शिक्षा क्षेत्रको योजना, २०८१-२०९०

Tirhut Rural Municipality, Saptari

स्थानीय सरकार

तिरहुत गाउँपालिका, सप्तरी

हाम्रो भनाई

तिरहुत गाउँपालिकाको दश वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना (२०८१–२०९०) निर्माण कार्य सम्पन्न भएको यस ऐतिहासिक अवसरमा, हाम्रो हृदयदेखि नै सबैलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छौँ। यो महत्त्वपूर्ण योजनाको परिकल्पना, तयारी र कार्यान्वयनमा सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्ने सबै सहयोगी निकायहरू, प्राविधिक विशेषज्ञहरू, शिक्षा क्षेत्रमा क्रियाशील संस्था र यहाँका स्थानीय बासिन्दा, शिक्षकगण, विद्यार्थी, अभिभावक, तथा अन्य सबै सरोकारवालाहरूलाई विशेष आभार प्रकट गर्दछौँ।

तिरहुत गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्रलाई गुणात्मक, समावेशी र दिगो बनाउन यो योजना तयार पारेको छ। शिक्षालाई सबैको पहुँचभित्र पुऱ्याउन र यसलाई २१औँ शताब्दीका चुनौतीहरूसँग सुसंगत बनाउन यो योजना एउटा आधारशीला सावित हुनेछ। यस योजना निर्माणको क्रममा हाम्रो गाउँपालिकालाई प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने People Promote Center, धनुषाको योगदान अत्यन्तै सराहनीय छ। उहाँहरूले समय, ज्ञान र अनुभवलाई प्रयोग गर्दै यो योजनालाई मूर्त रूप दिन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्।

योजना निर्माण कार्यदलमा सहभागी सबै सदस्यहरूको अथक परिश्रम, सिर्जनशीलता र योगदानले यो दस्तावेजलाई एक उत्कृष्ट दिशानिर्देशक बनाउन मद्दत पुऱ्याएको छ। योजना निर्माणको हरेक चरणमा उनीहरूले देखाएको प्रतिबद्धता र समर्पणलाई हामी उच्च मूल्यांकन गर्दछौँ।

शिक्षा कुनै पनि समाजको आधारशिला हो। शिक्षाबाट मात्र समतामूलक र समृद्ध समाजको निर्माण सम्भव छ। हाम्रो गाउँपालिकामा शिक्षा क्षेत्रका विविध पक्षलाई मध्यनजर गर्दै यो योजना तयार गरिएको छ, जसले समुदायको हरेक वर्गलाई लाभ पुऱ्याउन सक्छ। प्राथमिक, माध्यमिक, र प्राविधिक शिक्षादेखि उच्च शिक्षासम्म सबै पक्षलाई समेट्ने गरी यो योजना बनाइएको छ। यसले बालबालिका, युवाहरू, र वयस्कहरूको शैक्षिक स्तरलाई मात्र होइन, उनीहरूको जीवनस्तर र सामूहिक चेतनालाई पनि उन्नत बनाउनेछ।

हामीलाई गर्व छ कि यो योजना सबै वर्ग र समुदायका लागि समान अवसरको प्रत्याभूति दिने उद्देश्यले तयार पारिएको छ। यो योजना महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति, अपांगता भएका व्यक्तिहरू, र सीमान्तकृत समुदायका लागि विशेष अवसर र सुविधा प्रदान गर्न केन्द्रित छ।

विजय कुमार यादव
अध्यक्ष
तिरहुत गाउँपालिका

शुभकामना

सस्तो शिक्षा र सबैका लागि शिक्षा सन्देशको उद्धोष गर्दै तिरहुत गाउँपालिकाले २०२४ देखि २०३३ सम्मको दश वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना प्रस्तुत गर्दै छ। यस योजनाले हाम्रो गाउँपालिकामा शैक्षिक सुधारका लागि अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण कदम चाल्नका लागि आधार बनाउने छ। शिक्षा कुनै पनि समाजको भित्रको मूल्य, संस्कार र दिगो विकासको प्रमुख पिलर हो। यस योजना मार्फत हामी शिक्षा प्रणालीलाई सुधार्दै, एक न्यायपूर्ण, समावेशी र गुणस्तरीय शिक्षा उपलब्ध गराउने लक्ष्यमा अघि बढ्दैछौं।
तिरहुत गाउँपालिकामा शिक्षा क्षेत्रको सुधारको लागि योजनाबद्ध र समर्पित प्रयास जारी राख्नको लागि हामी सबै स्थानीय सरकारका कर्मचारी, शिक्षाविद्, अभिभावक, विद्यार्थी र अन्य सरोकारवालासँग सामूहिक जिम्मेवारीको भावना लिएर कार्य गर्नेछौं। शैक्षिक विकासमा समाजका सबै वर्गका व्यक्तिहरूको सहभागिता अनिवार्य छ र यस योजना मार्फत हामीले यसलाई सुनिश्चित गर्नका लागि उचित कसरत गर्नेछौं।

तिरहुत गाउँपालिकाले यस दशकको योजना मार्फत प्राथमिक देखि उच्च माध्यमिक शिक्षा सम्मका सबै स्तरमा गुणस्तरीय शिक्षा विस्तार गर्नका लागि लक्षित गर्दैछ। यस योजनामा सबै विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार, पाठ्यक्रम र शिक्षिकाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइने छ। हाम्रो उद्देश्य केवल पठनपाठनलाई मात्र नभई, विद्यार्थीहरूको समग्र विकासमा केन्द्रित हुनेछ जसमा शारीरिक, मानसिक र सामाजिक विकासका साथै जीवनकुशलता, दक्षता र संस्कारलाई पनि समेटिने छ।

हामीले १० वर्षको अवधिमा हाम्रो विद्यालयहरूको इन्फ्रास्ट्रक्चर सुधार्ने, डिजिटल शिक्षा उपकरणहरूको प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्ने र शैक्षिक सामग्रीहरूको गुणस्तरमा वृद्धि गर्ने योजना गरेका छौं। यसका अतिरिक्त, हामीले शिक्षा र प्रशिक्षणका विभिन्न कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट शिक्षकहरूको क्षमता विकासमा विशेष ध्यान दिनेछौं। जसका लागि शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूको आयोजना गरिने छ। यस योजनामा शिक्षकहरूको पारिश्रमिक र कामको वातावरणलाई पनि सुधार गर्ने प्रयास हुनेछ।

समाजमा बढ्दै गएको असमानता र शिक्षा प्रणालीमा रहेको विभाजनलाई समेटेर हामीले सबै समुदाय र वर्गका लागि समान अवसरहरू उपलब्ध गराउने प्रयास गर्नेछौं। महिला र बालिकाहरूको शैक्षिक सहभागिता सुनिश्चित गर्न, यस योजनामा विशेष ध्यान दिइने छ। हामीले शिक्षामा लैंगिक समानता, अपाङ्गता भएका बालबालिका र अन्य हाशिएका वर्गहरूको लागि प्रोत्साहन र अवसरको सिर्जना गर्नेछौं।

यस योजनामा विशेष ध्यान दिइने अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष भनेको स्थानीय विद्यालयहरूको गुणस्तरीयता अभिवृद्धि गर्नु हो। विद्यालयहरूको संचालनमा प्राविधिक सुधार र विद्यालय व्यवस्थापनको उचित निगरानीका लागि यस योजनामा अभिभावक र स्थानीय समुदायका सहभागिता प्रोत्साहित गर्नेछौं। विद्यालय समितिहरूको प्रभावकारी कार्यलाई प्रोत्साहन र सुदृढ गर्नका लागि योजनामा प्रावधान गरिएको छ।

अन्ततः, शिक्षा क्षेत्रको समग्र सुधारमा हामी सबैको साझा प्रयास र सहयोग आवश्यक छ। सबैको उत्तम भविष्य र गाउँपालिकाको समृद्धि सुनिश्चित गर्न शिक्षा एक सशक्त उपाय बन्ने छ। यस योजनाका सबै उद्देश्यहरूलाई हासिल गर्नका लागि हामी सबैलाई मिलेर काम गर्न र एक सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनका लागि प्रेरित गर्दछु। महादेवा

गाउँपालिकामा शैक्षिक सुधारको नयाँ युगको शुरुआत गर्दै हामी सबैलाई यस योजनामा योगदान पुर्याउनका लागि आह्वान गर्दछु।
शिक्षा नै भविष्यको शिरोबिन्दु हो, र यस योजनाले हाम्रो गाउँपालिकालाई शिक्षामा आत्मनिर्भर र उत्कृष्ट बनाउने दिशामा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने विश्वास लिन्छु।

रमानन्द यादव
शिक्षा शाखा प्रमुख
तिरहुत गाउँपालिका

विषय सूची

स्थानीय शिक्षा योजनाको औचित्य र आवश्यकता १

योजना निर्माण प्रक्रिया ४

परिच्छेद - १ .... ६

परिचय.. ६

११ पृष्ठभूमि. **Error! Bookmark not defined.**

१२ विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका समस्या तथा चुनौती विश्लेषण. ३१

१.३ पालिकाको शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीहरू ३४

१४ पालिकाको शिक्षा क्षेत्रको विकासकालागि मुख्य अवसरहरू. ३५

परिच्छेद दुई दूरदृष्टि :, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य/गन्तव्य ३७

२२ दूरदृष्टि. ३८

२३ ध्येय. ३८

२ ४ लक्ष्य. (Goal) : ३८

२: ५ उद्देश्यहरु. ३८

२: ६ रणनीतिहरु. ३९

परिच्छेद ३ : विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरू.. ५२

३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा ५२

३.२ आधारभूत शिक्षा ५९

३.३ माध्यमिक शिक्षा ६७

३.४ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम ७३

३.५ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ ७७

परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू.. ८३

४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन ८३

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास ८९

४.३ शैक्षिक समता र समावेशीकरण ९७

४.४ दिवा खाजासहित पोषणतथा स्वास्थ्य कार्यक्रम १०२

४.५ आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षा १०७

४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास ११३

४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि १४८
परिच्छेद ५ : सुशासन तथा व्यवस्थापन १२४
५.१ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध १२९
परिच्छेद ६ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन १३३
परिच्छेद ७ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन १४१
अनुसूची १ : स्थानीय शिक्षा योजनाको प्रस्तावित ढाँचा १४९
अनुसूची २युवा तथा खेलकुद शाखाका कर्मचारीको विवरण ,शिक्षा : १५१
अनुसूची ३शिक्षा योजना निर्माण कार्यदल : १५१
सन्दर्भ सामग्रीहरु १५१

अनुसूचीहरु

अनुसूची १ प्रमुख उपलब्धि सूचकहरू (KPI)
अनुसूची २ नतिजा ढाँचा (Result Framework)
अनुसूची २ प्रमुख क्रियाकलाप, लक्ष्य तथा बजेट अनुमान

स्थानीय शिक्षा योजनाको औचित्य र आवश्यकता

१. प्रस्तावना

शिक्षा प्रत्येक समाजको समग्र विकासको मेरुदण्ड हो। कुनै पनि मुलुकको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, र प्रविधिगत प्रगति शिक्षाको स्तरमा निर्भर गर्दछ। नेपाल सरकारद्वारा लागू गरिएका शिक्षा सुधार नीतिहरू, स्थानीय सरकारहरूको सक्रियता, र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको सहकार्यमा नेपाली शिक्षा प्रणालीले नयाँ आयामहरू हासिल गरिरहेको छ। यसै सन्दर्भमा, महादेवा गाउँपालिका सप्तरीले २०२४-२०३३ सम्मको दश वर्षे शिक्षा योजना तयार पारेको छ, जसले गाउँपालिकाका शिक्षासम्बन्धी समस्या समाधान, शिक्षा स्तरको वृद्धी, गुणस्तरीय शिक्षामा पहुँच, तथा समावेशी शिक्षा प्रणालीको प्रवर्द्धनलाई प्राथमिकता दिएको छ।

२. योजनाको औचित्य

२.१ स्थानीय आवश्यकतासँगको सम्बन्ध

नेपालको संघीय संरचनामा स्थानीय तहहरूले शिक्षालाई प्रवर्द्धन गर्न विशेष भूमिका खेल्नुपर्छ। महादेवा गाउँपालिकामा शिक्षा प्रणाली अझै विभिन्न समस्याहरूबाट ग्रसित रहेको छ, जस्तै:

- शिक्षालयहरूको भौतिक पूर्वाधार अभाव
- गुणस्तरीय शिक्षाको अभाव
- शिक्षामा लैंगिक, आर्थिक, सामाजिक, तथा भौगोलिक असमानता
- विद्यार्थीहरूको उच्च ड्रपआउट दर
- शिक्षण-सीखाइ प्रविधिको कमी
- दक्ष शिक्षक तथा व्यवस्थापन पक्षको कमजोर उपस्थिति

यी समस्या समाधान गर्न योजनाबद्ध तथा दिगो रणनीति आवश्यक रहेको छ। त्यसैले, यस दशवर्षे योजनाले शिक्षाको अवस्थालाई सुधार गर्दै शिक्षाको समग्र रूपान्तरणलाई लक्ष्य लिएको छ।

२.२ शिक्षामा समान पहुँचको आवश्यकता

शिक्षा हरेक नागरिकको आधारभूत अधिकार हो। नेपालको संविधान तथा शिक्षा ऐनले अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको व्यवस्था गरेको छ। तर, गाउँपालिकामा अझै धेरै बालबालिकाहरू शिक्षाबाट वञ्चित छन्। विशेष गरी, दलित, आदिवासी, तथा अन्य सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाले गुणस्तरीय शिक्षाको अवसर प्राप्त गर्न सकिरहेका छैनन्।

२.३ शिक्षाको गुणस्तर सुधारको आवश्यकता

शिक्षा मात्र सबैका लागि उपलब्ध हुनु पर्याप्त छैन, यसको गुणस्तर समेत सुनिश्चित हुनुपर्छ। हाल स्थानीय विद्यालयहरूमा पाठ्यक्रम कार्यान्वयन, सिकाइको प्रभावकारिता, विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली, तथा डिजिटल शिक्षाको अभाव देखिन्छ। आधुनिक युगमा प्रविधि-आधारित सिकाइ विधिहरू अनिवार्य बन्दै गएका छन्। यो योजना शिक्षालाई परम्परागत पाठ्यक्रममा सीमित नराखी विद्यार्थीहरूलाई व्यवहारिक सीपयुक्त बनाउने उद्देश्यले ल्याइएको छ।

२.४ शिक्षामा नवाचार तथा प्रविधिको समावेश

विश्वव्यापी रूपमा शिक्षा प्रणालीमा प्रविधिको भूमिकाले उल्लेखनीय सुधार ल्याएको छ। गाउँपालिकाले प्रविधि-सम्बन्धी शिक्षालाई आत्मसात् गर्दै ICT आधारित सिकाइ प्रणालीलाई प्राथमिकता दिनु आवश्यक छ। डिजिटल लाइब्रेरी, स्मार्ट कक्षाकोठा, र अनलाइन शिक्षण विधिहरूलाई प्रवर्द्धन गर्दै शिक्षामा नवीनता ल्याउन आवश्यक छ।

३. योजनाको आवश्यकता

३.१ विद्यालय भौतिक पूर्वाधारको सुधार

विद्यालयहरूमा शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्न भौतिक पूर्वाधारमा लगानी अनिवार्य छ। गाउँपालिकाका धेरै विद्यालयहरू असुरक्षित संरचना तथा आधारभूत सुविधाको अभावमा सञ्चालन भइरहेका छन्। यो योजनाले विद्यालय भवन, पुस्तकालय, प्रयोगशाला, शौचालय, खेलमैदान, र अन्य आवश्यक पूर्वाधारको विकासमा जोड दिनेछ।

३.२ शिक्षक व्यवस्थापन तथा दक्षता विकास

गुणस्तरीय शिक्षाको लागि सक्षम र दक्ष शिक्षकको आवश्यकता पर्छ। तर, हाल गाउँपालिकाका विद्यालयहरूमा शिक्षकहरूको कमी छ, साथै कार्यरत शिक्षकहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रमहरू सीमित छन्। यो योजना:

- शिक्षक तालिम कार्यक्रम
- प्रविधिमैत्री शिक्षण पद्धति
- पेशागत विकासका लागि निरन्तर तालिम यी पक्षमा ध्यान दिनेछ।

३.३ शिक्षामा लैंगिक समानता तथा समावेशीकरण

तिरहुत गाउँपालिकामा महिलाहरू तथा अन्य सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच न्यून छ।

- छात्रवृत्ति कार्यक्रम
- छात्रा शिक्षाका लागि विशेष पहल
- अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि समावेशी शिक्षा कार्यक्रम यस योजनाका मुख्य लक्ष्यहरूमध्ये एक हुनेछ।

३.४ प्रारम्भिक बाल शिक्षा र आधारभूत शिक्षा प्रवर्द्धन

बालबालिकाको प्रारम्भिक शिक्षाले उनीहरूको दीर्घकालीन शैक्षिक यात्रालाई प्रभाव पार्ने भएकाले प्रारम्भिक बालविकास तथा आधारभूत शिक्षालाई व्यवस्थित गर्नु अत्यावश्यक छ। गाउँपालिकाभित्रका बालविकास केन्द्रहरूलाई स्तरीय बनाउने, दक्ष शिक्षकहरूको व्यवस्था गर्ने, र अभिभावकहरूलाई सचेत गराउने कार्य योजनामा समावेश गरिएको छ।

३.५ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा जोड

शैक्षिक प्रमाणपत्र मात्र पर्याप्त छैन, रोजगारमुखी सीप आवश्यक छ। यो योजनाले:

- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षालाई प्रवर्द्धन गर्ने
- स्थानविशेषमा आधारित सीप विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- उद्यमशीलता विकासमा जोड दिने कार्यहरू गर्नेछ।

३.६ शिक्षामा सुशासन तथा व्यवस्थापन सुधार

स्थानीय शिक्षामा प्रभावकारी नीतिहरू लागू गर्न शिक्षामा सुशासन आवश्यक छ। यस योजनाले:

- शिक्षा प्रशासन सुधार
- नीति तर्जुमा तथा कार्यान्वयन प्रभावकारी बनाउने
- सामुदायिक सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने कार्यहरू समेट्नेछ।

४. निष्कर्ष

तिरहुत गाउँपालिकाको दश वर्षे शिक्षा योजना स्थानीय तहमा शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्ने, समान अवसर उपलब्ध गराउने, र प्रविधियुक्त शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले ल्याइएको छ। यस योजनाले शिक्षा प्रणालीलाई परम्परागत पाठ्यक्रम सीमितताबाट मुक्त गरी जीवनोपयोगी, व्यावहारिक तथा समावेशी बनाउनेछ। साथै, शिक्षामा लगानी वृद्धि, स्रोत व्यवस्थापन, तथा अनुगमन प्रणाली सुधार गर्दै गाउँपालिकालाई शिक्षामा आत्मनिर्भर बनाउने लक्ष्य लिएको छ। शिक्षा समृद्धि र सामाजिक रूपान्तरणको मूल आधार हो। त्यसैले, यो योजना केवल सरकारी कार्ययोजना मात्र नभई स्थानीय समुदाय, शिक्षक, विद्यार्थी, तथा अभिभावकहरूको पनि साझा प्रतिबद्धता हो। यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनले आगामी दशकमा तिरहुत गाउँपालिकालाई शिक्षाको क्षेत्रमा उदाहरणीय बनाउनेछ।

योजना निर्माण प्रक्रिया

नेपाल सरकार शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको नीतिगत मार्गदर्शन अनुरूप, सन् २०२४ को जुन महिना देखि शिक्षा योजनाको निर्माण प्रक्रिया सुरू गरिएको हो। योजना निर्माणका क्रममा मन्त्रालय, शिक्षा आयोग, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह तथा विद्यालयहरूको सुझावका आधारमा तयार गरिएको खाका प्रयोग गरिएको छ। सप्तरी धामले स्थानीय तहका योजनाहरू निर्माण गर्ने क्रममा शिक्षाका लागि रणनीतिक योजना निर्माणको अभ्यास गरेको छ।

योजना भनेको कुनै कार्य सम्पादन गर्न गरिने परिकल्पनाको संरचना हो, जसलाई कार्यान्वयन तहसम्म पुऱ्याउनका लागि प्रतिफलदायी प्रक्रियाहरूको मिश्रण आवश्यक पर्दछ। योजना आफै निर्मित हुँदैन; यो जटिल र चुनौतिपूर्ण प्रक्रिया हो। यसलाई व्यवस्थित रूपमा अगाडि बढाउन निम्न चरणहरू अनुसरण गरिएको छ:

(क) अध्ययन तथा समीक्षा

तिरहुत गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माणका लागि निम्न अध्ययन तथा समीक्षाहरू सम्पन्न गरियो:

- **आवश्यकता पहिचान:** स्थानीय तथा राष्ट्रिय सन्दर्भअनुसार शिक्षाको आवश्यकताहरू पहिचान गरियो।
- **संगठन तथा सन्दर्भ अध्ययन:** शिक्षासम्बन्धी वर्तमान संगठनात्मक संरचना, कानुनी व्यवस्था, तथा कार्यान्वयनको सन्दर्भमा समीक्षा गरियो।
- **तथ्याङ्क संकलन, विश्लेषण, र प्रस्तुतीकरण:** शिक्षा क्षेत्रको वर्तमान अवस्था मापन गर्न विभिन्न स्रोतहरूबाट तथ्याङ्क संकलन गरियो, विश्लेषण गरियो, र प्रामाणिक तथ्यहरू प्रस्तुत गरियो।
- **शिक्षाको बाह्य सक्षमता विश्लेषण:** शिक्षा प्रणालीको प्रभावकारिता तथा क्षमता मूल्याङ्कन गरियो।
- **शिक्षाको सामाजिक प्रभाव अध्ययन:** शिक्षाको स्थानीय तथा समाजमा पर्ने प्रभावहरूको विस्तृत अध्ययन गरियो।
- **आर्थिक तथा सार्वजनिक वित्त विश्लेषण:** शिक्षाका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोतहरूको व्यवस्थापन तथा परिचालनको अध्ययन गरियो।

(ख) योजनाको तयारी तथा विकासको लागि संरचनात्मक व्यवस्था

शिक्षा क्षेत्रको योजना (२०२४ - २०३३) निर्माणको लागि निम्न संरचनात्मक व्यवस्था गरिएको थियो:

- **शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माण समिति:** तिरहुत गाउँपालिकाको शिक्षा योजना निर्माणका लागि एक समिति गठन गरियो।
- **७ सदस्यीय प्राविधिक तथा मस्यौदा समिति:** योजना निर्माणका लागि प्राविधिक विषयमा सुझाव दिन तथा प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्न एक ७ सदस्यीय समिति गठन गरियो।
- **११ सदस्यीय उपसमिति:** योजना निर्माणका लागि शिक्षा अधिकृत, योजना अधिकृत, सूचना प्रविधि अधिकृत तथा विद्यालयका शिक्षक र प्र.अ. सहितको ११ सदस्य रहेको एउटा उपसमिति गठन गरियो ।

(ग) योजनाको पहिलो मस्यौदा विकास

मस्यौदा समितिबाट योजना निर्माणका लागि प्रारम्भिक खाका तयार पारियो। यस मस्यौदालाई संघीय तथा स्थानीय सरकारका नीति तथा कार्यक्रमहरूसँग मिलाएर, साथै अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरूको आधारमा परिमार्जन गरियो। योजना निम्न चरणहरूमा सम्पन्न गरियो:

- **शिक्षा योजना निर्माणका लागि कार्यादेशसहित मुख्य कार्यदल तथा लेखन समूहको गठन।**

- **कार्यदल बैठक:** शिक्षा प्रोफाइल तथा योजना निर्माणका लागि कार्ययोजना तयार गरी जिम्मेवारी बाँडफाँड गरियो।
- **लेखन समूहको गठन तथा अभिमुखीकरण:** शिक्षा योजना लेख्न विशेष लेखन समूह गठन गरी तिनीहरूलाई आवश्यक अभिमुखीकरण प्रदान गरियो।
- **विभिन्न चरणमा छलफल तथा अन्तरक्रिया:** शिक्षा प्रोफाइलको विकासका लागि सरोकारवालाहरूबीच छलफल गरियो।
- **पहिलो मस्यौदा तयार पार्ने कार्य:** शिक्षा योजना लेखन समूह (पालिकाका प्रतिनिधि, शिक्षक, र सरोकारवालाहरू) द्वारा पहिलो प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरियो।
- **स्थानीय प्राविधिक कार्यदलबाट समीक्षा:** पहिलो मस्यौदालाई स्थानीय प्राविधिक कार्यदलका सदस्यहरूबाट समीक्षा गरियो।
- **डाफ्टको अन्तिमिकरण:** प्राविधिक अध्ययनपछि योजना मस्यौदाको अन्तिम रूप तयार गरियो।
- **सुझाव संकलनका लागि सार्वजनिकरण:** योजना मस्यौदालाई स्थानीय तहको वेबसाइटमा सार्वजनिक गरियो।
- **सरोकारवालाहरू माझ छलफल तथा अन्तिम सुझाव संकलन:** मुख्य सरोकारवालासँग छलफल गरी अन्तिम सुझाव संकलन गरियो।
- **कार्यपालिकाबाट स्वीकृति र गाउँसभाबाट प्रमाणिकरण:** कार्यपालिकाले अनुमोदन गरेपछि गाउँसभाबाट योजना प्रमाणिकरण गरियो।

यो प्रक्रिया पालिकाको दूरदृष्टि, लक्ष्य, तथा उद्देश्य अनुरूप व्यवस्थित रूपमा सम्पन्न गरियो, जसमा People Promote Center, धनुषाले प्राविधिक सहयोग प्रदान गरेको थियो।

परिच्छेद - १
परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

वि.सं. २०७२ मा जारी भएको नेपालको संविधानअनुसार संघीय गणतन्त्रात्मक राज्यव्यवस्था प्रारम्भ भई संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहका सरकार क्रियाशील रहेका छन् । यस संविधानले समग्रमा समतामूलक, समावेशी र समाजवाद उन्मुख राष्ट्र निर्माण गर्ने ध्येय राखेको छ भने यस ध्येय अनुकूलका शिक्षासम्बन्धी सबै नागरिकको आधारभुत र विशिष्ट प्रकारका मौलिक हकहरू र प्राथमिकताहरू स्थापित गरेको छ । यी संवैधानिक हक तथा प्राथमिकताहरूलाई कार्यान्वयन गर्न सहयोगी हुने कानुनी आधार तयार गर्ने क्रममा निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा ऐन २०७५ तथा यससम्बन्धी नियमावली २०७७ कार्यान्वयनमा आएको छ भने बालबालिकासम्बन्धी ऐन २०७५ ले शिक्षालगायत बालबालिका हकहरूलाई प्रत्याभूत गरेको छ । नेपाल सरकारले जारी गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले संवैधानिक मान्यतामा आधारित भई शिक्षा क्षेत्रमा सुधार तथा परिवर्तनका लागि नीतिगत मार्गदर्शन गरेको छ । सन् २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र संघले सन् २०३० सम्ममा हासिल गर्ने गरी निर्धारण गरेको दिगो विकास (SDG) का १७ ओटा लक्ष्यमा नेपालले पनि सहमति जनाएको छ भने यस अन्तर्गतको चौथो लक्ष्यले सबैका लागि समावेशी र समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता तथा आजीवन सिकाइका अवसरहरूमा प्रोत्साहित गर्ने" उद्देश्य (Aim) राखी यससँग सम्बन्धित सातओटा लक्ष्यहरू (Targets) निर्धारण गरेको छ भने लक्ष्य प्राप्तिका लागि थप तीनओटा माध्यम वा तरिका पनि उल्लेख गरेको छ । युनेस्कोद्वारा दक्षिण कोरियाको इन्चोनमा आयोजित विश्व शिक्षा मञ्च सन् २०१५ को बैठकद्वारा जारी घोषणापत्रले शिक्षासम्बन्धी दिगो विकास लक्ष्य प्रतिको प्रतिबद्धता सहितको कार्यढाँचा तयार गरेकोमा नेपालले पनि यसमा प्रतिबद्धता जनाएको छ । उल्लिखित सन्दर्भलाई समेत दृष्टिगत गरी नेपाल सरकारले २५ वर्षे दीर्घकालीन दृष्टिकोणसहित पन्ध्रौँ र हालको सोर्हौ योजना २०८१/८२–२०८५/८६ तयार गरी शिक्षा विकासका लागि नीतिगत प्राथमिकता निर्धारण गरेको छ । उल्लिखित सन्दर्भहरूलाई समेट्दै सङ्घीय सरकार शिक्षा, बिज्ञान तथा प्रबिधि मन्त्रालयले गत २०८०/८१ देखि १० बर्षे विद्यालय क्षेत्र योजना (SESP) सन् २०२२/२३–२०३१/३२ लाई कार्यान्वयनमा ल्याएको छ भने यिनै परिपेक्षहरूमा टेक्दै यस स्थानीय सरकार तिरहुत गाउँपालिकाले संबैधानिक दायित्व, प्रावधानहरु र आफ्ना आवश्यकताहरूलाई सापेक्षरूपमा पुरा गर्न आफ्नो पालिकातहमा शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माण र कार्यन्वयन गर्न आवश्यक देखिएको छ । त्यसै गरी ज्ञान. विज्ञान तथा प्रविधिमा भएको विकास तथा परिवर्तनलाई सान्दर्भिकरणसहित आत्मसात गर्न र सृजनशील, सक्रिय तथा पालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणका लागि उपयोगी जनशक्ति विकासका गरी शिक्षाको योगदानलाई समय सापेक्ष बनाउन पनि पालिकातहमा शिक्षा क्षेत्रको योजना आवश्यक देखिएको छ । मुलुकको अन्य क्षेत्रहरुमा जस्तै यस पालिकामा पनि बिगतको कोभिड र बेला बखत आइपरेका बिभिन्न प्राकृतिक बिपत र माहामारीबाट शिक्षा क्षेत्रमा भएको लामो अवरोध तथा गतिहिनताले शिक्षा क्षेत्रमा भएको नोक्सानीलाई घटाई गतिशीलता प्रदान गर्न र अबका दिनहरुमा देखा पर्न सक्ने संभावित प्राकृतिक प्रकोप, महामारी तथा आपत विपतबाट उत्पन्न हुने जोखिमहरू साथै जलवायु परिवर्तनले ल्याएको जोखिमहरूलाई न्यूनीकरण गर्न सक्षम उत्थानशील (Resilient) शिक्षा पद्धतिको विकासको आवश्यकतालाई उपयुक्त ढङ्गले सम्बोधन गर्नु पर्ने नितान्त जरुरी रहेको छ ।

उल्लिखित सन्दर्भले पालिकातहमा शिक्षा क्षेत्रको विकासका लागि तथ्यपरक र प्रभावकारी योजनाको आवश्यकता महसुस गरी यस पालिकाले स्थानीय सरकार स्तरको शिक्षा क्षेत्रको योजना (Education Sector Plan-ESP) आगामी सन् २०३३ सम्मका लागि शिक्षा विकासको दृष्टिकोणसहित सन् २०२४–२०२८ का लागि आवश्यक स्रोतको आकलन गरी तयार गरेको छ ।

योजनाको यस पहिलो परिच्छेदमा योजनाका समग्र सन्दर्भहरू, जस्तैः पालिकाको सामाजिक तथा सांस्कृतिक सन्दर्भ, आर्थिक सन्दर्भ, जनसाङ्खिक स्वरूप, शासकीय स्वरूपलगायत शिक्षाको समग्र अवस्था तथा सन्दर्भ उल्लेख गरिएको छ । प्रस्तुत सन्दर्भका आधारमा शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख चुनौती तथा अवसरहरू पहिचान गरिएको छ । यस परिच्छेदको अन्तमा यो योजना निर्माण प्रक्रियाहरू उल्लेख गरिएको छ ।

१.१.१ पालिकाको समग्र सन्दर्भ

तिरहुत गाउँपालिकाको स्थापना २०७२ सालमा भएको छ | जसमा जम्मा वडा ५ वटा छन् | जसमा जनसंख्या: (२२०१०) छन | पालिकाको क्षेत्रफल ३७.८१ (वर्ग कि.मी.), साविकका गाविसहरु त्रिकौल , मैनाकडेरी , गोईठी, डिमन र लोहोजरा हो । नेपालको सगरमाथा अञ्चल, सप्तरी जिल्लाको पुर्व उत्तर भू-भागमा अबस्थित तिरहुत गाउँपालिका हो । तिरहुत गाउँपालिका सप्तरी जिल्लाका साविक गा.वि.स. हरु त्रिकौल, मैनाकडेरी, गोइठी, डिमन र लोहजारा संयोजन भई ५ ओटा वडामा सिमितहुन पुगेको छ । हाल २ नं. प्रदेश अन्तर्गत नेपाल सरकारको मिति २०७३/११/२७ को निर्णयबाट गठित गाउँपालिका हो । तिरहुत गाउँपालिकाको कुल जान संख्या २२०१० रहेको छ । तिरहुत गाउँपालिकाको क्षेत्रफल ३७.८१ वर्ग कि. मि. रहेको छ । भौगोलिक हिसाबमा उत्तरमा चुरे श्रेणीदेखि दक्षिणमा तराइ मधेशको भूभाग ओगटेको यस क्षेत्र पूर्व पश्चिम राजमार्गसँग जोडिए तापनि आर्थिक, सामाजिक लगायत समग्र मावन विकास सूचाकंमा अपेक्षित उपलब्धी हासिल गरिसकेको छैन । कृषिको आधुनिकीकरण, व्यवसायिकरण र विविधिकरणमार्फत कृषिजन्य वस्तुको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिको दृष्टिकोणबाट यस क्षेत्रको महत्वपूर्ण संभावना छ ।

प्रशासनिक विवरण

क्र.सं.	नयाँ वडा	समावेश गाविस / नगरपालिका	जनसंख्या	क्षेत्रफल(वर्ग कि.मी.)
१	१	त्रिकोल(१-८)		
२	२	मैनाकडेरी(१-९)		
३	३	गोईठी (१-९), त्रिकोल(९)		
४	४	डिमन(१-९)		
५	५	लोहजरा(१-९)		
	जम्मा			

स्रोतः CBS-2078

१.१.२ सामाजिक तथा सांस्कृतिक सन्दर्भ

नेपाल सामाजिक तथा संस्कृतिक विविधतायुक्त देश हो । विभिन्न जातजाति, क्षेत्र, समुदायका फरकफरक सामाजिक तथा सांस्कृतिक परम्परा, रीतिरिवाज तथा प्रचलनहरू रहेका छन् । भाषिक दृष्टिले पनि नेपाल बहुभाषी देश हो, नेपालमा १२३ भाषा/भाषिका पहिचान गरिएको छ । यस्तो सामाजिक, सांस्कृतिक तथा भाषिक विविधताले नेपालको पहिचान स्थापित गर्नुका साथै आ-आफ्नो संस्कृति तथा भाषाप्रति र समग्रतामा यस्तो विविधताप्रति सबै समुदायले गौरव गर्ने गर्दछन् । अर्कोतिर नेपालमा भाषिक, जातजातिगत, क्षेत्रगत आधारमा परम्परादेखि सिर्जित भिन्नताले विभेद तथा बञ्चितीकरणमा परी विकासका अवसरहरूबाट बञ्चित भएका र सुविधाविहिन हुन पुगेका व्यक्ति तथा समुदाय पनि रहेका छन् । खास गरी जातजातीय, भाषिक तथा लैङ्गिक आधारमा हुने भिन्नता तथा बञ्चितीकरणलाई न्यूनीकरण गर्ने विभिन्न प्रयासहरू भई केही

सकारात्मक उपलब्धिहरू पनि प्राप्त भएका छन् तापनि सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरू थुप्रै छन् । यस्ता विभेदहरू हटाउन तत् सम्बन्धी विभिन्न कानुनहरू बनाइएका र लक्षित विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन् भने राजनीतिक, प्रशासनिक तथा केही रोजगारीका क्षेत्रमा आरक्षणा तथा विशेष प्रबन्ध पनि गरिएको छ । यसो हुँदाहुँदै पनि कतिपय सामाजिक व्यवहार परिवर्तन हुन नसक्दा कतिपय स्थान तथा समुदायमा यस्ता भिन्नता पूर्ण रूपमा हट्न सकेका छैनन् । यस्तो अवस्थामा एकातिर विविधतालाई सम्मान गर्ने दृष्टिकोण सहितका शैक्षिक नीति तथा कार्यक्रमहरू आवश्यक हुन्छन् भने अर्कोतिर सबैलाई समावेश गर्ने, समता अभिवृद्धि गर्ने, विभेदरहितताको वातावरण सृजना गर्ने र आवश्यकतानुसार थप तथा विशेष प्रबन्ध गरी समता र समावेशिता अभिवृद्धि गर्ने आवश्यकतालाई योजना निर्माणमा विशेष ध्यन दिनु जरुरी छ ।यसबाट सामाजिक सद्भाव, सहयोग र सहकार्यको संस्कृति विकास गरी समता अभिवृद्धिमा योगदान हुने छ । त्यसैगरी सामाजिक तथा सांस्कृतिक परम्परा तथा रीतिरिवाजका नाममा हुने विभिन्न विभेद, अन्याय, बञ्चितीकरण तथा अन्धविश्वास र हानीकारक अभ्यासप्रतिको सचेतताको विकास गर्नु पनि उत्ति कै आवश्यक छ ।

यसै सन्दर्भमा यस तिरहुत गाउँपालिका ऐतिहासिक, प्राकृतिक तथा साँस्कृतिक रुपले महत्वपूर्ण क्षेत्र हो । यहाँ विभिन्न जातजातिका फरक फरक संस्कार, संस्कृति, रीतिरिवाज एवम् प्रचलनहरु रहेका छन् । तिरहुत गाउँपालिका वहुजाती वसोवास भएको गाउँपालिका हो । त्यसैले विविध किसिमका संस्कृति परम्परा पाउनु स्वभाविकै हो । यस गाउँपालिकामा सबैभन्दा बढी यादव जातिको वसोवास पाइन्छ । त्यसैगरी अन्य जातिहरुमा मण्डल, यादव, साह, राजधोव, तिवारी, मधेसी बाहुन, हजाम, सुतिहार, मलाह, दलीत जातिहरु (डोम, चमार, दुसाध, मुसहर, धोवी) र मुस्लीम जातिहरुको बसोबास पाइन्छ । यहाँका अधिकांश मानिसहरू कृषि पेशामा संलग्न रहेको पाइन्छ । कृषिका अतिरिक्त केही मानिसहररू सरकारी तथा गैरसरकारी सेवामा संलग्न रहेका छन् भने केही व्यापार व्यावसायमा संलग्न भएका छन् । त्यसै गरी ज्यालामज्दुरी गेरेर गुजारा गर्ने परिवार पनि छ । यो गाउँपालिकाका धेरै यूवाशक्ति भने वैदेशिक रोजगारीमा जाने गरेको पाइन्छ ।जातियतामा विविधता सँगै धर्ममा पनि विविधता रहेको पाइन्छ । यस क्षेत्रका धेरै मानिसहरूले हिन्दू धर्म मात्रे गरेको तथ्याङ्क छ । त्यस पछि इस्लामीक धर्मावलम्वीको संख्या आउँछ ।सबै जातिको आ–आफ्नो संस्कृति भए पनि यस क्षेत्रमा मुस्लीमहरुको प्रमूख पर्वहरु जस्तै इद, बकर इद रहेका छन् । हिन्दुहरुको प्रमूख पर्वहरु जस्तै दशैं, तिहार, छठ, होली ,चौरचन, जितिया जस्ता पर्वहरू यस क्षेत्रका बासिन्दाहरूले मात्रै मनाउने गर्दछन् । यहाँका पुरुषको पहिरन सर्टपेन्ट, कमिज, शुरूवाल, दौराशुरूवाल र महिलाको पहिरनमा सारीचोलो, ब्लाउज, कुर्ताशुरूवाल आदि प्रचलित छ । कार्यक्रम विशेष वा विवाहजस्ता कार्यमा जाति अनुसारका पहिरन समेत देखिन्छ । प्रायः सबै जातिका महिलाले गहना लगाउने प्रचलन रहेको छ । हाल सबै जातिमा आधुनिकताका नाममा विदेशी भेषभूषा तथा रहनसहनले प्रश्रय पाएको देखिन्छ । यस पालिकाभित्र रहेका बहुविशेषताहरु बीचमा एकीकरण भएको अवस्था छ । अनेकताबीच एकता कायम भएको छ । त्यसैले सामाजिक सद्भभाव, सहयोग, सहकार्य, सह-अस्तित्व, सहिष्णुता, मेलमिलाप कायम भएको छ । यस पालिका भित्र सवै जातीको मिश्रित बसोवास रहेको छ भने मुख्य कामकाजको भाषा नेपाली तथा बोलिचालीको भाषा नेपाली, मैथिली, थारु, उर्दू आदि रहेको पाइन्छ । यहाँ मैथिली (९८.५४%), नेपाली (०.४०%), थारु (०.४०%), उर्दु (०.२२%), र अन्य (०.०३%) मातृभाषाहरु बोलिन्छन्।

१.१.३ आर्थिक सामाजिक सन्दर्भ

आर्थिक गतिविधिहरुः

कम आय भएको मुलुकबाट नेपाललाई मध्यम आय भएको राष्ट्रमा पुऱ्याउँने सरकारको महत्वकांक्षी लक्ष्यलाई टेवा दिन तिरहुत गाउँपालिकाले पनि विभिन्न किसिमका आर्थिक क्रियाकलापहरुलाई अगाडि बढाएको छ । यस

गाउँपालिकाका ९०% भन्दा बढी मानिस कृषि पेशामा संलग्न भएको पाइन्छ । यस क्षेत्रको कृषकहरु मूलतः गहुँ, धान, मकै जस्ता अन्नबाली, तेलहन, दलहन, जस्ता खेती लगाउँछन् । पछिल्लो समयमा आएर कृषकहरु नगदेवाली तर्फ उन्मूख भएको भने पाइन्छ । खास गरी माछापालन तथा कुखुरापालनमा कृषकहरु बढी आकर्षित भएको देखिन्छ । कटहर, अम्बा, केरा, आँप आदि यस क्षेत्रमा उत्पादन हुने प्रमुख फलफूल हुन् । यहाँका मानिसहरुको आर्थिक स्तर माथि उकास्न उन्नत जातको पशुपालन, बीउ विजन, व्यवसायिक खेती, व्यापार, रोजगार तथा स्वरोजगारमुखी कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएकोछ । यसका अलावा वैदेशिक रोजगारले पनि यहाँको आर्थिक अवस्था वृद्धि गर्नमा मद्दत गरेको देखिन्छ।

यातायात तथा सिंचाई पहुँच तथा बजार केन्द्र : तिरहुत गाउँपालिका, सप्तरी, मधेस प्रदेशको आर्थिक विकासका लागि यातायात, सिंचाई पहुँच र बजार केन्द्रहरू अत्यन्त महत्वपूर्ण छन्। यो क्षेत्र कृषिमा आधारित भएकाले सिंचाई सुविधाले बाली उत्पादनमा वृद्धि गर्छ। नहर, पम्पिङ सेट र वर्षातमा निर्भरता कम गर्ने प्रविधिहरूले कृषकलाई वर्षभर उत्पादन गर्न सहयोग पुर्‍याउँछन्। यातायात पहुँचले गाउँपालिकालाई प्रमुख बजारहरू जस्तै राजविराज र सिरहासँग जोड्छ। राम्रो सडक र यातायात पूर्वाधारले कृषि उपज, माछा पालन र दुग्ध उत्पादनलाई बजारसम्म पुर्‍याउन सहज बनाउँछ। यसले कृषकको आम्दानी बढाउँछ र ग्रामीण अर्थतन्त्रलाई सशक्त बनाउँछ। त्यस्तै, स्थानीय बजार केन्द्रहरूको विकासले कृषकलाई आफ्ना उत्पादनको उचित मूल्य दिलाउन सहयोग पुर्‍याउँछ। यसले कृषि, साना उद्योग र व्यवसायलाई प्रोत्साहन दिनेछ। बजार पहुँचले रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्ने र महिला उद्यमशीलतालाई पनि अघि बढाउनेछ। यसरी, तिरहुत गाउँपालिकाको समग्र विकासका लागि यातायात, सिंचाई पहुँच र बजार केन्द्रको समन्वित विकास अपरिहार्य छ।

सङ्घीय स्तरमा मध्यकालिन खर्च संरचना (MTEF) मा प्रक्षेपण गरिएअनुसार आगामी तीन वर्षको वृद्धिदर तथा राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रक्षेपण निम्नअनुसार रहेको छः

तालिका १.१: मध्यकालिन खर्च संरचना प्रक्षेपण (सन् २०२०/२०२३)

	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	MTEF 2020/2023 (प्रक्षेपण)		
						2020/21	2021/22	2022/23
कुल गार्हस्थ उत्पादन (हालको मूल्य रु. अरबमा)	2,253.2	2,674.5	3,044.9	3,458.8	3,767.0	4,312.9	5,024.3	5,837.0
% आर्थिक वृद्धि	0.6	8.2	6.7	7.0	2.3	7.0	9.9	9.6
% मूल्य वृद्धि	5.2	9.7	6.7	6.2	6.5	7.0	6.0	6.0
प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ उत्पादन (रु.)	79,500	93,100	104,600	117,300	126,000	142,000	163,400	187,600
% प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ	-0.8	6.8	5.3	5.6	0.9	5.3	8.6	8.3

उत्पादनमा वृद्धि (स्थिर मूल्यमा)								

स्रोत: *NPC, 2020a.*

यो प्रक्षेपण कोभिडको माहामरीले रोजगारी र उत्पादनमा आएको ह्रासलाई गति लिन लाग्ने समयलाई विचार गर्दा यसमा प्रक्षेपण गरिएको आगामी तीन वर्षको आर्थिक वृद्धिदर महत्त्वाकांक्षी देखिन्छ । राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) करिब २५ प्रतिशत वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त विप्रेषणमा आधारित भएको तर कोभिड–१९ का कारण वैदेशिक रोजगारीमा कमी आउन सक्ने आकलन छ भने नेपालमा पनि विभिन्न पर्यटनलगायत क्षेत्रमा अपेक्षित गतिमा आर्थिक वृद्धि हुन सक्नेमा विश्वस्त हुने आधार नभएकाले यो प्रक्षेपणलाई कोभिड पछिको अवस्थाको विश्लेषणका आधारमा पुनरालवलोकन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

सरकारको आम्दानी र खर्चको अन्तर यो वर्ष ६.५ प्रतिशत रहेको छ भने आगामी तीन वर्षका लागि ९ देखि १० प्रतिशतको अन्तर प्रक्षेपण गरिएको छ । यस वर्ष कर तथा गैरकर राजस्व कुल गार्हस्थ उत्पादनको २२ प्रतिशत रहेकोमा आगामी तीन वर्षका लागि यो प्रतिशत क्रमशः २३.५ २४.१ र २४.५ प्रक्षेपण गरिएको छ । त्यसै गरी यस वर्ष कुल खर्च कुल गार्हस्थ उत्पादनको २८.५ प्रतिशत रहेकोमा आगामी तीन वर्षका लागि यो प्रतिशत क्रमशः ३४.२ ३३.८ र ३३.५ प्रक्षेपण गरिएको छ (NPC, 2020a)।

उल्लिखित समग्र आर्थिक परिसूचकको अवस्थाका साथसाथै यसको वितरण हेर्ने हो भने विभिन्न असमानता पाइन्छन् । यसमा प्रदेशगत असमानता उल्लेख्य रहेको छ । उदाहरणका लागि वागमती प्रदेशमा जनसङ्ख्या (२०.९%) को अनुपातमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशत निकै उच्च छ (३५.८%) भने मधेश प्रदेशमा जनसङ्ख्या (२०.४%) को अनुपातमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशत निकै न्यून छ (१३.८%) । अरु पाँचअओटै प्रदेशहरूमा जनसङ्ख्याको अनुपातमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशत कम रहे पनि मधेश प्रदेशको तुलनामा फरक भने कम रहेको छ । यसमा पनि गण्डकी प्रदेश र कोशी प्रदेशमा यो भिन्नता अन्य तीन प्रदेशको तुलनामा कम रहेको छ । त्यसै गरी धनी र गरिब बिचको आयमा रहेको ठूलो भिन्नताले उच्च आय हुने माथिल्लो १०% सँग ४० % को हाराहारीमा र न्यून आय हुने तल्लो ५०% सँग करिब २०% मात्र आम्दानी रहेको पुष्टि गर्दछ (https://wid.world/country/nepal/ ।

माथि उल्लेख गरी झैँ यस पालिकाको समग्र आर्थिक गतिबिधि र सोका परिसूचकहरुलाई बिश्लेषण गर्दाकृषि योग्य भुमि र उत्पादन

तालिका १.२

कृषक परिवार को जम्मा संख्या	कृषक परिवारले चलन गरेकोज गाको जम्मा क्षेत्रफल (हेक्टर)	जम्मा खेतीयोग्य जग्गा		अस्थायी बाली लागेको जग्गा		अन्य खेतीयोग्य जग्गा		स्थायी बाली लागेको जग्गा		स्थायी चौरचरन, निजि बनबनेलो, पोखरी तथा अन्य जग्गा	
		परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)

स्रोत: कृषि गणना २०७८

सिंचाइ:

सिचाई, प्रमुख बाली, बालीचक्र, बाली लगाउने समय सम्वन्धी विवरण

कृषि

तालिका १.३ सिंचाई सुबिधा

उपलब्ध सुबिधा	हेक्टर
कुल खेतीयोग्य जमिन	3056.7
सतह सिंचाई	
भूमिगत सिंचाई	
कुल सिँचाइ क्षेत्र	2999.9
सिँचाइ नभएको क्षेत्र वर्षामा निर्भर हुने क्षेत्र	

स्रोत: कृषि गणना २०७८

ख) प्रमुख खेती र उपयोग : तिरहुत गाउँपालिका नेपालको कृषि आधारित प्रमुख क्षेत्रमध्ये एक हो। यहाँको अर्थतन्त्र प्रायः कृषिमा आधारित छ, र स्थानीय बासिन्दाको मुख्य जीविकोपार्जन खेतीपाती र पशुपालन हो। यस क्षेत्रमा धान, मकै, गहुँ, तरकारी, र फलफूल जस्ता बालीहरू उत्पादन गरिन्छ। जलवायु र माटोको उपयुक्तताले यसलाई विविध प्रकारका बाली उत्पादन गर्न सक्षम बनाएको छ।

तिरहुत गाउँपालिकामा सिँचाइको प्रमुख स्रोत नदी, इनार, र बोरिङ छन्। यहाँको कृषि क्षेत्रलाई थप प्रोत्साहन दिनका लागि स्थानीय सरकारले सहकारी संस्थाहरू, मल र बीउ वितरण, र आधुनिक प्रविधिको प्रयोगमा जोड दिएको छ। त्यसैगरी, पशुपालनले पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ, जसमा गाई, भैंसी, बाख्रा, र कुखुरापालन लोकप्रिय छन्। कृषकहरूले दुध, मासु, र अण्डा उत्पादनमा आत्मनिर्भरता बढाउँदै छन्। आधुनिक खेती प्रविधि, सहकारी, र सरकारी सहयोगमार्फत तिरहुत गाउँपालिकाले कृषि क्षेत्रलाई अझ बढी प्रगतिशील बनाउन प्रयासरत छ।

ग) पशुपालन: तिरहुत गाउँपालिकाको पशुपालन क्षेत्र स्थानीय अर्थतन्त्रको एक प्रमुख अङ्ग हो। यहाँका कृषकहरू गाई, भैंसी, बाख्रा, सुँगुर र कुखुरा पालनमा सक्रिय छन्। दुध, मासु, अण्डा उत्पादन र बिक्रीले यहाँका किसानहरूको आयआर्जनमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएको छ।

गाईभैंसी पालनमा दुध उत्पादन प्राथमिक छ, जसले दुग्धजन्य पदार्थको माग पूरा गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ। बाख्रापालन मासु उत्पादनका लागि प्रख्यात छ, जुन आन्तरिक तथा बाह्य बजारमा निर्यात हुँदै आएको छ। यस्तै, सुँगुर र कुखुरापालनले पनि दैनन्दिन आवश्यकता पूरा गर्न र स्वरोजगार सृजना गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्।

तिरहुत गाउँपालिकाले पशुपालनको विकासका लागि विभिन्न योजना र कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ। पशुपालनमा रोग नियन्त्रण, गुणस्तरीय दाना र आधुनिक प्रविधिको पहुँचलाई प्राथमिकता दिइएको छ। सहकारीहरूद्वारा ऋण, तालिम, र प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइएको छ। पशुपालनलाई व्यावसायिक बनाउँदै, यसको सम्भावनालाई अझ विस्तार गर्न स्थानीय सरकार प्रयासरत छ।

घ) उधोगहरू : तिरहुत गाउँपालिकाको औद्योगिक क्षेत्र स्थानीय विकास र रोजगारी सिर्जनाको लागि उदीयमान क्षेत्र हो। यहाँका उद्योगहरू मुख्यतः साना तथा मझौला स्तरका छन्, जसमा कृषिजन्य उत्पादन प्रशोधन, हस्तकला र घरेलु उत्पादनहरू प्रमुख छन्।

कृषिजन्य उत्पादन प्रशोधन उद्योगमा चामल, तेल, मसला, र दुग्धजन्य पदार्थहरूको प्रशोधनले प्राथमिकता पाएको छ। यसले स्थानीय कच्चा पदार्थको उपयोग गर्दै कृषि र उद्योगबीचको सम्बन्धलाई मजबुत बनाएको छ। यस्तै, हस्तकला र घरेलु उत्पादनहरू, जस्तै ढाका कपडा, माटोका भाँडाकुँडा, र अन्य हस्तनिर्मित सामानले स्थानीय संस्कृति र सीपलाई प्रवर्द्धन गरिरहेका छन्।

औद्योगिक विकासलाई प्रवर्द्धन गर्न महादेवा गाउँपालिकाले साना उद्यमीहरूलाई सहुलियतपूर्ण ऋण, तालिम, र बजार व्यवस्थापनमा सहयोग प्रदान गर्दै आएको छ। उद्योग स्थापना र सञ्चालनलाई सहज बनाउन आवश्यक पूर्वाधार, जस्तै सडक, बिजुली, र पानीको सुविधा विस्तारमा ध्यान दिइएको छ। औद्योगिक क्षेत्रको विकासले तिरहुत गाउँपालिकालाई आत्मनिर्भर बनाउन र दिगो विकासमा योगदान पुर्‍याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ।

ङ) प्राकृतिक स्रोत तथा सम्पदा (बन जङ्गल, जडिबुटी): तिरहुत गाउँपालिकाक्षेत्रमा कुनै प्राकृतिक वन क्षेत्र रहेको छैन।

यस क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका औषधीय जडिबुटीहरू पनि पाइन्छन्, जस्तै सतुवा, पाखनबेद, र तुलसी, जसले औषधि निर्माण र आयआर्जनमा सहयोग पुर्‍याएको छ।

स्थानीय सरकार र समुदायले वन संरक्षण, पुनःरोपण, र दिगो उपयोगका लागि सहकार्य गरिरहेका छन्। वन र जडिबुटीहरूको दिगो व्यवस्थापनले पर्यावरणीय सन्तुलन र आर्थिक प्रगतिमा योगदान पुर्‍याउँदै आएको छ।

च) पर्यटन: तिरहुत गाउँपालिका, पर्यटनका विविध सम्भावना बोकेको क्षेत्र हो। यहाँको सांस्कृतिक धरोहर, परम्परागत पर्व, र धार्मिक स्थलहरूले पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्दछन्। विशेषगरी, स्थानीय मठमन्दिर र सांस्कृतिक कार्यक्रमहरूले धार्मिक तथा सांस्कृतिक पर्यटनको प्रवर्द्धन गरेको छ।

प्राकृतिक स्रोतहरू, जस्तै नदी, जलाशय, र हरियालीले महादेवालाई प्रकृतिप्रेमीहरूको लागि उपयुक्त गन्तव्य बनाएको छ। यस्तै, गाउँपालिकाका परम्परागत जीवनशैली, स्थानीय खानपान, र हस्तकलाहरूले पर्यटकहरूको चासो बढाएको छ।

स्थानीय सरकार र समुदायले पर्यटकीय स्थलहरूको संरक्षण र प्रचारप्रसारमा ध्यान दिइरहेका छन्। यसले तिरहुत गाउँपालिकाको पर्यटनलाई थप व्यवस्थित र आकर्षक बनाउँदै आर्थिक गतिविधिमा योगदान पुर्‍याएको छ।

१.१.४ राजनीतिक तथा प्रशासनिक बिभाजन र समानुपातिक विकास

तालिका १.५ वडागत घरधुरी तथा उपलब्ध सेवाहरु

वडा	जम्मा जनसंख्या	जम्मा घरधुरी	उपलब्ध प्रमुख सेवाहरू				
१	२४०३४	५११६	स्वास्थ्य सेवा	कृषि सेवा	सामाजिक सुरक्षा	शिक्षा सेवा	कानुनी सेवा
२	४७१०	१०१९	स्वास्थ्य सेवा	कृषि सेवा	सामाजिक सुरक्षा	शिक्षा सेवा	कानुनी सेवा
३	३५४३	७६०	स्वास्थ्य सेवा	कृषि सेवा	सामाजिक सुरक्षा	शिक्षा सेवा	कानुनी सेवा

४	५२१७	१०७३	स्वास्थ्य सेवा	कृषि सेवा	सामाजिक सुरक्षा	शिक्षा सेवा	कानुनी सेवा
५	४४३३	९५०	स्वास्थ्य सेवा	कृषि सेवा	सामाजिक सुरक्षा	शिक्षा सेवा	कानुनी सेवा

१.२.३ भौगोलिक तथा जनसाङ्ख्िक स्वरूप (Geographical Background and Demographic Characteristics/Structure)

१.२.३.१ भौगोलिक पृष्ठभूमि (Geographical Background)

तिरहुत गाउँपालिकाको पश्चिममा सप्तरीको सदरमुकाम राजविराज नगरपालिका, पूर्वमा कन्चंरूप नगर पालिका . र हनुमाननगर कंकालनी गाउँपालिका, उत्तरमा अग्नीसाईरन कृष्णासवरन गाउँपालिका तथा दक्षिणमा तिलाडी कोइलाडी गाउँपालिकाले घेरिएको छ । यस गाउँपालिकाका कूल क्षेत्रफल ३७.८१ वर्ग मिलोमिटर रहेको छ । तिरहुत गाउँपालिकालाई प्रशासनिक रुपमा ५ वटा वडाहरुमा विभाजन गरीएको छ । यहाँको भूस्वरुप तराई क्षेत्र अन्तरगत पर्दछ। भौगोगिक अवस्थितिका हिसाबले तिरहुत गाउँपालिकाको २६ डिग्री ५२ मिनेट सेकेन्ड देखि २६ डिग्री ८५ मिनेट उत्तरी आक्षंश र ८६ डिग्री ७८ मिनेट देखि ८६ डिग्री ८५ मिनेट देशान्तरमा रहेको छ । यहाँको हावापानी समशितोष्ण खालको छ भने उत्तरी भागमा सामान्य मौसम र दक्षिणी भेगमा गर्मी हुने गर्दछ। यस क्षेत्रमा जाडोमा अति जाडो र गर्मीमा अति गर्मी हुने गर्दछ। यहाँ छ महिना निकै न्यानो वातावरण र छ महिना कुनै कुनै ठाउँमा निकै चिसो प्रकृतिको हावापानी महसुस गर्न सकिनछ ।

१.२.३.२ भौगोलिक अवस्था : तिरहुत गाउँपालिका नेपालको मधेश प्रदेश अन्तर्गत सप्तरी जिल्लामा अवस्थित एक स्थानीय तह हो। यो गाउँपालिका भौगोलिक रूपमा समथर तराई क्षेत्रमा फैलिएको छ। यहाँको भूमी उर्वर र जलवायु मध्यम गर्मीयुक्त रहेको छ, जसले कृषि उत्पादनलाई विशेष प्राथमिकता दिएको छ। तिरहुत गाउँपालिकाका विभिन्न क्षेत्रमा नदी, कुलो र प्राकृतिक जलस्रोतहरू उपलब्ध छन्, जसले सिंचाइका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्। यो क्षेत्र विभिन्न जातजाति र संस्कृतिका मानिसहरूको सह-अस्तित्वको उत्कृष्ट नमुना हो । हरियालीले भरिएको यो गाउँपालिका कृषिमा आधारित अर्थतन्त्र, सांस्कृतिक विविधता र प्राकृतिक सौन्दर्यको कारण प्रसिद्ध छ।

१.२.३.३ नदीनाला : तिरहुत गाउँपालिकामा अवस्थित नदीनालाहरू यस क्षेत्रका प्राकृतिक सम्पदाका रूपमा परिचित छन्। कोशी नदीको प्रभावले यहाँको भौगोलिक बनावट र जलवायुलाई निर्धारण गरेको छ। यस क्षेत्रका साना-ठूला नालाहरूले सिंचाइका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्, जसले कृषिलाई समृद्ध बनाएको छ। कोशीको सहायक धाराहरू, जस्तै त्रियुगा र अन्य साना खोलाहरूले वर्षात् र हिउँद दुवै मौसममा पानीको आपूर्ति गर्दै स्थानीय जनजीवनलाई सहज बनाएका छन्। यी नदीनालाहरूले केवल जलस्रोतको रूपमा मात्र नभई मत्स्य पालन, घरेलु प्रयोग र जैविक विविधताको संरक्षणमा समेत योगदान पुऱ्याएका छन्। तर, बाढीको जोखिम पनि यस्तै नदीहरूबाट देखा पर्ने भएकाले दीर्घकालीन व्यवस्थापन आवश्यक छ।

१.२.३.४ हावापानी : तिरहुत गाउँपालिकाको हावापानी मध्यम गर्मीयुक्त तराई क्षेत्रको विशेषता बोकेको छ। यहाँ गर्मी मौसममा तापक्रम ३० देखि ४० डिग्री सेल्सियससम्म पुग्न सक्छ, भने जाडो मौसममा तापक्रम १० देखि १५ डिग्री सेल्सियसको हाराहारीमा रहन्छ। मनसुनको समयमा पर्याप्त वर्षा हुने भएकाले कृषि उत्पादनका लागि यो क्षेत्र अनुकूल मानिन्छ। हावापानीको यस विविधताले यहाँको जनजीवनलाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पार्दछ। तिरहुत गाउँपालिकामा विभिन्न जातजाति, भाषा र संस्कृतिका मानिसहरू बसोबास गर्दछन्, जसले यो क्षेत्रलाई सांस्कृतिक रूपमा समृद्ध बनाएको छ । यहाँका मानिसहरूको मुख्य जीविकोपार्जन कृषि, पशुपालन र साना व्यवसायहरू हुन् । ग्रामीण जीवनशैली, पारिवारिक सहकार्य, र सांस्कृतिक चाडपर्वले स्थानीय जनजीवनलाई अझ आकर्षक बनाएको छ।

१.२.३.५ प्राकृतिक बिपत र तिनको सम्भावना : तिरहुत गाउँपालिकामा बाढी, आगलागी, र महामारीजस्ता प्राकृतिक विपदहरू आउने सम्भावना उच्च छ। बर्सातको समयमा यस पालिका भएर बग्ने जिता र खाडो नदीमा जलस्तर बढ्दा बाढीले खेतबारी, घरधुरी, र जनधनमा ठूलो क्षति पुर्याउने जोखिम रहन्छ। गर्मीयाममा सुख्खा मौसम र हावाहुरीले आगलागीको घटना बढी हुने गर्दछ, विशेष गरी परम्परागत छानो भएका घरहरूमा। साथै, अत्यधिक गर्मीले जंगलमा आगलागीको सम्भावना पनि बढाउँछ। यहाँको जनसंख्याको घनत्व र जलवायु परिवर्तनका कारण महामारी फैलने जोखिम पनि रहन्छ। डेंगु, मलेरिया, टाइफाइडजस्ता रोगहरू बाढीपछिको जलजन्य समस्या वा लामखुट्टे प्रकोपबाट देखा पर्न सक्छन्। साथै, शीतलहरले जाडो मौसममा बालबालिका, वृद्धवृद्धा, र कमजोर व्यक्तिहरूलाई गम्भीर असर पुर्याउने सम्भावना हुन्छ। यी विपदहरूको सामना गर्न अग्रिम योजना, चेतनामूलक कार्यक्रम, र पूर्वतयारी अनिवार्य छ।

१.२.३.६ प्राकृतिक स्रोत एवं विशेषता : तिरहुत गाउँपालिकामा विभिन्न प्राकृतिक स्रोतहरू उपलब्ध छन्, जसले यहाँको जनजीवन र आर्थिक गतिविधिमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्। यस क्षेत्रको मुख्य प्राकृतिक स्रोत भनेको उर्वर कृषि भूमि हो, जसले धान, गहुँ, मकै, र दलहन बालीको उत्पादनलाई बढावा दिएको छ। पानीका स्रोतहरूमा कोशी नदी, यसको सहायक धाराहरू, र साना कुलाहरूले सिंचाइको लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याएका छन्। तिरहुत गाउँपालिकामा पाइने माटो उर्वर र जैविक विविधतायुक्त छ, जसले कृषिको अतिरिक्त तरकारी खेती र बगैंचालाई पनि प्रोत्साहन दिएको छ। यी स्रोतहरूको प्रभावकारी व्यवस्थापन र उपयोगले यहाँको जीवनस्तरलाई सुधार्न र दिगो विकासलाई सुनिश्चित गर्न सहयोग पुर्याउन सक्छ।

१.२.४ पूर्वधार र विकास

क) स्वास्थ्य सेवा: तिरहुत गाउँपालिका, सप्तरी, स्वास्थ्य सेवामा सुधारका लागि विभिन्न प्रयासहरू गर्दै आएको छ। यहाँका स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरू उपलब्ध छन्, जसमा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र र उपस्वास्थ्य केन्द्रहरू प्रमुख छन्। तथापि, स्वास्थ्य सेवाको पहुँच र गुणस्तरमा अझै सुधारको आवश्यकता छ। बाल स्वास्थ्य सेवामा महत्त्वपूर्ण खोप कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन्, जसमा निम्नलिखित खोपहरू दिइन्छ:

- BCG (बाँसको खोप)
- पोलियो खोप
- DPT (डिप्थेरिया, पेर्टुसिस र टिटानस)
- हेपाटाइटिस B
- रोटावायरस खोप
- MMR (मास्स, मम्प्स र रुबेला)
- Vitamin A खुराक

कुपोषणको समस्या महत्त्वपूर्ण छ। कुपोषित बच्चाहरूको उपचारका लागि मासिक पोषण वितरण, स्तनपान प्रवर्धन, र समुदायमा आधारित जागरूकता अभियानहरू सञ्चालनमा छन्।

साथै, सुकेनाश, फुकेनाश र हैंजा जस्ता संक्रमणजन्य रोगहरूको रोकथामका लागि नियमित खोप अभियानहरू चलाइन्छ। यस क्षेत्रमा स्वास्थ्य शिक्षा र स्वच्छता सुधारका प्रयासहरू जारी छन्, जसले समुदायमा रोगहरूको प्रसारलाई रोक्न मद्दत पुऱ्याउँछ।

स्थानीय सरकार र स्वास्थ्य संस्थाहरू कुपोषण र स्वास्थ्य समस्या समाधानका लागि सक्रिय रूपमा काम गर्दै छन्, जसले तिरहुत गाउँपालिकामा स्वास्थ्य सेवामा सुधार ल्याउन मद्दत गर्दैछ।

ख) खानेपानी: यस गाउँपालिकाको अधिकांश ठाउँमा भूमिगत जल सतहबाट हाते पम्प/ट्युबेलको माध्यमले शुद्ध खानेपानी प्राप्त गरेका छन् भन्ने केहि स्थानमा शुद्ध खानेपानीको ट्यांकी समेत निर्माण भएको छ तर खानेपानी वितरणको अवस्थामा छैन।

ग)विधुत :यस गाउँपलिकाको सम्पूर्ण घरधुरीमा विद्युत पहुच पुग्नुको साथै यस क्षेत्रका बासिन्दाहरुले विद्युतलाई केवल घरायसी प्रयोजनमा मात्र प्रयोग नगरी कृषि सिचाई, विद्युतीय गाडी आदिको क्षेत्रमा समेत प्रयोग गरेको पाइन्छ।

घ) यातायत/हवाई मार्ग : तिरहुत गाउँपालिकाको सबै वडामा यातायातको सहजता रहेको छ। यस गाउँपालिकाको वडा नं १ मा बन्दै गरेको हुलाकी राजमार्ग पनि रहेको छ र यस गा.पा. बाट सप्तरी जिल्लाको सदरमुकाम राजविराज पुग्न ३० मिनेट मात्र समय लाग्ने कुराले पनि यहाँको यातायातको व्यवस्था र सहजताको बारेमा झल्काउने गरेको छ।

ङ) सूचना/संचार/हुलाक/पत्रपत्रिका, इन्टरनेटसेवा : यस गाउँपालिकामा Subisu, नेपाल दुरसंचार संस्था, ऐनसेल नेटवर्क, world link तथा बिभन्न सेवा प्रदयाक संस्थाको इन्टरनेट सेवाको पहुच पुगेको छ।

ङ) बैंकिंग सेवा: एक पालिका एक बैंक नीतिको आगमनले नेपाल राष्ट्र बैंकको इजाजत प्राप्त बैंकहरु लगायत अन्य सहकारी संस्थाहरुले बैंकिंग सेवा प्रदान गर्दै आएको छ । यस पालिकामा एक मात्र एन आइ सि एसिया बैंक रहेको छ जुन यस गाउँपालिकाको वडा नं १ ,४ मा अवस्थित छ।

१.२.५ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि (Hisorical Background)

क) ऐतिहासिक अवस्था : तिरहुत गाउँपालिका, सप्तरी, मधेस प्रदेश ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र सामाजिक दृष्टिले महत्वपूर्ण क्षेत्र मानिन्छ। यो क्षेत्र प्राचीन मिथिला सभ्यताको प्रभाव क्षेत्रमा पर्दछ, जहाँ विद्यापति, जानकी र मिथिलेश्वर संस्कृतिको गहिरो प्रभाव पाइन्छ। मिथिला क्षेत्रको अंग भएकाले यहाँका बासिन्दाहरू परम्परागत मिथिला कला, साहित्य, भाषा र संस्कृतिमा गर्व गर्छन्।

इतिहासमा तिरहुत क्षेत्र कृषि र व्यापारको केन्द्रका रूपमा परिचित थियो। यहाँका उपजहरूले नजिकैका बजारहरूमा व्यापारिक महत्व पाएको थियो। यद्यपि, कोसी नदीको प्रवाह र बाढीले समय-समयमा क्षेत्रलाई प्रभाव पारेको इतिहास पाइन्छ।

त्यस्तै, राणा शासन र पञ्चायती व्यवस्थाको समयमा पनि स्थानीय जनता सामाजिक र आर्थिक अधिकारका लागि संघर्षरत रहे। मधेस आन्दोलनका क्रममा यो क्षेत्रले राजनीतिक रूपमा पनि आफ्नो उपस्थिति दर्ज गराएको थियो।

सामाजिक रूपमा जातीय र सांस्कृतिक विविधताले भरिएको यो गाउँपालिकाको इतिहास सहिष्णुता, सांस्कृतिक समावेशिता र कृषिमा आधारित जीवनशैलीसँग जोडिएको छ। तिरहुत गाउँपालिकाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमिले यसको समग्र सामाजिक-आर्थिक विकासमा महत्वपूर्ण आधार तयार पारेको छ।

ख) पर्यटकीय एवं ऐतिहासिक विशेषता : -तिरहुत गाउँपालिका पर्यटन विकासको प्रचुर सम्भावना बोकेको गाउँपालिका हो । यो गाउँपालिकाको नाम नै अंकुरी महादेवको नामबाट राखिएको छ । यहाँ शिवरात्री, अन्नत चतुर्दशी, दशैं मा त अर्को जिल्लाबाट समेत श्रद्वालु भक्तजनहरु आउनै गर्छन् भने हरेक आइतवार तथा श्रावणमा हरेक दिन श्रद्वालुको त धुइचो नै लागेको हुन्छ ।

ग) सामाजिक अवस्था : तिरहुत गाउँपालिका, सप्तरीको सामाजिक अवस्था विविधता र सहअस्तित्वको सुन्दर नमुना हो। यहाँ विभिन्न जातजाति, धर्म, र भाषाका समुदायहरू बसोबास गर्छन्, जसले सामाजिक सौहार्दता र सांस्कृतिक समृद्धिलाई बलियो बनाएको छ। हिन्दू, मुस्लिम, र अन्य समुदायहरूले आ-आफ्ना परम्परा, चाडपर्व, र धार्मिक गतिविधिहरूलाई समान सम्मानका साथ पालन गर्छन्। ग्रामीण क्षेत्र भएकाले यहाँका मानिसहरूको जीवनशैली सरल छ, र सामूहिक सहकार्यमा आधारित छ। विवाह, व्रतबन्ध, र चाडपर्व जस्ता सामाजिक घटनामा समुदायबीचको एकता

झल्किन्छ । शिक्षा र स्वास्थ्यका क्षेत्रमा केही चुनौती भए पनि सरकारी र गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोगले सुधार भइरहेको छ। महिलाहरूको सहभागिता र सशक्तीकरणमा क्रमशः वृद्धि हुँदैछ, जसले सामाजिक प्रगतिको संकेत गर्दछ । परम्परागत मूल्य र आधुनिक सोचको समिश्रणले महादेवा गाउँपालिकाको सामाजिक अवस्था विशेष बनाएको छ।

घ) सामाजिक तथा सांस्कृतिक विशेषता : तिरहुत गाउँपालिका एक समृद्ध मधेशी समुदाय हो, जहाँ विभिन्न जातजाति, धर्म, र सांस्कृतिक परम्पराहरूको अनूठो मिश्रण पाइन्छ। यहाँ मुख्य रूपमा मधेशी, थारु, यादव, मुस्लिम, ब्राह्मण, दलित, तथा अन्य समुदायहरूको बसोबास छ । यस विविधताले गाउँपालिकाको सामाजिक संरचना र सांस्कृतिक विशेषतालाई बहुआयामिक बनाएको छ।

सामाजिक रूपमा यहाँका बासिन्दाहरू मेलमिलाप र सहकार्यमा आधारित जीवनयापन गर्छन्। विभिन्न समुदायका परम्परा र चाडपर्वहरू आपसी सद्भाव र सहिष्णुतामा आधारित छन्। छठ, होली, ईद, माघी, दशैँ, र तिहारजस्ता पर्वहरू सामूहिक रूपमा मनाइन्छन्, जसले यहाँको सामाजिक एकतालाई बलियो बनाएको छ।

सांस्कृतिक रूपमा परम्परागत गीत-सङ्गीत, नृत्य, र लोककथाहरू तिरहुत गाउँपालिकाको विशेषता हुन्। मधेशी लोकसङ्गीत र झुमर नृत्य, थारु नाच, तथा धार्मिक अनुष्ठानहरू यहाँको सांस्कृतिक पहिचान हुन्। स्थानीय परम्परागत खानपान, जस्तै ढिकरी, धुस्का, र पिठाको स्वाद पर्यटकलाई पनि आकर्षित गर्दछ।

तिरहुत गाउँपालिकाको सामाजिक र सांस्कृतिक विविधता यहाँको सद्भाव र परम्पराको प्रतीक हो, जसले समुदायलाई एकताबद्ध र समृद्ध बनाएको छ।

ङ) चाडपर्व/जात्रा र अन्य संस्कृतिहरू : तिरहुत गाउँपालिका एक मधेशी समुदाय हो, जहाँ विभिन्न जातजाति र धर्मावलम्बीहरूको बसोबास छ । यो सांस्कृतिक विविधता चाडपर्वहरूको बहुलतामा झल्किन्छ । यहाँका प्रमुख चाडपर्वहरूमा चौरचन, रक्षा बन्धन, दशैँ, तिहार छठ, होली, ईद बकरईद, पुशी पुर्णिमा, होलि पर्दछन्।

छठ पर्व महत्त्वपूर्ण धार्मिक चाड हो, जहाँ सूर्यदेवको उपासना गरिन्छ। यो पर्व सामूहिक सहभागिता र धार्मिक आस्थाको प्रतीक हो। होली रंगहरूको चाड हो, जसले यहाँको सामाजिक मेलमिलाप र भाइचारा झल्काउँछ। दशैँ र तिहारले हिन्दू परम्परा झल्काउँछ, जहाँ देवी दुर्गाको पूजा र दीपावलीको झिलिमिलीले गाउँपालिकालाई जीवन्त बनाउँछ। मुस्लिम समुदायका लागि ईद विशेष चाड हो, जसमा धार्मिक प्रार्थना र परम्परागत भोजनको विशेष महत्त्व हुन्छ। यस्तै, स्थानीय थारु समुदायले जितिया र माघी पर्व मनाउँछन्, जसले यहाँको सांस्कृतिक विविधता समृद्ध बनाएको छ।

तिरहुत गाउँपालिकामा चाडपर्वहरू आपसी सद्भाव, धार्मिक सहिष्णुता, र सामुदायिक एकताको प्रतीकका रूपमा मनाइन्छन्। यसले सामाजिक सम्बन्धलाई अझ प्रगाढ बनाउने काम गर्दछ।

च) प्रमुख जातजाती, जनजातिहरू, पिछडा बर्ग,

तालिका १.६ प्रमुख जातजातीहरू

जातजातिहरु	जनसंख्या	प्रतिशत
सबै जाति	२४०३४	१०२.१५
क्षेत्री	१२	०.०५
ब्राह्मण - पहाड	४२	०.१८
थारु	१५३	०.६५
विश्वकर्मा	१७	०.०७
मुस्लिम	१६०६	६.८३

यादव	७०६४	३०.०३
ठकुरी	११	०.०५
तेली	१४४४	६.१४
चमार/हरिजन/राम	११२७	४.७९
कोइरी/कुशवाहा	९२८	३.९४
मुसहर	२१५८	९.१७
सन्यासी/दशनामी	१७७	०.७५
धानुक	२५७	१.०९
दुसध/पासावन/पसी	१८	०.०८
मल्लहा	१३२९	५.६५
केवट	३१	०.१३
कथाबनिया	१३६	०.५८
ब्राह्मण - तराई	५५२	२.३५
कुमल	४६	०.२०
हजम/ठाकुर	३९०	१.६६
धोबी	३६६	१.५६
लोहार	१२०	०.५१
खट्वे	३७५०	१५.९४
सुनदी	२४०	१.०२
हलुवाई	६९	०.२९
बाराई	२१८	०.९३
सोनार	४२	०.१८
कुम्हार	७८	०.३३
बन्तार/सरदार	६६६	२.८३
बधाइ/बधे	२२६	०.९६
माली	३२	०.१४
राजधोब	१७२	०.७३
डोम	७६	०.३२
कोरी	६९	०.२९
अमत	१३४	०.५७
देव	१२३	०.५२
रौनियार	५४	०.२३
अरू	३०	०.१३
विदेशी	७१	०.३०

स्रोत:CBS-2078

तालिका १.७ भाषागत जनसंख्या

क्र.स.	मातृभाषा	जनसंख्या	प्रतिशत

१	सबै मातृभाषाहरू		
२	नेपाली		
३	मैथिली		
४	थारु		
५	उर्दू		
६	हिन्दी		
७	अरू		

स्रोत:CBS-2078

तालिका १.८ प्रमुख धर्मावली अनुसारको जनसंख्या

क्षेत्र	जम्मा जनसंख्या	धर्महरु									
		हिन्दु	बौद्ध	इस्लाम	किराँत	क्रिस्चियन	प्रकृति	बोन	जैन	बहाई	सिख
जम्मा	२४०३४				२	३	०	०	०	०	०
पुरुष	१२०५६				०	२	०	०	०	०	०
महिला	११९७८				२	१	०	०	०	०	०

स्रोत:CBS-2078

छ) जनसाङ्खिक स्वरूप

तिरहुत गाउपलिकाको तालिका १.९ (२०६८ मा र २०७८ को कुल जनसंख्या)

क्र. स.	उमेर समुह	जम्मा	पुरुष	महिला	प्रतिशत	लैङ्गिक अनुपात
१	०००४-	२१८८	१२०१	९८७	९१०.	१२१६८.
२	०५०९-	२६६४	१४२४	१२४०	११०८.	११४८४.
३	१०१४-	२४३७	१२२६	१२११	१०१४.	१०१२४.
४	१५१९-	२२०७	११९७	१०१०	९१८.	११८५१.
५	२०२४-	२११६	९९०	११२६	८८०.	८७९२.
६	२५२९-	१८७०	८५५	१०१५	७७८.	८४२४.
७	३०३४-	१५९८	६९७	९०१	६६५.	७७३६.
८	३५३९-	१८४८	८६८	९८०	७६९.	८८५७.
९	४०४४-	१३६६	६६४	७०२	५६८.	९४५९.
१०	४५४९-	११०८	५४२	५६६	४६१.	९५७६.
११	५०५४-	११७१	५८७	५८४	४८७.	१००५१.
१२	५५५९-	८६७	४७५	३९२	३६१.	१२११७.
१३	६०६४-	८२६	३९८	४२८	३४४.	९२९९.
१४	६५६९-	७१८	३८७	३३१	२९९.	११६९२.
१५	७०७४-	६०५	३०४	३०१	२५२.	१०१००.
१६	७५७९-	२७४	१५५	११९	११४.	१३०२५.
१७	८०८४-	८३	३८	४५	०३५.	८४४४.
१८	८५८९-	५०	३१	१९	०२१.	१६३१६.
१९	९०९४-	१५	७	८	००६.	८७५०.
२०	९५+	२३	१०	१३	०१०.	७६९२.
		२४०३४	१२०५६	११९७८	१००००.	१००६५.

स्रोत:CBS-2078

तालिका १.१० : २०७८ कुल, जनसंख्या

वार्ड	जम्मा जनसङ्ख्या		
	महिला	पुरूष	जम्मा
१	११९७८	१२०५६	२४०३४
२	२३३६	२३७४	४७१०
३	१७६७	१७७६	३५४३
४	२५६२	२६५५	५२१७

५	२२१७	२२१६	४४३३
जम्मा	३०९६	३०३५	६१३१

तालिका १.११ २०७८ र २०८७ सम्मको प्रक्षेपित बिद्यालय र अन्य उमेर समुहको जनसंख्या (जम्मामा)

उमेर समूह	२०७८ को जनगणना	प्रक्षेपित जनसंख्या (जम्मामा)						
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	२०८६
३	५०४		५१७	५२१	५२६	५३०	५३४	५३९
४	४६८		४८०	४८४	४८८	४९२	४९६	५००
५	५९१		६०६	६११	६१६	६२१	६२७	६३२
५-९	२२५४		२३११	२३३१	२३५०	२३७०	२३९०	२४१०
१०-१२	१०२२		१०४८	१०५७	१०६६	१०७५	१०८४	१०९३
५-१२	३२७६		३३५९	३३८७	३४१६	३४४५	३४७४	३५०३
१३-१४	९८०		१००५	१०१३	१०२२	१०३०	१०३९	१०४८
१५-१६	९००		९२३	९३१	९३८	९४६	९५४	९६२
१३-१६	१८८०		१९२८	१९४४	१९६०	१९७७	१९९३	२०१०
५+	२१८४६		२२४०१	२२५८९	२२७७९	२२९७०	२३१६३	२३३५८
१५-२४	४३२३		४४३३	४४७०	४५०८	४५४६	४५८४	४६२२
१५+	१६७४५		१७१७१	१७३१५	१७४६०	१७६०७	१७७५५	१७९०४
जम्मा	२२८१८		२३३९८	२३५९४	२३७९३	२३९९२	२४१९४	२४३९७

ज) जनसङ्ख्या प्रबृत्ति (बसाई सराई र यसको प्रभाव)

तिरहुत गाउँपालिकाको जनसङ्ख्याको प्रवृत्ति विविधतायुक्त छ, जसमा बसाई सराईको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ। यहाँका स्थानीय जनजीवन, सामाजिक अवस्था, र आर्थिक गतिविधिमा बसाई सराईको प्रभाव स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ। जनसङ्ख्याको यो प्रवृत्ति मुख्यतः रोजगारी, शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा, र अन्य अवसरहरूको खोजीमा आधारित छ।

तिरहुत गाउँपालिका कूल क्षेत्रफल ३७ वर्ग किलोमिटर छ। यो पालिकाको सिमानाको पूर्वमा कन्चंरूप ना.पा. र सुनसरी जिल्लाको कोशीटप्पु , दक्षिणी भागमा महदेवा गा.पा., पश्चिमी भागमा अग्नीसाइर कृष्णासवरण गा.पा. र राजविराज न.पा. पर्दछन भन्ने उत्तरी भागमा अग्नीसाइर कृष्णासवरण गा.पा. र कन्चंरूप न.पा. पर्दछन्। यसलाई प्रशासनिक रुपमा ५ वटा वडाहरुमा विभाजन गरीएको छ। यहाँको भूस्वरुप तराई क्षेत्र अन्तरगत पर्दछ।। यहाँको हावापानी समशितोष्ण खालको छ भने उत्तरी भागमा सामान्य मौसम र दक्षिणी भेगमा गर्मी हुने गर्दछ। यस क्षेत्रमा जाडोमा अति जाडो र गर्मीमा अति गर्मी हुने गर्दछ। यहाँ छ महिना निकै न्यानो वातावरण र छ महिना कुनै कुनै ठाउँमा निकै चिसो प्रकृतिको हावापानी महसुस गर्न सकिनछ।

तिरहुत गाउँपालिका को कुल जनसंख्या २४०३४ जना रहेको छ, जसमा पुरुषको १२०५६ जना (५०.१६%), महिलाको ११९७८ जना (४९.८४%) जना रहेको छ। महिलाको भन्दा पुरुषको जनसंख्या ७८ जना (०.३२%) ले बढी देखिन्छ। यहाँको लैङ्गिक अनुपात १००.६५ प्रतिशत छ। घरपरिवारकोया आधारमा जनसंख्या तथा विभिन्न उमेर समूहको जनसंख्यालाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ। यहाँ मैथिली (९८.५४%), नेपाली (०.४०%), थारु (०.४०%), उर्दु (०.२२%), र अन्य (०.०३%) मातृभाषाहरु बोलिन्छन्।

जनसङ्ख्या वृद्धिमा बसाइँसराइको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ। रोजगारी, शिक्षा, र स्वास्थ्य सेवाहरूको खोजीमा ग्रामीण क्षेत्रबाट शहरी क्षेत्रमा बसाइँसराइ गर्ने प्रवृत्ति नेपालभरि नै देखिन्छ, र तिरहुत गाउँपालिका पनि यसबाट अछुतो छैन। विशेष गरी युवा पुस्ता रोजगार र उच्च शिक्षाको अवसरको खोजीमा काठमाडौँ, विराटनगर, जनकपुरधामजस्ता शहरी केन्द्रहरूतर्फ आकर्षित भएका छन्। यसले गाउँपालिकामा कार्यशील जनशक्तिको कमी र वृद्ध जनसङ्ख्याको अनुपात बढ्ने सम्भावना निम्त्याएको छ।

तिरहुत गाउँपालिकाबाट विशेषतः युवा वर्ग विदेश जाने प्रचलन छ। खाडी देशहरू, मलेसिया, र भारत जस्ता ठाउँमा रोजगारीका लागि जानेहरूको संख्या धेरै छ। रोजगारीका लागि बसाई सराईको यो लहरले गाउँपालिकाको आर्थिक अवस्थालाई दुईतरिकाले प्रभावित गरेको छ। एकातर्फ, वैदेशिक रोजगारले रेमिट्यान्स मार्फत परिवारको आयस्तर उकास्न सहयोग पुऱ्याएको छ। अर्कोतर्फ, युवा जनशक्तिको कमीले कृषिजन्य उत्पादन र स्थानीय श्रमशक्तिमा नकारात्मक प्रभाव पारेको छ।

त्यस्तै, गाउँपालिकाभित्रै पनि बसाई सराईको प्रवृत्ति देखिन्छ। विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रबाट नगर क्षेत्र वा प्रमुख व्यापारिक केन्द्रतर्फ बसाई सराई हुने गरेको छ। शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा, र आधुनिक सुविधा प्राप्त गर्नका लागि मानिसहरू गाउँको परम्परागत बस्ती छोडेर सुविधायुक्त ठाउँतर्फ सर्ने गरेका छन्। यसले गर्दा गाउँपालिकाको केही क्षेत्र जनसङ्ख्याको सन्दर्भमा रित्तिँदै गएको छ भने अन्य क्षेत्रहरूमा घनत्व बढेको छ।

तिरहुत गाउँपालिकामा भारतसँगको सिमाना नजिक रहेको हुँदा भारतबाट आवतजावत गर्नेहरूको प्रवृत्ति पनि उल्लेखनीय छ। सीमावर्ती व्यापार, सांस्कृतिक सम्बन्ध, र सामाजिक अन्तरक्रियाले भारत र नेपालका मानिसहरूको आपसी बसाई सराईलाई सहज बनाएको छ। यो प्रवृत्तिले सांस्कृतिक विविधता र आर्थिक गतिविधिलाई बढावा दिएको भए पनि, सीमावर्ती क्षेत्रमा असुरक्षा र सामाजिक व्यवस्थापनका चुनौतीहरू पनि थपेको छ।

बसाई सराईको प्रवृत्तिले सामाजिक संरचनामा पनि परिवर्तन ल्याएको छ। परम्परागत संयुक्त परिवारको संरचना बिस्तारै एकल परिवारमा परिवर्तन हुँदैछ। विदेश गएका युवा परिवारका सदस्यहरू टाढा हुँदा वृद्धवृद्धा र बालबालिकाको हेरचाहको समस्या देखा परेको छ। साथै, वैदेशिक रोजगारले स्थानीय संस्कार, भाषा, र परम्परामा समेत क्रमशः प्रभाव पारिरहेको छ।

तिरहुत गाउँपालिकामा बसाई सराईको सकारात्मक प्रभावमध्ये रेमिट्यान्स प्रमुख हो। रेमिट्यान्सले गाउँमा घर निर्माण, व्यवसाय प्रवर्द्धन, र शिक्षा क्षेत्रको सुधारमा योगदान पुऱ्याएको छ। तर, नकारात्मक पक्षमा, जनशक्तिको कमी, कृषि क्षेत्रको ह्रास, र स्थानीय उत्पादनमा निर्भरता घट्ने समस्या प्रमुख छन्।

यस परिस्थितिमा, तिरहुत गाउँपालिकाले बसाई सराईको प्रभावलाई व्यवस्थापन गर्ने दीर्घकालीन योजना निर्माण गर्नुपर्छ। वैदेशिक रोजगारलाई व्यवस्थित गर्दै स्थानीय स्तरमा रोजगारी सिर्जना गर्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न आवश्यक छ। त्यसैगरी, शिक्षा, स्वास्थ्य, र अन्य आधारभूत सेवाहरूको पहुँच गाउँस्तरमै सुनिश्चित गरिएमा आन्तरिक बसाई सराईको दरलाई कम गर्न सकिन्छ।

अन्त्यमा, तिरहुत गाउँपालिकाको जनसङ्ख्याको प्रवृत्तिमा बसाई सराई महत्त्वपूर्ण कारक हो, जसले सामाजिक, आर्थिक, र सांस्कृतिक पक्षहरूलाई प्रभाव पारिरहेको छ। यसलाई सही ढंगले व्यवस्थापन गर्न सकेमा गाउँपालिकाको दिगो विकासमा यो प्रवृत्ति सकारात्मक साबित हुन सक्छ।

१.२ पालिकाको शैक्षिक सन्दर्भ

नेपालमा विद्यालय क्षेत्र अन्तरगत एकवर्षे प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा ४ वर्ष उमेरका बालबालिका सहभागी हुन्छन्। ५-१२ वर्ष उमेर समूहका लागि ८ वर्षको निःशुल्क र अनिवार्य आधारभूत शिक्षा र १३-१६ वर्ष उमेर समूहका लागि ४ वर्षको निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा दिने दायित्व नेपाल सरकारको रहेको छ। नेपालको संविधान २०७२ ले माध्यमिक तहसम्मको शिक्षाको अधिकार स्थानीय तहलाई प्रदान गरेको छ। यसले स्थानीय तहलाई जिम्मेवार बनाएको संवैधानिक व्यवस्था छ। नेपालमा निजी स्तरबाट सञ्चालन भएका सशुल्क र सरकारी लगानीमा सञ्चालन भएका निःशुल्क गरी दुई प्रकारका शिक्षा प्रणाली सञ्चालनमा आएका छन् । यसै गरी तिरहुत गाउँपालिकाभित्र पनि यी दुवै प्रकृतिका शैक्षिक पद्धतिहरु सञ्चालनमा आएको छन्। यस खण्डमा तिरहुत गाउँपालिकाको संक्षिप्त शैक्षिक अवस्था अन्तर्गत नीतिगत व्यवस्था, उल्लेख्य उपलब्धि तथा अन्तर, विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाको कार्यान्वयन र दीगो विकासका लक्ष्यहरुको सन्दर्भ चर्चा गरीएको छ।

१.२.१ नेपालको सन्दर्भमा शिक्षाको परिभाषा

नेपाल एक वहुभाषिक, बहुजातीय, बहुधार्मिक (सहिष्णुता), विविध भौगोलिक अवस्थाले युक्त एक लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक मुलुक हो । यहाँको शिक्षा प्रणालीमा परम्परादेखि विद्यमान माथि उल्लेखित पक्षले प्रत्यक्ष एव परोक्षरुपमा प्रभाव पार्दै समय सापेक्ष रुपका राजनैतिक एवं सामाजिक घटनाले परिवर्तन एवं परिमार्जन गरेको पाईन्छ।०६३ को राजनैतिक आमूल परिवर्तन पश्चात वर्तमान अवस्थाको नेपालको शिक्षाको परिभाषा दिन त्यति सजिलो छैन। तापनि मुलुकको राजनैतिक, सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, साँस्कृतिक अवस्था लगायत यहाँ वसोवास गर्ने विविध जातजातिको अवस्था, आवश्यकता र चाहनालाई मध्यनजर गर्दा नेपालको शिक्षा भन्नाले अनिवार्य एवं निःशुल्क प्राथमिक शिक्षा, सवै तहमा दिगो, प्रभावकारी एवं गुणस्तरयुक्त व्यावहारिक शिक्षा, देशमा वढ्दो वेरोजगारी समस्यालाई मुलुक भित्रै समाधान गरी आत्मनिर्भर बनाउन सक्ने प्राविधिक एवं व्यावसायिक शिक्षामा प्राथमिकता, सवै भाषा, लिपि, संस्कृति धर्म आदिको संरक्षण, सम्वद्र्धन एवं परिमार्जन गर्दै समाजमा सहयोगको आदान प्रदान गरी समायोजन हुन सक्ने परिपक्व नागरिकको विकास, राज्यलाई आधुनिक विश्वसंग विश्ववन्धुत्व, भाइचारा, सहयोगको आदान–प्रदान गर्न सक्ने आधुनिक वैज्ञानिक शिक्षा प्रणाली, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा राज्यको छवि कायम राखी विश्वलाई सन्देश दिन सक्ने मौलिक शिक्षा प्रणाली तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सम्पर्क बढाउनका लागि अंग्रेजी भाषा लगायत प्रमूख अन्तर्राष्ट्रिय भाषाको प्रभावकारी सिकाई व्यवस्था आदिको माध्यमबाट समतामूलक समावेसी सामाजिक व्यवस्था निर्माण गर्न सक्ने शिक्षा प्रणाली हुनुपर्दछ ।

१.२.२ नीतिगत प्रबन्ध

नेपालको संविधानले समाजवादउन्मुख राज्य प्रणालीका आधारमा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क पाउने हक सुनिश्चित गरेको छ । संविधानले अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपमा विपन्न नागरिकलाई कानुनबमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक र मातृभाषामा शिक्षा पाउने हक समेतको व्यवस्था गरेको छ । गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता र जीवनपर्यन्त शिक्षाको समान

अवसरले राज्यको आर्थिक समृद्धि र सामाजिक न्याय सहितको समतामूलक समाज निर्माण गर्ने सोच पुरा गर्न योगदान पुऱ्याउँदछ ।

शिक्षालाई सर्वव्यापी, जीवनोपयोगी, प्रतिष्पर्धी एवम् गुणस्तरयुक्त बनाउनका लागि अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षासम्बन्धी ऐन २०७५ ले हरेक नागरिकको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ । नेपाल सरकारले २०७६ सालमा जारी गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले गुणस्तरीय शिक्षामा सबैको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्दै सिर्जनशीलता, रचनात्मकता, अध्ययनशीलता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुण सहितको प्रतिस्पर्धी, सीपयुक्त एवं उत्पादनशील जनशक्ति तयार गर्ने उद्देश्य राखेको छ । यसै गरी नेपाल सरकारको २५-वर्षे दीर्घकालीन सोच समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली सहितको समुन्नत राष्ट्र निर्माणका आधारमा पन्ध्रौँ आवधिक योजनाका लक्षहरू तय गरिएको छ । उल्लिखित नीति कार्यान्वयन गरी लक्ष प्राप्त गर्नका लागि शिक्षा पद्धति र शिक्षामा गरिने लगानीको स्वरूपमा आवश्यक सुधार गर्नु पर्ने हुन्छ ।

नेपालको विद्यालय क्षेत्रअन्तर्गत एक बर्षको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा चार वर्षका बालबालिका सहभागी हुन्छन् भने ५–१२ वर्ष उमेर समूहका लागि ८ वर्षको निःशुल्क तथा अनिवार्य आधारभूत शिक्षा र १३–१६ वर्ष उमेर समूहका लागि ४ वर्षको निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा प्रदान गर्ने दायित्व सरकारको रहेको छ तापनि शुल्क तिरेर पढ्ने निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित र सरकारको लगानीमा सञ्चालित शुल्क तिर्न नपर्ने गरी दुवै प्रकारका विद्यालयहरू सञ्चालन भइरहेका छन् । यस खण्डमा मुलुकको संक्षिप्त शैक्षिक सन्दर्भअन्तर्गत नीतिगत प्रबन्ध, उल्लेख्य उपलब्धि तथा अन्तर, विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाका कार्यक्रम तथा उपलब्धिहरू र दिगो विकास लक्षहरूको सन्दर्भ उल्लेख गरिएको छ ।

१.२.४ बिद्यालय सङ्ख्या

बिद्यालयको प्रकार	सन्चालित कक्षा अनुसारको सङ्ख्या													तहगत सङ्ख्या						जम्मा इकाई	CLC	अन्य	इकाईगत सङ्ख्या			
	EC-ED	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१-५	६-८	१-८	९-१०	११-१२	९-१२				१-५	६-८	९-१०	११-१२
सबै प्रकारका बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत सङ्ख्या	28	1	0	2	4	14	2	0	2	0	2	0	2	21	4	25	2	2	4	29	4	0	21	4	2	2
सामुदायिक बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत सङ्ख्या	21	1	0	6	0	9	0	0	2	0	2	0	2	16	2	22	2	2	4	22	0	0	16	2	2	2
समुदायिक शुन्य दरबन्दी भएका बिद्यालय	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0
सामुदयिक बिशेष बिद्यालय	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
सामुदयिक धार्मिक बिद्यालयको सङ्ख्या	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0	0	2	0	0	2	0	0	0
घुम्ती बिद्यालयहरुको सङ्ख्या	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
समाहित शिक्षा सहितका बिद्यालयहरुको सङ्ख्या	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
आवासिय सुबिधा सहितका बिद्यालयहरु							0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
प्राबिधिक धार सहितका सामुदयिक बिद्यालय (कक्षा ९-१२)										0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
नमूना बिद्यालय कार्यक्रम सहितका बिद्यालयहरु										0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
कक्षा ११-१२ मा बिज्ञान बिषय सहितका बिद्यालयहरु (सबै प्रकारका)	0											0	1	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	1
कक्षा ११-१२ मा बिज्ञान बिषय सहितका सामुदयिक बिद्यालयहरु																										
खुल्ला बिद्यालय सङ्ख्या																										
सामुदायिक सिकाई केन्द्रहरुको सङ्ख्या																					2					
अनौपचारिक बैकल्पिक र प्रौढ बिद्यालय																										

१.२.५ बिद्यार्थी सङ्ख्या र भर्ना प्रवृत्ती

क) पालिकाको सेवा क्षेत्र र भर्ना प्रवृत्ती

१.२.६ शिक्षक सङ्ख्या र प्रबित्ति

तह	सामुदायिक बिद्यालयमा स्वीकृत र राहत दरबन्दीका शिक्षक सङ्ख्या						सामुदायिक बिद्यालयका सबै प्रकारका शिक्षक सङ्ख्या (पालिका र निजी श्रोतबाट नियुक्त शिक्षक समेत्)					सबै प्रकारका बिद्यालयको शिक्षक सङ्ख्या (संस्थागतको समेत्)			
	दरबन्दी	राहत	जम्मा	महिला	महिला %	बिद्यार्थी शिक्षक अनुपात	जम्मा	महिला	पुरुष	पालिकाको स्रोतबाट नियुक्त सङ्ख्या	महिला %	जम्मा	महिला	पुरुष	महिला %
पूर्व प्र.बि./बा.बि.के.	२१		२१	२१	१००		२१	२१			१००				
आधारभूत (१-५)	४९	२२	७१			४५	५			५					
आधारभूत (६-८)	११	४	१५			९५	३		३	२					
माध्यमिक (९-१०)	९	२	११			५७	५		५	२					
माध्यमिक (११-१२)	४		४			४६									
उच्च शिक्षा															

१.२.७ विद्यार्थी शिक्षक अनुपात अन्य सूचकहरुको अवस्था र प्रबित्ति विश्लेषण

पृष्ठभूमि

माथि दिइएको तालिकाले एउटा गाउँपालिकाको विभिन्न कक्षाको विद्यार्थी-शिक्षक अनुपातको जानकारी प्रदान गर्दछ । विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात (Student-Teacher Ratio) शिक्षाको गुणस्तर मापन गर्ने एउटा महत्त्वपूर्ण संकेतक हो । यसको सन्तुलनले कक्षा शिक्षणको प्रभावकारिता र विद्यार्थीहरूको सिकाइमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्छ । तालिकाका तथ्यांकहरूसँगै समस्याहरू र समाधानका सम्भावित उपायहरूको विस्तृत विश्लेषण यहाँ प्रस्तुत छ ।

तालिकाको तथ्यांक

- कक्षा १-५: विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात —४५.२० ।
- कक्षा १ -८: विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात —८७.४० ।
- कक्षा ९-१०: विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात —३९.४०, ।

तथ्यांकको व्याख्या

१. कक्षा १-५ (प्रारम्भिक शिक्षा):
    - विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात ४५% छ ।
    - राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूसँग तुलना गर्दा यो अनुपात केही उच्च छ ।
    - प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूलाई राम्रो सिकाइ अनुभव दिनका लागि सानो कक्षाको आकार र शिक्षकहरूको पर्याप्त संख्या आवश्यक पर्छ ।

२. कक्षा ६-८ (माध्यमिक स्तर):
    - विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात छ, जुन अत्यन्त उच्च हो ।
    - यो तथ्यांक शिक्षाको गुणस्तरमा गम्भीर असर पार्ने सूचक हो । शिक्षकहरूको सीमितताका कारण व्यक्तिगत ध्यान दिन असम्भव हुने सम्भावना रहन्छ ।

३. कक्षा ९-१० (एसईई स्तर):
    - विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात छ ।
    - माध्यमिक शिक्षाको स्तरमा, यो अनुपात केही कम छ, तर अझै पनि आदर्श अनुपात (~40) भन्दा धेरै उच्च छ ।

मुख्य समस्या

- कक्षा ६-८ मा असन्तुलित अवस्था: विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात हुनु गम्भीर समस्या हो । यसले शिक्षकहरूमा अत्यधिक कामको दबाब सिर्जना गर्दछ र विद्यार्थीहरूको सिकाइ स्तर कमजोर हुन्छ ।
- अन्य कक्षाहरूमा पनि सुधारको आवश्यकता: १-५,९-१० र ११-१२ मा पनि अनुपातलाई अझै सन्तुलित बनाउनुपर्ने आवश्यकता छ ।

विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात सुधार्ने सिफारिसहरू

१. शिक्षक नियुक्ति:
    - कक्षा ६-८ मा प्राथमिकता: विद्यार्थी-शिक्षक अनुपातलाई मा झार्न थप शिक्षकहरूको तत्काल नियुक्ति आवश्यक छ ।
    - अन्य तहहरूमा पनि शिक्षक नियुक्त गरेर समग्र अनुपात सुधार्नुपर्छ ।

२. श्रोतहरूको पुनः वितरण:
    - यदि केही विद्यालयहरूमा शिक्षकमाथि कम दबाब छ भने, ती शिक्षकहरूलाई उच्च दबाब भएका विद्यालयमा स्थानान्तरण गर्न सकिन्छ ।

३. प्राविधिक समाधानहरू:
    - डिजिटल शिक्षा: कक्षाकोठाको शिक्षणलाई समर्थन गर्न डिजिटल प्रविधिको प्रयोग गर्न सकिन्छ । यसले शिक्षण प्रभावकारिता बढाउन मद्दत गर्दछ ।

४. समुदायको सहभागिता:
    - विद्यार्थी-शिक्षक अनुपातलाई सुधार्न अभिभावक र समुदायलाई शिक्षामा संलग्न गराउनुपर्छ ।
    - शिक्षकहरूको आवश्यकता पूरा गर्नका लागि स्थानीय स्रोतहरूको परिचालन गर्न सकिन्छ ।

५. नीतिगत सुधार:
    - दीर्घकालीन रूपमा, विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात सुधारका लागि सरकारी स्तरमा शिक्षा बजेटमा वृद्धि गर्नुपर्छ ।

निष्कर्ष

यो विश्लेषणले देखाउँछ कि गाउँपालिकाको विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात विशेष गरी कक्षा 6-8 मा गम्भीर समस्याको संकेत गर्दछ । समस्या समाधानका लागि शिक्षकहरूको संख्या वृद्धि, श्रोतहरूको पुनः वितरण, र डिजिटल शिक्षा जस्ता उपाय अवलम्बन गर्न आवश्यक छ । विद्यार्थी-शिक्षक अनुपातलाई सन्तुलनमा राख्न सकिएमा शिक्षाको गुणस्तरमा उल्लेखनीय सुधार हुनेछ ।

१.२.८ उल्लेख्य उपलब्धि तथा अन्तर (Gaps)

यस गाउँपालिकाको प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा अनुभव लिई कक्षा १ मा नवप्रवेशी प्रतिशत ८५.२६ रहेको छ। कक्षा १ मा कूल र खुद प्रवेश दर क्रमशः १०२.२० र ९५.६ तिरहुत गाउँपालिका को स्थापना सँगै शिक्षामा जोड दिदै आएको छ। हरेक बर्ष शिक्षा क्षेत्रको बजेटमा विस्तार गरिदै आएको छ। विद्यालय शिक्षालाई गहन रुपमा विश्लेषण गर्दा पछिल्ला दिनमा शिक्षाको पहुँचमा उल्लेखनीय विस्तार भएको भए पनि गुणस्तर तथा सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चतता एक मुख्य चुनौतिको विषय रहेको छ। समग्र शैक्षिक सुचकको अवस्थालाई तलको टेबलमा प्रस्तुत गरिन्छ।

तिरहुत गाउँपालिका मा १३ वटा सामुदायिक र ३ वटा संस्थागत गरी जम्मा १६ वटा विद्यालयहरु छन्। पालिका स्तरीय शिक्षा पार्श्र्वचित्र अनुसार प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा अनुभव लिई कक्षा १ मा नवप्रवेशी प्रतिशत ९०.१७ रहेको छ। कक्षा १ मा कूल र खुद प्रवेश दर क्रमशः १०३.३२ र ९६.६८ रहेको छ। आधारभूत तह (कक्षा १-५) को कूल भर्ना दर ९६.३९, खुद भर्ना दर ९६.७७, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ४५.२०, कक्षा ५ को टिकाउ दर ९६.६, कक्षा ५ को उतीर्ण दर ९१.९२ प्रतिशत रहेको छ भने अझै पनि कक्षा ५ दोहोऱ्याउने दर ५.११ र कक्षा ५ मा कक्षा छोड्ने दर ०.५४ प्रतिशत रहेको छ।

आधारभूत तह (कक्षा १-८) को कूल भर्ना दर ९८.२०, खुद भर्ना दर ९५.२०, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ८७.४०, कक्षा ८ को टिकाउ दर ८०.३, कक्षा ८ को उतीर्ण दर ९२.६० प्रतिशत रहेको छ भने अझै पनि कक्षा ८ दोहोऱ्याउने दर १.३३ र कक्षा ८ मा कक्षा छोड्ने दर ० प्रतिशत रहेको छ।

माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) को कूल भर्ना दर ८६.६२, खुद भर्ना दर ८१.१९, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ३९.४०, कक्षा १० को टिकाउ दर ६१.१, कक्षा १० को उतीर्ण दर १०० प्रतिशत रहेको छ भने कक्षा १० दोहोऱ्याउने दर ० र कक्षा १० मा कक्षा छोड्ने दर ० प्रतिशत रहेको छ।

तिरहुत गाउँपालिका को विगत वर्षहरुको शैक्षिक उपलब्धि स्तर र शैक्षिक वर्ष २०८० को उपलब्धि स्तरलाई समीक्षा गर्दा विगतका वर्षहरुको भन्दा हालको उपलब्धि स्तर क्रमशः उन्नयन तर्फगएको स्थिति छ।

यसरी विद्यालय तथा विद्यार्थी भर्नामा वृद्धि तथा समताका सूचकहरूमा सुधार आए पनि सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा ल्याई गुणस्तरीय सिकाइसहित विद्यालय तह पुरा गराउन थप प्रयास तथा सुधार आवश्यक छ । यसका

लागि समग्र विद्यालय पद्धतिलाई बालमैत्री र गुणस्तर उन्मुख बनाउन विद्यालयमा पूर्वाधारसिहतको सिकाइ वातावरण निर्माण, शिक्षकको क्षमता तथा उत्प्रेरणामा सुधार र निरन्तर सहयोग पद्धतिको विकास आवश्यक हुन्छ । त्यसै गरी विद्यार्थीलाई सिकाइका लागि उत्प्रेरित गर्न उनीहरूको कुशलताप्रति चासो बढाउन विद्यालयमा आधारित स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षालाई विद्यालयमा आवद्ध गरी व्यवस्थित गर्नु पनि उत्तिकै आवश्यक छ

शिक्षाको सबै तहमा सुशासन कायम गर्न र प्रभावकारी र गुणस्तरीय सेवा प्रवाहका लागि नेपालको संविधानअनुसार तीनै तहको सरकारको समन्वय. सहकार्य र सहकारिताको सिद्धान्तमा आधारित उच्च गुणस्तरको शैक्षिक व्यवस्थापनका गर्न सक्ने गरी शासकीय तथा व्यवस्थापकीय प्रबन्धका लागि गर्नु आवश्यक छ । सार्वजनिक शिक्षामा न्यून पहुँच भएका दुर्गम गाउँका बालबालिका तथा युवाहरूका लागि शिक्षा प्रणालीमा समतामूलक पहुँच तथा सहभागिता सुनिश्चित गर्न सेवा प्रदायक प्रणाली तथा शिक्षकका दक्षता सुधार गरी गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक छ । यस प्रयोजनका लागि हालसम्म कार्यान्वयन भएका योजनाहरूको समीक्षाका आधारमा विकास कार्यक्रमहरूको परिमार्जन तथा सेवा प्रदायक एकाइ तथा निकायहरूको क्षमता अभिवृद्धि जरूरी देखिएको छ ।
यसै गरी स्थानीय र प्रदेश तहमा शिक्षा योजना निर्माण, अनुगमन तथा प्रतिवेदन प्रणालीसम्बन्धी क्षमता तथा संयन्त्र विकास गर्ने, शिक्षकको सक्षमता विकास गर्ने, पाठ्यक्रमअनुसार अपेक्षित गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने, सामुदायिक विद्यालयहरूको प्रतिवद्धता र उत्तरदायित्वमा सुधार गर्ने, साधन र स्रोतको पर्याप्त व्यवस्था गर्ने, विद्यालय तहको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकासलाई श्रम बजारको मागसँग जोडी सान्दर्भिकता सुनिश्चित गर्ने गरी सुधार गर्ने, तथ्याङ्कलाई विश्वसनीय बनाई शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई सुदृढ गर्ने, दिगो लगानीको स्रोत पहिचान गर्ने, जीवन पर्यन्त सिकाइका अवसरमा वृद्धि तथा विस्तार गर्ने, औपचारिक, अनौपचारिक, अनियमित र जीवनपर्यन्त शिक्षाबिच पारगम्यताको संस्थागत व्यवस्था गर्ने, प्रविधिमा आधारित शिक्षण सिकाइ सुनिश्चित गर्ने, सिकाइलाई विज्ञान र प्रविधिसँग जोड्ने र कोभिड-१९ का कारण सिर्जित पहुँच, सहभागिता र सिकाइ उपलब्धिमा देखा परेको अन्तर घटाउने जस्ता प्रमुख चुनौतीहरू रहेका छन् ।

१.३.३ शिक्षा क्षेत्रको योजना

नेपालको संविधान र संघीय संरचनाअनुरूप शिक्षाका योजना तथा कार्यक्रमहरू विकास गर्ने क्रममा तयार गरिएको चालु विद्यालय क्षेत्र विकास योजना (SSDP) को ५वर्षे (वि.सं. २०७३-२०७८) समयावधि आगामी २०७८ साल असार मसान्तमा समाप्त हुँदैछ । यस योजनाले राष्ट्रको सामाजिक तथा आर्थिक रूपान्तरणका लागि आवश्यक स्वावलम्बी, प्रतिस्पर्धी, प्रवर्तनात्मक र मूल्य उन्मुख नागरिकको विकासमा योगदान पुऱ्याउने दूरदृष्टि राखेको थियो । मुलुकको भावी संघीय स्वरूपलाई दृष्टिगत गर्दै समाजका विविधतापूर्ण परिवेश तथा आवश्यकतालाई आत्मसात् गरी सबै नागरिकलाई उत्पादनशील जीवन यापन गर्न चाहिने कार्यमूलक साक्षरता, गणितीय सिप, ज्ञान तथा आधारभूत जीवनोपयोगी सिपको विकासका अवसर प्राप्त गर्न सहजीकरण गर्दै जनशक्तिको क्षमता विकासका प्रयासमार्फत् मुलुकको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा योगदान दिई विद्यमान असमानता घटाउने उद्देश्यका साथ कार्यक्रमहरूका कार्यान्वयन भरहेका छन् । विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा लक्षित नतिजामार्फत् विद्यालय शिक्षामा समता, गुणस्तर, सक्षमता, सुशासन तथा व्यवस्थापन र उत्थानशीलताका आधारमा योजनाका समग्र कार्यक्रमहरू निर्देशित थिए । यस योजनाको कार्यान्वयन हुदाँहुदै नेपालको शासकीय स्वरूप केन्द्रीय शासन

प्रणालीबाट संघीय प्रणालीअनुरुप तीन तहको सरकारमार्फत् सञ्चालन हुने संक्रमणकालीन अवस्था सुरू भयो । आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्थापनसम्बन्धी मुख्य दायित्व स्थानीय सरकारको हुने भए पछि यसको कार्यान्वयन संरचना, स्वरूप तथा प्रतिवेदन प्रणालीमा परिवर्तनसहित थप सबल बनाउनु पर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

कार्यक्रमको पहिलो चरणको कार्यान्वयनमा हुँदा सम्ममा आधारभूत तहमा विद्यार्थीहरूको पहुँच र भर्ना दरमा उल्लेख्य वृद्धि भएको थियो । कक्षा ८ मा विद्यार्थी टिक्ने र उत्तीर्ण हुने दर पनि बढ्यो । औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षाको विस्तारबाट विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूको शिक्षामा उल्लेख्य सङ्ख्यामा सहभागिता बढ्यो ।कक्षा १० र कक्षा १२ मा विद्यार्थी टिकाउ दरमा निरन्तर प्रगति देखिए तापनि अपेक्षित लक्ष्य भने प्राप्त हुन सकेन ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनको सन्दर्भमा गुणस्तर सुधारका लागि विपद् व्यवस्थापन गुरू योजना, वृहत समावेशी गुरू योजना, सिकाइकालागि न्युनतम अवस्था सिर्जना लगायतका मापदण्ड विकास तथा नीतिगत सुधारहरू भए । यसका साथै विभिन्न क्षेत्रमा विज्ञहरूको परिचालनसमेत गरी पाठ्यक्रम प्रारूप परिमार्जन, शिक्षक पेसागत विकास सामग्री र तालिम सामग्री विकासजस्ता कार्यहरू सम्पन्न भए। तर विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि अपेक्षित रूपमा बढ्न सकेन ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमको उद्देश्य, क्रियाकलापहरू र कार्यान्वयनको सन्दर्भमा गुणस्तरीय शिक्षाका लागि गर्नु पर्ने शैक्षिक सुधारका कार्यक्रमहरूको सम्बन्धमा स्थानीय सरकार, शिक्षक तथा अभिभावकहरूको क्षमता विकासको आवश्यकता देखियो । लक्षित प्रमुख नतिजा सूचकका ढाँचा अनुसार गर्नु पर्ने सुधारका लागि विभिन्न तहमा आवश्यक प्रणालीहरू पर्याप्त मात्रामा व्यवस्थित गर्नु पर्ने देखिएको छ । संघीय व्यवस्थाको कार्यान्वयनको संक्रमणकालीन अवस्थाले विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमको कार्यन्वयनमा समेत कुनै न कुनै रूपमा प्रभाव पार्‍यो । कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रतिवेदनको प्रभावकारी प्रणालीको खाँचो महुसस भयो । तीन तहको सरकारबिचको आपसी जिम्मेवारीको थप स्पष्टतासहित स्रोत केन्द्रहरूको विघटनपछि वैकल्पिक शिक्षक सहायता प्रणालीको आावश्यकता देखिएको छ ।

१.३.४ दिगो विकास लक्षहरू

विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाको कार्यान्वयन सँगै १५ वर्षे सहश्राब्दि विकास लक्षहरूको कार्यान्वयन पश्चात् प्राप्त उपलब्धिका आधारमा सन् २०३० सम्मको दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्त गर्ने विषयमा नेपालले पनि प्रतिबद्धता जनाएको छ । फलस्वरूप नेपाल सरकारले दिगो विकास लक्ष ४: नेपाल राष्ट्रिय कार्यढाँचा निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । नेपाल सरकारले सन् २०१५ मे को इन्चोन र सेप्टेम्बरको संयुक्त राष्ट्र सङ्घको साधारण सभाको बैठकबाट पारित दिगो विकास लक्ष्यहरूमध्ये लक्ष्य ४ सबैका लागि समावेशी र समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता तथा आजीवन सिकाइका अवसरहरूमा प्रोत्साहित गर्ने" पुरा गर्न नेपालले राष्ट्रिय कार्यढाँचा स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

नेपालको राष्ट्रिय कार्यढाँचाले नेपाल सरकारको दीर्घकालीन दूरदृष्टिलाई अनुसरण तथा शिक्षालाई मौलिक मानव अधिकारका रूपमा ग्रहण गरी राज्यको उत्तरदायित्व भित्र समेटेको छ । त्यस्तै नेपाल सरकारले वि.सं. २१०० सम्ममा नेपाललाई समुन्नत राष्ट्रको स्तरमा पुर्‍याउने दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्यलाई समेत आत्मसात गरी दिगो

विकास, समावेशिता तथा गुणस्तरीयताको मर्मअनुरूप आवश्यक पर्ने सिकाइको स्तर हासिल गर्ने कार्यमा कोही पनि नागरिक पछाडि पर्न हुँदैन भन्ने मान्यतामा कार्यढाँचाका उद्देश्य तथा लक्ष्यहरू किटान भएका छन् ।

प्रस्तुत कार्यढाँचाले राष्ट्रिय योजना आयोगले तयार गरेको १५ वर्षे दिगो विकास लक्ष, स्थिति र मार्गदर्शनका आधारमा नेपाल सरकारको नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूमा लिङ्ग, सामाजिक र भाषिक विविधता, अपाङ्गता, गरिबी आदिसमेतलाई दृष्टिगत गरी समावेशिता र समताका सिद्धान्त तथा मूल्यको एकीकरण गर्ने गरी सन् २०१५ लाई आधार रेखा मानी सन् २०१९, सन् २०२२, सन् २०२५ र सन् २०३० मा प्राप्त हुने उपलब्धिहरूको परिमाणात्मक गन्तव्य तथा लक्ष्यहरू किटान गरेको छ । दिगो विकासको लक्ष्य ४ का लागि नेपालको राष्ट्रिय कार्यढाँचाले सबै स्थानीय तथा प्रदेश सरकारहरूले निर्धारित सूचकका आधारमा आ-आफ्ना कार्यक्रमको प्रगतिको समीक्षा गरी पृष्ठपोषणसहित पठाइएको विवरणलाई संघीय सरकारले राष्ट्रिय प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने व्यवस्था गरेकोछ । राष्ट्रिय योजना आयोगले निर्धारण गरेका अनुगमनका सूचकहरूसँग आबद्ध हुने गरी शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले राष्ट्रिय प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यवस्थासहित सो प्रतिवेदन तथा मन्त्रालयस्तरीय विकास समस्या समाधान समिति तथा राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति जस्ता अनुगमनका उच्चस्तरीय संयन्त्रको बैठकमा प्रगति समीक्षा हुने व्यवस्था गरेको छ ।

दिगो विकास लक्ष्य ४ ले दिगो विकास लक्ष्यहरूको प्रगतिको समीक्षा गर्ने सिलसिलामा सबै मुलकहरूले स्वयम्सेवी रूपमा राष्ट्रिय र स्थानीय तहका योजनाहरूको आवधिक समीक्षा गर्न सकिने प्रावधान राखेको छ । यस सन्दर्भमा नेपालले दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन अवधिभित्र कम्तीमा ३ पटक स्वयम्सेवी राष्ट्रिय समीक्षा गर्ने योजना बनाएको छ । यो समीक्षा राष्ट्रिय योजना आयोगको संयोजनमा गरिने व्यवस्थाअनुसार आयोगले सन् २०२० को जुन महिनामा पहिलो स्वयम्सेवी राष्ट्रिय समीक्षा गरेको थियो । यस समीक्षाले द्रुत गतिमा भइरहेको पूर्वाधार विकासले शिक्षामा पहुँच बढाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको उल्लेख गरेको छ । समीक्षामा शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणालीलाई प्रदेश र स्थानीय तहसँग समन्वय हुने गरी थप सवलीकरण गरी खण्डीकृत तथ्याङ्क तथा सूचनाहरू प्रविष्ठि गर्नु पर्ने सुझाव प्रस्तुत भएको छ । सो समीक्षामा अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा ऐन, २०७५ को कार्यान्वयनले गरिब, सीमान्तकृत र आर्थिक रूपमा पछाडि परेका समदायका बालबालिकाहरूको विद्यालय शिक्षामा पहुँच अपेक्षाकृत रूपमा बढेको विश्लेषण गरिएको छ । सो समीक्षामा प्रस्तुत भएअनुसार प्राथमिक शिक्षाको खुद भर्ना दर तथा तह पुरा गर्ने दर र समग्र विद्यालय शिक्षामा लैङ्गिक सूचकमा सुधार आएको जस्ता सकारात्मक प्रगति देखिए तापनि सिकाइ उपलब्धिमा अपेक्षाकृत रूपमा सुधार हुन नसकेको पक्षलाई इङ्गित गरेको छ । उक्त समीक्षाले साक्षरताको राष्ट्रिय अभियानअन्तर्गत झण्डै एकतिहाइ जिल्लालाई साक्षर बनाउन तथा दिवा खाजा र छात्रवृत्तिको थप कार्यक्रमका लागि आवश्यक हुने स्रोतको आकलनसमेत गरेको छ ।

१.२ विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका समस्या तथा चुनौती विश्लेषण

यस महादेवा गाउँपालिकामा मुलत: शिक्षा क्षेत्रको अबस्थालाई नियाल्दा सकारात्मक पक्ष र नकारात्मक पक्ष वा सबल पक्ष र दुर्बल पक्ष रहेका छन् । यो त केवल एक सिक्काका दुई पाटा जस्तै हुन । शिक्षा क्षेत्रमा भएको विविध सरल र सकारात्मक पक्षहरु हुदाँहुदै पनि यसका समस्याहरु पनि हुन्छन र हामिले भोग्दै र अनुभव गर्दै आएका छौं ।

विद्यालय शिक्षामा सबै बालबालिकाहरूलाई पहुँच, सहभागिता र गुणस्तरको सुनिश्चितता गर्न नसक्नु, पाठ्यक्रमले तोकेबमोजिमका सिकाइ उपलब्धिहरू हासिल गर्न नसक्नु, बालमैत्री विद्यालय निर्माण गरी सिकाइ वातावरणमा सुधार हुन नसक्नु, स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माण गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसक्नु, विषयगत रूपमा र कक्षागत रूपमा शिक्षकहरूको दरबन्दी नहुनु, शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पहुँच नहुनु र भएकामा पनि प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसक्नु, साक्षरता निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त शिक्षाका अवसरहरू उपलब्ध गराउन नसक्नु, महामारी तथा विपदको अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसक्नु, उपयुक्त वालमैत्री तथा अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्न नसक्नु आदिलाई शिक्षाक्षेत्रका प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन् । साथै लेखनपुर्व गरिएको कार्यशाला तथा सुझाबको आधारमा भन्ने हो भने यस क्षेत्रको प्रमुख समस्या भनेको न्युन सिकाइ उपलब्धी स्तर तथा न्युनत्तम सिकाइ वातावरण नहुनु, कक्षाकोठामा पर्याप्त मात्रामा शिक्षण सिकाइ सामाग्रीको ब्यबस्थापन, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र शिक्षक निर्देशिका सहितको कक्षा शिक्षण, अभिभावकको सक्रियता लगायतका समस्याहरु रहेको छ ।

विद्यालय शिक्षाको सर्वसुलभता, उपयुक्त पुर्वाधारको विकास गुणस्तरको सुनिश्चितता सहित सार्वजनिक शिक्षा प्रतिको आकर्षण अभिबृद्दि गर्नु, विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण गर्नु, शैक्षिक सुशासन उत्तरदायित्व अभिबृद्दि गर्नु गाउँपालिका भित्र रहेका सम्पुर्ण विद्यालयमा भौतिक पुर्वाधार सहितको आकर्षक वातावरण विकास गर्नु, बालमैत्री एवं प्रविधिमा आधारित बनाउनु, विद्यालय बाहिर रहेका सबै वालबालिकालाई विद्यालय भर्ना गराउनु, कक्षा छाड्ने दर शून्यमा झारी पाठ्यक्रमले राखे अनुसार अपेक्षित सिकाइ सक्षमता सहितको उपलब्धी हासिल गर्नु, शिक्षा क्षेत्रमा सुशासन र उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्दै शिक्षकको पेशागत क्षमता अभिवृद्धिका लागि तालिम गोष्ठीको व्यवस्था गर्नु, सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरुमा नियमित अनुगमन तथा पृष्ठपोषण प्रदान गर्नु, स्थानीय विषयका पाठ्यपुस्तकको निर्माण तथा वितरण, सूचना सञ्चार प्रविधिले ल्याएका विविध अवसरको सदुपयोग गर्नु यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौतिहरु हुन् ।

विविध चुनौतिहरु विच पनि शैक्षिक क्षेत्रमा अव्वल परिवर्तन गर्नका निम्ति थुप्रै अवसरहरु पनि रहेको छ । कालो बादल भित्र सुन्दर चाँदिको घेरा हुन्छ भनेझै यी तमाम चुनौतिका वावजुत विद्यालय शिक्षाको सुदृढिकरणका लागि थुप्रै अवसर विद्यमान रहेको छ । शैक्षिक क्षेत्रमा यस पालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा पनि लगानि बढ्दै गएको छ । यसैगरी यस गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्रलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखी विविध कार्यक्रम लागू गरिरहेको छ । शिक्षा क्षेत्र तीनवटै सरकारको साझा अधिकार क्षेत्रको रुपमा रहेकोले आपसी साझेदारीमा लगानी अभिबृद्दि गर्न सकिने अवस्था देखिनु, विद्यालय शिक्षामा सुधारका लागि गाउँपालिकामा विभिन्न संघस्थाहरुले निरन्तर कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु, शैक्षिक सूचकाङ्कहरुको प्रगति सकारात्मक दिशातिर हुनु पनि शिक्षाको अवसरका रुपमा हरेका देखिन्छन् । विद्यालय शिक्षाको पहुँच, समता विकास र गुणस्तर वृद्धिका लागि वितरण भएका कार्यक्रमहरुले विकास गरेका, संरचना तथा क्षमता पूर्वधारका रुपमा रहन सक्ने । दीगो विकासको लक्ष्य प्रप्तिका लागि द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सहकार्य तथा प्रतिवद्धता रहेको । सार्वजनिक शिक्षाको विकास तथा गुणस्तर सुधारको लागि सकरात्मक जनमत रहेको । गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्रको सुधारका लागि आवश्यक नीति, नियम निर्माण तथा बजेटको व्यवस्थापन गर्नसक्नु । शिक्षा गुणस्तर सुधारका लागि जस्तैः शिक्षकको व्यवस्थापन, तालिम तथा अन्य शैक्षिक सामग्री सहयोग

। शिक्षक पेसागत विकासका लागि पालिकास्तरमा विज्ञ समुह गठन गरिएको तथा विद्यालय स्तरमा शिक्षक सिकाइ समूह निर्माण गर्ने योजना भएको । शिक्षकको पेसागत सहयोगका लागि शिक्षक Mentoring and Coaching को व्यवस्था गरी Menti शिक्षकहरुलाई पेसागत सहयोग निरन्तर रहेको, आधारभूत तहको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा अनिवार्य गर्न कानुनी आधार निर्माण भएको, बिद्यालयमा इन्टरनेट सेवा विस्तार तथा प्रविधिमैत्री शिक्षण सिकाइ का लागि आवश्यक स्रोत साधन सहित दक्ष शिक्षकको व्यवस्थापन गरिएको, दातृ निकायहरूको साझेदारी, समन्वय र सहकार्य रहेको ।, व्यवसायिक शिक्षा एवं तालिमको विस्तार गर्न सकिने प्रावधान हुनु । समुदायमा शिक्षाप्रतिको आकर्षण बढाउन अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम पालिकाले तय गर्नु । बिशेष कक्षा संचालन (बहिरा आवासीय, दृष्टि विहिन तथा सुस्त मनस्थिति) ।

तिरहुत गाउँपालिका को समग्र शैक्षिक सन्दर्भ र विद्यालय शिक्षाका उपलब्धिका आधारमा विद्यालय शिक्षाको क्षेत्रमा देखिएका मुख्य समस्या तथा चुनौतीहरु निम्नानुसार छन् :

- प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र कक्षाको समायोजन तथा पुनर्वितरण गरी मापदण्ड अनुसार सञ्चालन गर्नु/ ।
- आर्थिकरुपले विपन्न तथा पिछडिएका बर्गका बालबालिकाहरुको पँहुच कम हुनु विद्यालयमा भर्ना भएका बालवालिकालाई टिकाई राख्न नसक्नु
- सिकाई उपलब्धी स्तरमा कमि
- प्राविधिक शिक्षामा विद्यार्थीको पहँहुच कम हुनु
- तहगत क्षेत्रगत तथा विषयगतरुपमा सम्पुर्ण विद्यालयमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्न नसक्नु
- नक्शांकनका आधारमा सुलभ दुरीमा विद्यालयको स्थापना, समायोजन तथा पुनर्वितरण गर्नु ।
- बालमैत्री, अपाङ्गतामैत्री, लैङ्गिकमैत्रीको सिकाइ वातावरण निर्माण गर्नु ।
- इन्टरनेट, सूचना र प्रविधिको पहुँच विद्यालयमा पुऱ्याउँनु ।
- भौतिक पूर्वाधार र शैक्षिक वातावरणको निर्माण गर्नु ।
- आधारभूत तहको शिक्षालाई अनिवार्य तथा निःशुल्क र माध्यमिक तहको शिक्षालाई पूर्ण रुपमा निःशुल्क गरी गुणस्तरयुक्त सिकाइलाई सुनिश्चित गर्नु ।
- व्यवहारकुशल सीपलाई विद्यालय शिक्षाको प्रारम्भिक बालविकास शिक्षादेखि माध्यमिक तहसम्म एकीकृत गर्ने र सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग अनुकूलन गर्न पाठ्यक्रममा परिमार्जन गरी विद्यालय शिक्षाको औचित्यता वृद्धि गर्नु ।
- व्यावसायिक तथा प्राविधिक शिक्षाका लागि उपर्युक्त संरचना र कार्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु ।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीको पहुँच विस्तार तथा सिकाइमा प्रभावकारी ढंगले प्रयोग गर्नु ।
- माध्यमिक तहमा वालबालिकाको कमजोर पहुँच
- आर्थिकरुपले विपन्न तथा पिछडिएका बर्गका बालबालिकाहरुको पँहुच कम हुनु विद्यालयमा भर्ना भएका बालवालिकालाई टिकाई राख्न नसक्नु

- सिकाई उपलब्धी स्तरमा कमि
- प्राविधिक शिक्षामा विद्यार्थीको पहुँच कम हुनु
- तहगत क्षेत्रगत तथा विषयगतरुपमा सम्पुर्ण विद्यालयमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्न नसक्नु
- सूचना तथा सञ्चारको प्रभावकारी व्यवस्थाको अभावले गर्दा माथिल्लो निकायबाट प्राप्त हुने कार्यक्रम तथा बजेट एवम् अख्तियारीको निकासा फुकुवा समयमा हुन नसक्दा कार्यक्रम सञ्चालनमा बाधा परेको ।
- कतिपय कार्यक्रमहरूको सञ्चालन निर्देशिका तथा सामग्री समयमा प्राप्त नभएकाले कार्यक्रम सञ्चालन गर्न बाधा परेको ।
- विद्यालयसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित विभिन्न निकायहरू विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, स्थानीय निकाय र सर्वसाधारण सरोकारवालाहरूको सहभागिता र अपनत्वको भावनाको आशातीत रूपमा विकास हुन नसक्दा सञ्चालित कार्यक्रम भने जति उद्देश्यमूलक र दीगो हुन नसकेको ।
- कतिपय कार्यक्रमहरू आर्थिक वर्षको अन्तिम समयमा प्राप्त हुन आएको हुँदा पूर्व योजना र तयारी साथ प्रभावकारी रूपमा कार्यक्रम सम्पन्न गर्न समस्या परेको ।
- विद्यालय सञ्चालन र व्यवस्थापनमा राजनैतिक र गुटगत प्रभाव पर्नु ।
- विद्यालय उमेरका सबै बालबालिकाहरूको विद्यालय शिक्षामा पहुँच पुग्न नसक्नु ।
- बालबालिकाहरूको बीचैमा विद्यालय छाड्ने र पुनःकक्षा दोहोर्याउने दर उच्च हुनु ।
- अझै पनि परिवार, समाज र विद्यालयमा शिक्षासम्बन्धी सामाजिक एवम् लैङ्गिक विभेद कायमै रहनु ।

१.३ पालिकाको शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीहरू

उल्लिखित सन्दर्भ तथा विद्यालय शिक्षाका उपलब्धि र अन्तरका आधारमा विद्यालय क्षेत्रको शिक्षामा देखिएका प्रमुख चुनौतीहरू निम्नअनुसार पहिचान गरिएको छः

१. गुणस्तरीय प्रारम्भिक शिक्षा सुनिश्चितता – सबै बालबालिकाका लागि प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको समान अवसर सुनिश्चित गर्न शिक्षा केन्द्र/कक्षाको समायोजन, पुनर्वितरण तथा मापदण्डअनुसार सञ्चालन।

२. लक्षित समूहका लागि उपयुक्त कार्यक्रम – चार वर्षका बालबालिकालाई केन्द्रित गरी सञ्चालन गरिएका कार्यक्रमहरूमा न्यून उमेर समूहका बालबालिकाहरूको संलग्नता व्यवस्थापन।

३. विद्यालय स्थापना र पुनर्संरचना – नक्साङ्कनका आधारमा विद्यालयहरूको स्थापना, समायोजन तथा पुनर्वितरण गरी सबै बालबालिकाका लागि शिक्षामा पहुँच र सहभागिता विस्तार।

४. बालमैत्री शैक्षिक वातावरण – विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण सुधार गरी बालमैत्री शिक्षा प्रणालीको विकास।

५. गुणस्तरीय र निःशुल्क शिक्षा – आधारभूत तहमा अनिवार्य र निःशुल्क शिक्षा तथा माध्यमिक तहमा निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गर्दै सिकाइको गुणस्तर सुधार।

६. सामाजिक-आर्थिक असमानता न्यूनीकरण – प्रदेशगत, सामाजिक-सांस्कृतिक परिवेश तथा आर्थिक अवस्थाका कारण देखिएका विद्यालय शिक्षाका भिन्नतालाई सम्बोधन।

७. व्यावहारिक सीपको एकीकरण – प्रारम्भिक कक्षादेखि माध्यमिक तहसम्म व्यवहारिक सीपहरूको एकीकरण तथा पाठ्यक्रम सुधारद्वारा सिकाइलाई जीवनोपयोगी बनाउने।
८. शिक्षक विकास र पाठ्यक्रम सुधार – शिक्षण सिकाइ, पाठ्यसामग्री, मूल्याङ्कन पद्धति तथा शिक्षक विकास प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउँदै शिक्षा प्रणालीको दक्षता वृद्धि।
९. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रवर्द्धन – माध्यमिक तहमा व्यावसायिक तथा प्राविधिक शिक्षाका लागि उपयुक्त संरचना तथा कार्यक्रमको विकास र कार्यान्वयन।
१०. सूचना तथा प्रविधिको प्रभावकारी उपयोग – शिक्षक तथा विद्यार्थीका लागि सूचना प्रविधिको सहज पहुँच विस्तार गरी शिक्षण सिकाइमा डिजिटल उपकरणहरूको प्रभावकारी प्रयोग।
११. प्रकोप तथा संकटप्रति उत्थानशील शिक्षा – विद्यालय शिक्षालाई प्राकृतिक प्रकोप, महामारी तथा अन्य संकटका परिस्थितिहरू प्रति लचिलो र उत्तरदायी बनाउने।
१२. बाल पोषण र स्वास्थ्य सुधार – दिवा खाजा, सरसफाइ, स्वच्छता, आधारभूत स्वास्थ्य तथा पोषण सेवा विद्यालयमार्फत् प्रदान गर्दै बालबालिकाको स्वास्थ्य सुधार।
१३. सहायता प्रणालीको सुदृढीकरण – गरिब, विपन्न, अपाङ्गता भएका तथा कठिन परिस्थितिमा रहेका बालबालिकाहरूका लागि छात्रवृत्ति तथा अन्य सहायता प्रणाली प्रभावकारी बनाउने।
१४. सुरक्षित र समावेशी विद्यालय वातावरण – विद्यालयलाई विभेद, भय तथा दुर्व्यवहारमुक्त बनाउँदै समावेशी, समतामूलक तथा विविधताअनुकूल शिक्षालाई प्रवर्द्धन।
१५. जीवनपर्यन्त सिकाइको प्रवर्द्धन – नियमित शिक्षा निरन्तर गर्न नसक्ने वा बढी उमेरका व्यक्तिहरूका लागि वैकल्पिक सिकाइ अवसरहरूको वृद्धि।
१६. शिक्षाको सुशासन र उत्तरदायित्व प्रणाली सुदृढीकरण – संघ, प्रदेश, र स्थानीय सरकारबीच समन्वयात्मक कार्यढाँचा निर्माण गरी शिक्षाको शासकीय व्यवस्थापनलाई नतिजामुखी बनाउने।
१७. सार्वजनिक विद्यालयप्रति अभिभावकको विश्वास वृद्धि – गुणस्तरीय सिकाइ सुनिश्चित गरी अभिभावकहरूको आकर्षण र विश्वास पुनःस्थापना।
१८. यसरी शिक्षा क्षेत्रमा देखा परेका यी चुनौतीहरूलाई प्रभावकारी रूपमा समाधान गर्दै विद्यालय शिक्षालाई पहुँचयुक्त, गुणस्तरीय, समावेशी तथा व्यवहारिक बनाउनु आवश्यक छ।

१.४ पालिकाको शिक्षा क्षेत्रको विकासकालागि मुख्य अवसरहरू

उल्लिखित चुनौतीहरू समाधान गरी विद्यालय शिक्षाको विकासका लागि सहयोगी हुने निम्नलिखित अवसरहरू उलपब्ध हुनेछन्ः

१. विगतका कार्यक्रमहरूले विद्यालय शिक्षाको पहुँच, गुणस्तर र समताको क्षेत्रमा विकास गरेको संरचना तथा क्षमता उपयोग गर्न सकिने।
२. आधारभूत तहमा निःशुल्क तथा अनिवार्य र माध्यमिक तहमा निःशुल्क शिक्षाका लागि संवैधानिक, कानुनी र नीतिगत आधार मजबुत भइसकेको।
३. दिगो विकास लक्ष्य)SDG) प्राप्तिका लागि बहुपक्षीय तथा द्विपक्षीय साझेदारी र सहयोगको प्रतिबद्धता रहेको।
४. शिक्षामा सरकारी लगानी वृद्धिका लागि राजनीतिक सहमति रहेको।

५. शिक्षा क्षेत्रका कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा विकास साझेदारहरूबिच सहयोग परिचालनको स्थायी ढाँचा स्थापित भइसकेको।

६. संघीय संरचनामा स्थानीय तहलाई विद्यालय शिक्षा तथा व्यवस्थापनको जिम्मेवारी दिइएकाले तीनै तहका सरकारबीच सहकार्य र लगानीको अवसर रहेको।

७. आवश्यक संरचना तथा क्षमता विद्यमान भएकाले तिनलाई सुधार र परिमार्जन गरी कार्यान्वयन गर्न सकिने।

८. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ लागू भइसकेकाले गुणस्तरीय शिक्षाका लागि मार्गनिर्देशन प्राप्त भएको।

९. विद्यार्थी उपलब्धि मूल्यांकन र विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षणको पद्धति विकास भएकाले प्रमाणमा आधारित सुधार गर्न सकिने।

१०. सार्वजनिक शिक्षाको सुधार तथा विकासका लागि सकारात्मक जनमत रहेको।

११. प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट सार्वजनिक शिक्षाप्रति आम नागरिकको विश्वास र आकर्षण बढ्ने सम्भावना रहेको।

परिच्छेद २ : दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य/गन्तव्य

२.१ परिचय

नेपालको संविधान, २०७२ ले शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा सुनिश्चित गरेको छ। यसले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क हुने कानूनी व्यवस्था प्रदान गरेको छ। अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र आर्थिक रूपमा विपन्न नागरिकलाई कानुनअनुसार निःशुल्क उच्च शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ। साथै, प्रत्येक नेपाली समुदायलाई आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा प्राप्त गर्ने तथा विद्यालय वा शैक्षिक संस्था सञ्चालन गर्ने अधिकार प्रदान गरिएको छ। शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक, सीपमूलक तथा रोजगारमुखी बनाउने लक्ष्यका साथ सबै क्षेत्रबाट लगानी अभिवृद्धि गर्नु अपरिहार्य छ।

नेपालको संविधानको मौलिक हकअन्तर्गत शिक्षाको हक, बालबालिकाको हक तथा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वका साथै राज्य संरचना र अधिकार वितरणलाई आधार मान्दै, स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र शिक्षालाई योजनाबद्ध रूपमा प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक छ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ (ज) मा उल्लेखित अधिकारलाई समेत सन्दर्भ बनाएर, स्थानीय आवश्यकताअनुसार दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय जनशक्ति निर्माण गर्ने उद्देश्यसहित १० वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना (सन् २०२४-२०३३) तयार गरिएको छ।

वि.सं. २०१० मा "नेपालमा शिक्षा" योजना कार्यान्वयन भएयता, नेपालको शिक्षा नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूले राष्ट्रिय आवश्यकतासँगै विश्व परिवेशअनुसार विकास हुँदै आएका छन्। प्राथमिक शिक्षा परियोजना, आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम, शिक्षक शिक्षा परियोजना, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिम परियोजना, सहस्राब्दी विकास लक्ष्य, उच्च शिक्षा परियोजना, विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना तथा विद्यालय क्षेत्र विकास योजना जस्ता कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा आएका छन्।

विश्व परिवेशअनुसार नेपालले बनाएका राष्ट्रिय योजनाहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धताहरू पूरा गर्न शिक्षा विकास गुरुयोजनाले मार्गनिर्देश गर्नेछ। यो योजना निर्माणका क्रममा गाउँपालिकाको नगर शिक्षा समिति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारीहरू, शिक्षक-कर्मचारी, विभिन्न संघसंस्थाका प्रतिनिधिहरू, बाल क्लबलगायत सरोकारवालासँग औपचारिक तथा अनौपचारिक छलफल गरी राय-सुझाव समेटिएको छ।

स्थानीय तहमा उपलब्ध स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग गरी, विकेन्द्रीकरणको मर्मअनुरूप "Bottom-up Planning Approach" अपनाउँदै विद्यालय सुधार योजना तथा अन्य प्रक्रियाका माध्यमबाट शिक्षा विकासको गुरुयोजना निर्माण गरिएको छ।

शैक्षिक विकेन्द्रीकरणलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न, शिक्षामा समेटिनुपर्ने विषयवस्तुहरूलाई संविधानको मर्मअनुसार फरक ढंगले सम्बोधन गर्नु आवश्यक छ। समन्वय, सहअस्तित्व, सहकार्य, र सहकारिताको सिद्धान्तलाई

आत्मसात् गर्दै स्थानीय स्रोत साधनको उच्चतम उपयोग सुनिश्चित गर्न, समस्या पहिचान र प्राथमिकताक्रम निर्धारणमा गुणस्तरीयता ल्याउन १० वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना (सन् २०२४-२०३३) निर्माण गरिएको छ।

यस विद्यालय क्षेत्र योजनाले अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा, निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा, सर्वसुलभ साक्षरता, निरन्तर शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइलाई प्रवर्द्धन गर्ने लक्ष्य राखेको छ। नेपालले वि.सं. २०९० (सन् २०३३) सम्म हासिल गर्नुपर्ने शैक्षिक उपलब्धिहरूलाई समेट्ने गरी योजनाको दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा प्रमुख उपलब्धि सूचकहरू परिभाषित गरिएको छ।

२दूरदृष्टि २.

"शिक्षा, संस्कृती तथा प्रविधिमैत्री गुणस्तरीय सेवा उत्पादनसिल, जिवनोपयोगी र रोजगार उन्मुख जनशक्ति विकासमा टेवा ।"

२ ध्येय ३.

"विद्यालय उमेर समुहका सम्पुर्ण बालवालिकाहरुको अनिवार्य एवम् निशुल्क गुणस्तरीय, जिवनोपयोगी, दक्ष जनशक्ति उत्पादन तथा प्रविधिमा पँहुच पुरयाउनु ।"

२ ४ लक्ष्य. (Goal) :

तिरहुत गाँउपालिकाले आगामी १० वर्षमा आफनो सेवा क्षेत्र भित्रका सम्पुर्ण बालबालिका तथा नागरिकलाई अनिवार्य तथा निशुल्क गुणस्तरीय शिक्षाको पँहुचमा ल्याई आर्थीक उन्नती, रोजगार उन्मुख जनशक्ति विकासमा जोड दिई प्रविधियुक्त शिक्षण सिकाईमा टेवा दिने । सबै विद्यालय जाने उमेर समुहका बालबालिकाहरुको शिक्षामा पहुँच,प्रविधिमैत्री,गुणस्तर सुनिश्चित गर्दै वालमैत्री शिक्षाको सुनिश्चित गर्ने ।

२.५ उद्देश्यहरु :

- सबै बालबालिकाहरुका लागि गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर उपलब्ध गराउनु ।
- अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गरी गुणस्तर वृद्धि गर्नु ।
- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गरि सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्नु ।
- सबै नागरिकका लागि जीवनपर्यन्त र निरन्तर सिकाइमा अवसर उपलब्ध गराउनु ।
- विद्यालयहरुमा सुशासन प्रवर्धन गरि सिकाइ उपलब्धि अभिवृद्धि गर्नु ।
- विद्यालयलाई भय, विभेद र दुर्व्यवहारमुक्त तथा विविधता अनुकूल बनाइ बालबालिकालाई बालमैत्री वातावरण प्रदान गर्नु ।
- आपतकालीन, संकटपूर्ण र महामारीजस्ता जोखिमपूर्ण परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्नु ।
- विद्यालय तहको शिक्षामा समता र समावेशीताका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्नु ।
- सिर्जनशील, दक्ष, नैतिकवान, जीवनोपयोगी सीपयुक्त र सकारात्मक सोच भएको सचेत नागरिक तयार गर्नु ।

- सेवाक्षेत्र भित्रका सम्पुर्ण बालवालिकाको विद्यालय तहमा उमेर अनुसार भर्ना सुनिश्चित गर्ने ।
- संविधानबाट प्रद्धत निशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षामा जोड दिने ।
- प्रविधियुक्त शिक्षण सिकाईको वातावरण सिर्जना गर्ने ।
- बालवालिकाको चौतर्फी विकासमा सहयोग पुरयाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने ।
- विद्यालयको शिक्षणसिकाइ क्रियाकलापहरु सञ्चालनको लागि न्युनतम वालमैत्री वातावरणको सिर्जना गर्नु ।
- सबै नागरिकका लागि जीवन पर्यन्त शिक्षाको अवसरमा बृद्धि गर्नु ।
- प्राविधिक शिक्षामा जोड दिई दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने र बेरोजगार न्युनिकरण गर्ने ।
- जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरुमा जोड दिने र पालिकालाई साक्षर पालिका घोषणा गर्ने ।
- स्थानीय कला, संस्कृती तथा उत्पादनको संरक्षण, सम्बद्र्धन तथा प्रर्वधन गर्ने ।
- विद्यालय ब्यवस्थापनमा सुशासन, जवाफदेहिता र उत्तरदायित्व वहनमा सुधार गर्नु

२.६ रणनीतिहरु :

- सबै बालबालिकाहरुको पहुँचमा गुणस्तरीय प्रारम्भिक बाल शिक्षा पुर्‍याउन गाउँपालिका , वडा र विद्यालयले आवश्यक सुविधा सहित विद्यार्थी भर्ना अभियान चलाउने साथै नक्शाङ्कनको आधारमा सुलभ दूरीमा विद्यालय व्यवस्थापन गर्ने ।
- अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गरि गुणस्तर वृद्धि गर्न सुशासन, प्रभावकारी नीतिगत व्यवस्था, बालमैत्री वातावरण, विद्यालयको भौतिक पूर्वाधारको विकास, अभिभावक सचेतना, शिक्षकको पेशागत दक्षताको विकास जस्ता पक्षहरुमा जोड दिने ।
- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गरि सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्न शैक्षिक सुशासन, नीतिगत व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन, बालमैत्री वातावरण, विद्यालयको भौतिक पूर्वाधारको विकास, अभिभावक सचेतना, शिक्षकको पेशागत दक्षताको विकास, अनुगमन, सुपरीवेक्षण, निर्देशन तथा मूल्याङ्कन जस्ता पक्षहरुमा जोड दिने ।
- सबै नागरिकका लागि जीवनपर्यन्त र निरन्तर सिकाइमा अवसर उपलब्ध गराउनको लागि सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको पूर्नवितरण र कार्यशैलीमा सुदृढीकरण गर्ने ।
- विद्यालयहरुमा सुशासन प्रवर्धन गरि सिकाइ उपलब्धि अभिवृद्धि गर्न विद्यालयहरुमा उत्तरदायित्व बोध भएका जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने, सुशासन प्रवर्धन मापक सूचकहरु निर्धारण गरि सुशासन प्रवर्धनको मापन गर्ने साथै निरीक्षण, अनुगमन, सुपरीवेक्षण र निर्देशन जस्ता गतिविधिलाई प्रभावकारी बनाउन जोड दिने ।
- स्वतन्त्र र भयरहित सिकाइ पद्धतिका सक्षम जनशक्ति निर्माणमा जोड दिने ।
- विद्यालयमा आपतकालीन, संकटपूर्ण र महामारी जस्ता जोखिमपूर्ण परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न वैकल्पिक विधि, माध्यम, पद्धतिको विकास गरि कार्यान्वयनमा ल्याउने ।

- विद्यालय तहको शिक्षामा समता र समावेशीताका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न निश्चित नीति नियम निर्माण गरी प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि जोड दिने ।
- सिर्जनशील, दक्ष, नैतिकवान, जीवनोपयोगी सीपयुक्त र सकारात्मक सोच भएको सचेत नागरिक तयार गर्न स्वतन्त्र सिकाइ, अतिरिक्त क्रियाकलाप, प्रयोगात्मक सिकाइ वातावरण तथा बालमैत्री शिक्षण पद्धतिको प्रयोगमा महत्व दिने ।
- गाउँक्षेत्र भित्रका आधाभूत तह पूरा गरेका सबै बालबालिकालाई निशुल्क माध्यमिक तहको शिक्षामा पहुचको ;सुनिश्चित गर्ने ।
- सबैखाले हिंसा तथा शोषणलाई अन्त्य गरी विद्यालयलाई शान्तिक्षेत्र÷वालमैत्री विद्यालय घोषणा गर्ने ।
- विद्यालयमा शुशासन कायम गरी अभिभावकहरुको सहभागितामा अभिवृद्धि गर्ने ।
- माध्यमिक तह देखि आधारभूत तहसम्म प्रविधिमैत्री बनाउदै लैजाने ।
- बालविकासकेन्द्र पर्याप्त मनोरन्जनात्मक सिकाई सामग्रीहरुको व्यवस्था गर्ने ।
- बालविकास शिक्षकहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- पालिका भित्रको शिक्षकहरुलाई प्रविधि सम्बन्धी तालिमको व्यवस्था गर्ने ।
- शिक्षक पेसागत विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गर्ने ।
- स्थानीय कला, संस्कृती तथा उत्पादनलाई संरक्षण, सम्वद्र्धन तथा प्रवद्र्धन गर्ने ।
- क्रमकि रुपमा विद्यालयहरुलाई भौतिक रुपले सुविधा सम्पन्न बनाउने ।
- पालिकाको शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि गरी शैक्षिक हिसावले नमुना पालिकाको रुपमा चिनाउने ।

२.६ अपेक्षित मुख्य उपलब्धि

योजनाको अन्त्य (२०३३) सम्ममा निम्नानुसारको उपलब्धि प्राप्त हुनेछः

१. सबै बालबालिकाहरूले गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको पहुँच र अवसर पाएका हुने ।
२. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा प्रविधिको पहुँचसहभागिता र गुणस्तरमा , अभिवृद्धि भएको हुने ।
३. माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित भई सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार आएको हुने ।
४. सुरक्षित र उपयुक्त भौतिक पूर्वाधार सहितको उच्च शिक्षामा अध्ययन गर्ने अवसर पाएको हुने ।
५. आधारभूत तहमा कार्यान्वयनमा रहेको स्थानीय पाठ्यक्रमको सान्दर्भिकता तथा मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी भई दैनिक जीवनका लागि आवश्यक व्यवहारकुशल तथा जीवनोपयोगी सीपहरू,स्थानीय कला, संस्कृति, भाषा, इतिहास, परम्परा, सीप तथा ज्ञानसकारात्मक सोच ,, निरन्तर सिकाइप्रति प्रतिबद्ध र रोजगारउन्मुख नागरिक तयार गर्ने महत्वपूर्ण साधन भएको हुने ।
६. प्रविधिमैत्री क्षमतावान् र सक्षम शिक्षकको व्यवस्था भई विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार भएको हुने । ,
७. सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर प्राप्त भएको हुने ।
८. विद्यालय तहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच र समावेशी सहभागितासहित सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको अवसर सुनिश्चितता भएको हुने ।

९. विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य र पोषणको अवस्थामा सुधार आएको साथै स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइप्रति सचेत भएको हुने ।

१०. आर्थिक अभावका कारणले कुनै पनि बालबालिका शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित भएको अवस्था नहुने ।

११. हरेक परिस्थितिमा बालबालिकाले भौतिक तथा मनोवैज्ञानिक सुरक्षासहित शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित भएको हुने ।

१२. समुदाय तथा विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमैत्री वातावरण निर्माण भइ विद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापनमा सुशासन प्रवर्धन भएको हुने ।

१३. शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रवर्धन भइ बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीमा विकास भएको हुने ।

१४. प्रभावकारी अनुगमनको माध्यमबाट योजना कार्यान्वयनका समस्या तथा चुनौतीहरु सम्बोधन गरी आवश्यकतामा आधारित योजना निर्माण भएको हुने ।

२.७ अपेक्षित मुख्य कार्य सम्पादन सूचक (परिमाणात्मक नतिजा)

यस योजनाका अपेक्षित मुख्य कार्य सम्पादन सूचक (परिमाणात्मक नतिजा) निम्नबमोजिम हुने छः

क्र.सं.	सूचक	सूचकहरुको तहको	आधार वर्ष २०८१	२०८३	२०८५	२०८७	सूचकको स्रोत	तथ्याँकको स्रोत
१.	**प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा**							
१.१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कूल भर्ना दर* (%)	स्थानीय	९३.०२	९५.	९७.	९९.		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	८६.२	८९.५	९४.	९९.		
१.२	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिका* (%)	स्थानीय	८५.२६	८९.	९३.	९६.		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	६८.६	७३.	८५.	९५.		
२.	**आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ - ८)**							
२.१	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको खुदप्रवेश दर (%)	स्थानीय	९५.६	९७.	९८.	१००.		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९६.९	९७.५	९९.	१००		
२.२	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कूल प्रवेश दर (%)	स्थानीय	१०२.२	१००	१००	१००		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१२१.९	११५.	१०७.	१०५.		
२.३	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्ना दर* (%)	स्थानीय	९६.	९८.	९९.	१००.		
		प्रदेश						

		राष्ट्रिय	९७.१	९९.	९९.५	१००		
२.४	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा कूल भर्ना दर* (%)	स्थानीय	११२.७	१०८.	१०५.	१००.		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११९.२	११५.				
२.५	आधारभूत तहको कक्षा ५ को खुदप्रवेश दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९८.३					
२.६	आधारभूत तहको कक्षा ५ को कूलप्रवेश दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११३	११०	१०७	१०५.		
२.७	आधारभूत तहको कक्षा ५ सम्म टिकाउ दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९३.					
२.८	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा ५) पूरा गर्ने दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	८५.८	९३.१	९५.५	९९.५		
२.९	आधारभूत तहमा (प्राथमिक कक्षा १-५)मा भर्ना भएका ५-९ वर्ष उमेर भन्दा माथिका बालबालिका* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	२२.२	२०.	१५.	१०.		
२.१	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचाङ्क*	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१.०६			१.०१		

२. ११	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा खुद भर्ना दर* (%)		स्थानीय	९५.१	९७.	९८.	९९.		
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	९३.४	९९.		१००		
२. १२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कूल भर्ना दर (%)		स्थानीय	१०८.६	१०५.	१०३.	१००.		
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	११०.४					
२. १३	आधारभूत तहको कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर* (%)		स्थानीय	८५.५	८९.	९३.	९७.		
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	७९.३			९५.		
२. १४	आधारभूत तहको कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ८ पूरा गर्ने दर*(%)		स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	७२.७			९५.		
२. १५	आधारभूत तह(कक्षा १-८) कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक*		स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	१.०१	१.०१				
२. १६	कक्षा ३ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ३ को आधारभूत वा तह २ हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	कार्तिक-मङ्सिरमा नयाँ नतिजा आउने भएकाले सोही बमोजिम पछि राखिने					
		गणित	स्थानीय	कार्तिक-मङ्सिरमा नयाँ नतिजा आउने भएकाले सोही बमोजिम पछि राखिने					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
		नेपाली भाषा	स्थानीय						

			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	४५.	५२.	६०.	७०.		
२. १७	कक्षा ५ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ५ को आधारभूत तह हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	गणित	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	२८.३	४०.	६०.	७०.		
		अङ्ग्रेजी	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
२. १८	कक्षा ८ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ८ को तह ३ हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	६८.५	७०	७२	७५		
		गणित	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	५३.५	६०.	६५.	७०.		
		विज्ञान	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	४३.८	५०.	६०.	७०.		
२. १९	विद्यालय वाहिर रहेका बालबालिका* (%)	आधारभूत (कक्षा १-५)	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	**२.९**	**१.**	**०.५**	**०**		
		आधारभूत (कक्षा १-८)	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	**६.६**		**१.**	**०**		

२.२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) अध्यापनरत कूल शिक्षक मध्ये महिला शिक्षकको सङ्ख्या*(%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	४३.७	४५.	५०.	५०.		
३.	**माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)**							
३.१	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा खुद भर्ना दर* (%)	स्थानीय	४८.१	५५.	६१.	७०.		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	४७.६		६५.			
३.२	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कूल भर्ना दर* (%)	स्थानीय	५९.४	६५.	७१.	७५.		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	७१.४			९९.		
३.३	माध्यमिक तहमा कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक* (कक्षा ९-१२)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१.०२	१.	१.	१.		
३.४	आधारभूत तहवाट माध्यमिक तहमा ट्रान्जिसन दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९७.५					
३.५	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १० मा पुग्ने दर (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	६०.३					
३.६	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १२ मा पुग्ने दर (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	२४.					
		स्थानीय						

३.७	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कार्यरत महिला शिक्षक सङ्ख्या* (%)	प्रदेश							
		राष्ट्रिय		२०.६	२२.	२७.	३३.		
३.८	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा अध्ययनरत विद्यार्थी मध्ये विज्ञान र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा विषयमा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या*(%)	स्थानीय	विज्ञान						
			प्रा. व्या.						
		प्रदेश	विज्ञान						
			प्रा. व्या.						
		राष्ट्रिय	विज्ञान			१५.			
			प्रा. व्या.	१०.	१७.	३०.			
३.९	कक्षा १० का विद्यार्थी सिकाइ उपलव्धि* (अङ्कमा)	नेपाली भाषा	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
		गणित	स्थानीय						
			प्रदेश						

			राष्ट्रिय						
		विज्ञान	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
		अङ्ग्रेजी	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
४.	**जिवन-पर्यन्त शिक्षा तथा सिकाइ र अनौपचारिक शिक्षा**								
४.१	साक्षरता दर (१५ वर्ष भन्दा माथि) (%)		स्थानीय	५२.५	६०.	६७.	७३.		
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	**५८.**		**९५.**			
४.२	साक्षरता दर (६ वर्ष भन्दा माथि) (%)		स्थानीय	६८.१८	७५.	७९.	८३.		
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	**८२.**	**८९.**	**९५.**	**१००**		
४.३	साक्षरता दर (१५-२४ उमेर समूह) (%)		स्थानीय	८१.६८	८५.	८९.	९३.		
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	**९२.**		**९९.**			
	साक्षरता दरमा लैङ्गिक समता (१५ वर्ष भन्दा माथि)		स्थानीय						

४.४		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		**०.६५**			**०.८**		
५.	**प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीप विकास तालिम**								
५.१	प्राविधिक तथा व्यावसायिक सीप विकास तथा तालिम प्राप्त आर्थिक रूपले सक्रिय जनशक्ति*(%)	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		**३१.**	**४०.**	**५०.**	**७५.**		
५.२	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा(कक्षा ९-१२ वा डिप्लोमा वा प्रि-डिप्लोमा वा सो सरह)उत्तीर्णजनशक्ति* (वार्षिक सङ्ख्या)	स्थानीय	छात्रा						
			छात्र						
		प्रदेश	छात्रा						
			छात्र						
		राष्ट्रिय	छात्रा						
			छात्र						
६.	**सुशासन तथा व्यवस्थापन**								
६.१	आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय		४८:०१:००	४५:०१:००	४०:०१:००			
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		२४:०१:००		३०:०१:००	३०:०१:००		
६.२	आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय		७०:०१:००	६०:०१:००	५०:०१:००	४०:०१:००		
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		३०:०१:००		३०:०१:००	३०:०१:००		

६.३	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	३३:०१:००	३१:०१:००	३०:०१:००	३०:०१:००		
६.४	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	५७:०१:००	५०:०१:००	४५:०१:००			
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	४०:०१:००		३०:०१:००	३०:०१:००		
६.५	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	४१:०१:००	३५:०१:००	३०:०१:००	३०:०१:००		
७.	**शिक्षामा लगानी**							
८.१	कूल बजेटको शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजित बजेट*(%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१०.६८	१५.	१७.	२०.		
८.२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रू. हजारमा)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१८	२१	२४			
८.३	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रू. हजारमा)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११	१५	१७			

परिच्छेद ३ : विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरू

यस शिक्षा क्षेत्रको योजना सन् २०२४-२०३३ का लागि परिच्छेद दुईमा पहिचान गरिएका विद्यालय शिक्षाका दृष्टिकोण तथा उद्देश्यहरूका आधारमा प्रमुख क्रियाकलापहरू निर्धारण र लक्ष्यहरू आकलन गरि पहिलो पाँच वर्ष अर्थात् सन् २०२४-२०२८ का लागि लागत अनुमान सहित योजनाको खाका तयार गरिएको छ । पहिलो परिच्छेदमा यस शिक्षा क्षेत्रको योजनाको सन्दर्भ र विद्यालय क्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको समग्र समीक्षा गरिएको छ । यसले शिक्षा क्षेत्रको योजनाको आवश्यकता तथा प्राथमिकता पहिचान गर्ने आधार तयार गरेको छ । परिच्छेद दुईमा यस योजनाका समग्र दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्यहरू पहिचान गरिएको छ।

तेश्रो परिच्छेदमा विद्यालय क्षेत्रअन्तर्गतका विभिन्न उपक्षेत्रहरू: बालिवकास र शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा र अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइका वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ भने पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन र शिक्षक विकास तथा व्यवस्थापन जस्ता सबैजसो उपक्षेत्रसँग अन्तरविषयहरूको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरि चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ । यसमा प्रत्येक उपक्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा र पहिचान गरिएका चुनौतीहरूलाई दृष्टिगत गरेर योजनाका उद्देश्य, चुनौतीहरू सामना गरि उद्देश्य प्राप्तिका लागि आवश्यक उपक्षेत्रगत रणनीतिहरू र प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्यहरू निर्धारण गरिएको छ ।

३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा आधारभुत तहको एक महत्वपुर्ण उप क्षेत्र हो । चार बर्ष उमेर पुगेका बालबालिकालाई दिईने शिक्षालाई प्रारम्भिक बालशिक्षा भनिन्छ । शारीरिक,मानसिक (बौद्धिक), संवेगात्मक र सामाजिक क्षेत्रको समुचित विकासलाई नै बाल बिकासको आधारमा लिएको हाल रहेको छ । हाल बालविकास केन्द्र विद्यालयमा आधारित तथा समुदायमा आधारित २ प्रकारका रहेका छन् । प्रारम्भिक बालविकास कक्षादेखि १२ सम्मलाई सरकारले विद्यालय शिक्षाको संरचनामा राखेको छ ।

पाठ्यक्रम प्रारुप २०७६ का अनुसार चार वर्षको उमेर पूरा भएका बालबालिकालाई एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकासको अवसर प्रदान गरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ भने चार वर्ष उमेरभन्दा मुनिका बालबालिकालाई शिशु विकास केन्द्रबाट शारीरिक, मानसिक वा बौद्धिक,संवेगात्मक र सामाजिक विकास तथा स्याहारका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सकिने कुरा उल्लेख छ । प्रारम्भिकबालविकास र शिक्षाको मुख्य उद्देश्य विविध किसिमका मनोरञ्जनात्मक सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापकामाध्यमद्वारा बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग पुर्याउनु र कक्षा १ मा प्रवेशका लागि तयारपार्नु हुने छ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाका ७ सक्षमताहरू मा सर्वाङ्गीण विकासका क्रियाकलापमा संलग्नता, पोषणयुक्त खाना र स्वस्थकर बानी विकास, वैयक्तिक सुरक्षाका उपायहरू अवलम्बन, सरसफाइ र सामाजिक बानी व्यवहारको अवलम्बन, सिर्जनात्मक सोचको विकासर भाषिक तथा सञ्चार सिपको विकास रहेका छन् ।

नेपालको संविधानको धारा ३९(३) मा प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास तथा बाल सहभागिताकोहक हुनेछ भनी उल्लेख गरिनु र शिक्षा ऐन २०२८ को आठौं संशोधनले बालविकास र शिक्षालाई

विद्यालय शिक्षाकै अंगको रूपमा मान्यता दिनुले यसको आवश्यकता र महत्तव थप पुष्टि भएको छ । बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक एवं नैतिक सृजनात्मक पक्षको विकासमा सघाउँदै उनीहरूलाई आधारभूत शिक्षाको लागि तयार गर्ने उद्देश्यले सञ्चालित यो कार्यक्रम विद्यालय शिक्षाको पहिलो पाइला भएकोले पनि यसलाई सर्वसुलभ र गुणस्तरीय बनाउनु आजको आवश्यकता रहेको छ ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमले प्रारम्भिक शिक्षामा पहुँच गुणस्तरमा जोड दिइएको छ भने शिक्षा नीति २०७६ ले बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा केन्द्रित प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षालाई गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउनु पर्ने उदेश्य लिएको छ भने उपयुक्त पूर्वाधारसहितको बालमैत्री वातावरण सुनिश्चित गरी प्रारम्भिक बालविकासको अवसर विस्तार गर्ने तथा तीनै तहका सरकार र अभिभावकको साझेदारीमा बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकास एवं विद्यालय शिक्षाको पूर्वतयारीका लागि कम्तीमा एक बर्षको प्रारम्भिक बालविकासको अवसर प्रदान गर्ने रणनीति लिएको छ । त्यस्तैगरी १५ औ योजनाले प्रारम्भिक शिक्षा लाई विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अंगका रुपमा लिइ सबै बालबालिकाहरुको पहुँचको सुनिश्चित गर्ने रणनीति लिइएको छ भने कार्यनितका रुपमा बालविकासको विकासको लागि लगानी साझेदारी गर्ने दक्ष योग्यता पुगेका शिक्षकबाट सेवा प्रदान गर्ने प्रारम्भिक शिक्षाको ब्यवस्थापनको न्युनतम मापदण्ड पुरा गर्ने लिएको छ । बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक एवं नैतिक सृजनात्मक पक्षको विकासमा सघाउँदै उनीहरूलाई आधारभूत शिक्षाको लागि तयार गर्ने उद्देश्यले सञ्चालित यो कार्यक्रम विद्यालय शिक्षाको पहिलो पाइला भएकोले यसलाई सर्वसुलभ र गुणस्तरीय बनाउनु स्थानीय सरकारको दायित्व भित्र पर्दछ । यसै कुरालाई मध्यनजर गरेर महादेवा गाउँपालिका ले निर्माण गरेको यस शिक्षा योजनामा प्रारम्भिक बालविकास शिक्षालाई व्यवस्थित र गुणस्तरीय बनाउने प्रयास स्वरुप कार्यक्रमहरू समावेश गरिएको छ ।

३.१.१ वर्तमान अवस्था

शैक्षिक सत्र २०८० को तथ्यांक अनुसार तिरहुत गाउँपालिकामा सामुदायिक र संस्थागत तर्फ गरी जम्मा २४ वटा बालविकास केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । ०-४ वर्ष उमेरको कूल जनसंख्या २०९३ रहेको यस पालिकामा ३२४ जना बालबालिका बालविकास केन्द्रमा भर्ना भएका छन् । जसमध्ये छात्राहरु १५२ जना र छात्रहरु १७२ जना रहेका छन् । कक्षा १ मा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा अनुभव सहितको भर्नादर ३४.७ प्रतिशत रहेको छ। तिरहुत गाउँपालिकाको प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा कूल भर्ना दर २७.९ प्रतिशत रहेको छ । प्रत्येक वर्ष कुल भर्नादरमा सुधार देखिन्छ भने यस पालिकामा कार्यरत सबै सहजकर्ताहरु नेपाल सरकारले तोकेको न्यूनतम् शैक्षिक योग्यता पूरा भएको देखिन्छ ।

भौतिक रुपमा हेर्दा प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी न्यूनतम् मापदण्ड निर्देशिका २०६७ (पहिलो संशोधन (२०७५) अनुसार यस पालिका अन्तर्गत कुनै पनि बालविकास केन्द्रको न्यूनतम् मापदण्ड नपुगेको देखिन्छ। प्रायःबालविकास केन्द्रहरु बालमैत्री, अपाङ्ग मैत्री, लैङ्गिक मैत्री बन्न सकेका छैनन्। एकातिर सहजकर्ताका लागि उत्प्रेरणा र मनोवल वढाइ पेशामा क्रियाशील बनाउन पारिश्रमिकतामा न्यूनता छ भने अर्कातिर उनीहरुका लागि कुनै सघन तथा पुनर्ताजगी तालिम प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिएको छैन ।

भौतिक रुपमा हेर्दा प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी न्यूनतम् मापदण्ड निर्देशिका २०६७ (२०७५-पहिलो संशोधन) अनुसार यस पालिका अन्तर्गत कुनैपनि बालविकास केन्द्रको न्यूनतम् मापदण्ड नपुगेको देखिन्छ । प्रायः

बालविकास केन्द्रहरु बालमैत्री लैङ्गिकमैत्री बन्न सकेका छैनन् ,अपाङ्गमैत्री , । एकातिर सहजकर्ताका लागि उत्प्रेरणा र मनोवल वढाइ पेशामा क्रियाशील बनाउन पारिश्रमिकतामा न्यूनता छ भने अर्कातिर उनीहरुका लागि कुनै सघन तथा पुनर्ताजगी तालिम प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिएको छैन ।

प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

१. प्रारम्भिकबाल विकास केन्द्रको न्युत्तम मापदण्ड पुरा गर्दै बालबालिकाहरुको सर्वाङ्गिण विकास नभएको
२. पिछाडीएका वर्गका बालबालिकाहरुलाई बाल शिक्षाको पहुँचमा सुनिश्चत गर्न नसक्नु
३. बालविकासकेन्द्रमा भर्ना भएका बालबालिकाको उपस्थितिमा निरन्तरता ल्याउन नसक्नु
४. १८ बालविकास केन्द्रहरुमा तोकिएको पाठ्यक्रम अनुरुप सहजीकरण गर्न नसक्नु
५. प्रारम्भिक बालहेरचाहा पोषण सुरक्षा तथा सिकाइका सम्बन्धमा अभिभाबकहरुलाई जागरण गराउन नसक्नु
६. ० प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा न्यूनतम् मापदण्ड पूरा गर्न नसक्नु
७. तोकिएको उमेरमा बालविकास कक्षामा भर्ना गराउन नसक्नु
८. सहजकर्ताहरुको पारिश्रमिक वृद्धिवृत्ति विकास र क्षमता विकास गर्न , नसक्नु
९. बाल विकास केन्द्रको लागि छुट्टै कम्पाउण्ड नभएको
१०. १६ ओटा बाल विकास शिक्षकहरुमध्ये ६ ओटाले मात्र तालिम प्राप्त गरेको
११. १२ ओटा सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये १० ओटामा मात्र बालविकास केन्द्र संचालनमा रहनु,

३.१.२ उद्देश्य

सबै बालबालिकाहरुलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्नु बालविकास र शिक्षा कार्यक्रमको प्रमुख उद्देश्य हो । यो उद्देश्य परिपूर्तिका लागि शिक्षा क्षेत्रको योजनाले प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षासम्बन्धी निम्नलिखित उद्देश्यहरू राखेको छ :

१. १६ ओटै बालविकास केन्द्रलाई न्युनतम मापदण्ड पुरा गरी व्यवस्थापन गर्ने
२. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु ।
३. थप तीन ओटा विद्यालयमा बाल विकासकेन्द्र संचालन गराउने
४. ५ बर्ष मुनिको सबै बालबालिकाहरुलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा पहुँच सुनिश्चत गर्नु ।
५. बालविकासमा रहेको विद्यार्थी शिक्षक अनुपात १:४४.५८ लाई घटाउन स्थानीय स्तरबाटै थप बालविकास शिक्षकको व्यवस्था गर्ने
६. पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ अनुसार ५ वर्षमुनिका बालबालिकाको शारीरिक, सामाजिक, संवेगात्मक, संज्ञानात्मक, आध्यात्मिक तथा नैतिक क्षमताकोविकास गरी प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा विकास/पर्व प्राथमिक शिक्षालाई कक्षा १ मा प्रवेशको तयारी गराउनु ।
७. बालविकासको अनुभव सहितको कक्षा १ मा हुने भर्नादर ३४७. बाट १००% मा पुगाउने

३.१.३ रणनीति

प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा सुधार ल्याउनका लागि स्थानीय सरकारले विभिन्न रणनीतिहरू अपनाउन आवश्यक छ। पहिलो, प्राथमिक शिक्षाको पहुँच र गुणस्तर सुधार्नका लागि शिक्षण सामग्री र शिक्षिका-शिक्षिकाको तालिममा ध्यान दिनु पर्छ। बालबालिकालाई शिक्षामा आकर्षित गर्न र उनीहरूको सहभागिता बढाउन खेलकुद, नृत्य र गीतजस्ता विधिहरूको समावेश गर्नुपर्छ। दोस्रो, समुदायमा आधारित शिक्षा कार्यक्रम र अभिभावकहरूको संलग्नता सुनिश्चित गर्ने कार्य गर्नुपर्छ, जसले बालबालिकाको सिकाइको वातावरणलाई सशक्त बनाउँछ। तेस्रो,

प्राथमिक विद्यालयहरूलाई आवश्यक आधारभूत पूर्वाधार, जस्तै पुस्तकालय, खेलकुद उपकरण र स्वच्छता सुविधाहरू उपलब्ध गराउनु पर्छ। यसका साथै, बालविकासका क्षेत्रमा शैक्षिक जागरूकता अभिवृद्धि गर्ने र सामाजिक संरक्षणको उपायहरू लागू गर्ने कार्यले बालबालिकाको सर्वांगीण विकासमा मद्दत पुऱ्याउँछ।

१. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि निर्धारित मापदण्ड, नर्म्स र ढाँचा अनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सञ्चालन गर्ने ।
२. कार्यक्रमको नक्साङ्कन, पुनर्वितरण र आवश्यकता अनुसार नयाँ बालविकास केन्द्र स्थापना गर्ने ।
३. विभिन्न लोपोन्मुख तथा सिमान्तकृत समुदायका बालबालिकाका लागि विभिन्न नमूनाहरू विकास गरी पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
४. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा लागत सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने ।
५. कार्यक्रमको प्रभावकारिता वृद्धिका लागि परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघसंस्था, निजी क्षेत्र र विद्यालयहरूलाई जिम्मेवार बनाउने ।
६. नमुना बालविकास केन्द्रहरु स्थापना गर्ने ।
७. बालविकास सहजकर्तामा महिलालाई प्रथामिकता दिने ।
८. सहयोगी कार्यकर्ताहरुको क्षमता विकासका लागि विभिन्न तालिम कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।
९. बालकक्षा व्यवस्थापन, कक्षा सजावट, प्रविधिमा आधारित शैक्षिक सामग्रीहरु बाल ,उद्यानको व्यवस्थापन गर्ने ।
१०. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुपमा आधारित भै प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको लागि न्यूनतम सिकाइ कार्यघण्टा सुनिश्चित गर्ने ।

३.१.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

१. प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरु प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी न्यूनतम् मापदण्ड निर्देशिका २०६७")पहिलो संशोधन २०७५ "(अनुसार मापदण्ड पूरा भएका हुनेछन्।
२. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभवसहित कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने वातावरण तयार हुनेछ।
३. २१ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षकहरुलाई टि.पी.डी. १ र टि.पी.डी २ मोडेलमा आधारित तालिम प्राप्त हुनेछन्।
४. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमको नक्शाङ्कन र पुनर्वितरण गरि २० मिनेटको दूरी भन्दा बढी नपर्ने गरी नयाँ बालविकास केन्द्र विस्तार गरिएको हुनेछ (घुम्ती बालविकास)।
५. प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघ संस्था, निजी क्षेत्र र विद्यालयहरूलाई जिम्मेवार बनाइनेछ।
६. बाल विकास शिक्षकहरुको पारिश्रमिकमा थप गरी उत्प्रेरित गरिनेछ।

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू :

- सबै प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रहरूले न्यूनतम मापदण्ड पुरा गरेका हुनेछन् ।
- सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित भएको हुनेछ ।

- बाल विकास केन्द्र शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ४४.५८ बाट घटेर २५ सम्म आउनेछ।
- बालविकास केन्द्रको सङ्ख्या बढेर २१ ओटा हुनेछन्।
- ४-५ वर्षक बालबालिकाहरुको लागि न्युनतम दुरीमा बालविकास केन्द्रको संचालन भएको हुनेछ।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिका

क्र सं	सूचक (उदाहरण)	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कूल भर्ना सँङ्ख्या	५९३	६८०	७५०	८७०	९९०	११००
२	तोकिएको न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा केन्द्र	०	४	९	१३	१८	२१
३	तालिम प्राप्त बालविकास शिक्षकहरुको सङ्ख्या	७	१४	१८	२१	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार
४	थप बालविकास शिक्षक हरु	२	३	५	७	९	१०
५	बालविकास कक्षाको खुद भर्ना दर	७८.३१	८५	८९	९५	९८	१००
६	बालविकास को अनुभव सहित कक्षा कमा भर्नादर	८५.२६	९०	९३	९५	९८	१००

३.१.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	प्रारम्भिक बालकक्षामा निर्धारित मापदण्ड अनुरुप बसाइ व्यवस्था लाई ध्यान दिइ खेल तथा सिकाइ सामाग्री र अडियो भिडियो सामग्री सहितको कक्षाकोठा व्ययस्थापन गरीनेछ।	संख्या	०	५	५	५	५	३०	प्रदेश/ गाउँपालिका
२	घुम्ती बालविकास केन्द्र विस्तार	पटक			१			२	गाउँपालिका
३	इसीडि सहजकर्ताको क्षमता विकासका लागि छोटो अवविधिको तालिम सञ्चालन	पटक		१		१		५	पटक
४	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमको नक्शाङ्कन र पुनर्वितरण	पटक			१			२	गाउँपालिका
५	गर्भवती र नवजात शिशु पोषणमा अभिभावक सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
६	पोषणयुक्त दिवा खाजाको व्यवस्था	बालविकास	३२	३२	३२	३२	३२	३२	संघ
७	शिक्षकको क्षमता विकास तथा वृत्ति विकास	संख्या	५		५		५	३०	प्रदेश/ गाउँपालिका
८	सिकाइ क्रियाकलाप सहजीकरणमा मातृभाषाको प्रयोग	संख्या	३२	३२	३२	३२	३२	३२	विद्यालय
९	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको शिक्षकहरूको पारिश्रमिक तथा सेवा सुविधा वृद्धि	पटक	१			१		३	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
१०	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा सरोकारवालाको सहभागिता	पटक	१	१	१	१	१	१०	स्थानीय सरोकारवाला

११	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको नक्साङ्कन गरी पुनर्वितरण तथा नयाँ थप केन्द्रको स्थापना	केन्द्र	१		१			३	गाउँपालिका
१२	सिमान्तकृत तथा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालबालिकाको लागि शैक्षिक सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन	पटक		१		१		५	गाउँपालिका
१३	केन्द्र तोकिएको मापदण्ड अनुरुपको बालविकास केन्द्र ब्यवस्थापनका लागि प्रस्तावनामा आधारित नमुना बालविकास केन्द्र विकास कार्यक्रम सञ्चालन	केन्द्र		१	१		१	५	गाउँपालिका
१४	बार्षिक उत्कृष्ट बालविकास सहजकर्ता लाई सम्मान कार्यक्रम	जना	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
१५	शिक्षक अभिभाब संघ मार्फत मासिक सुचकको आधारमा अनुगमन समीक्षा बैठक सञ्चालन	जना	५	५		६	५	५०	गाउँपालिका
१६	बालविकास केन्द्रको ब्यवस्थापकहरुको क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन	केन्द्र		१०	१०			३०	गाउँपालिका

३.२ आधारभूत शिक्षा

शिक्षा ऐन २०२८ अनुसार "आधारभूत शिक्षा" भन्नाले प्रारम्भिक बाल शिक्षादेखि कक्षा आठसम्म दिइने शिक्षा हो । विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना २०६६-२०७२ ले विद्यालय शिक्षाको पुनर्संरचना गरेर कक्षा १-८ लाई आधारभूत शिक्षा र कक्षा ९-१२ लाई माध्यमिक शिक्षाको रूपमा परिभाषित गरेपछि विद्यालय शिक्षा हाल दुई तहको भएको छ । प्राथमिक र निम्न माध्यमिक तहलाई मिलाएर बनाइएको आधारभूत तहलाई संविधानको धारा ३१ (१) मा नागरिकको मौलिक हक अन्तर्गत राखिएको छ । गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षाले गरिबी घटाउन मद्यत गर्ने र व्यक्तिको जीवनस्तरमा उल्लेखनीय सुधार ल्याउन सक्ने तथा यसबाट समाज र राष्ट्रलाई नै विकासको पथमा अगाडि बढ्नमा सहयोग हुने कुरा विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनहरूले देखाएका छन् । युनेस्कोको एउटा प्रतिवेदनले यदि कम आय भएका मुलुकका सबै विद्यार्थीहरूले आधारभूत पढाइ सीप हासिल गरेर विद्यालय छाड्ने हो भने १७ करोड १० लाख मानिसलाई गरिबीबाट माथि उठाउन सकिने तथ्य प्रकाशन गरेको छ । आधारभूत तहको शिक्षाको महत्वलाई दृष्टिगत गरेर नै यसलाई योजनाबद्ध रूपमा व्यवस्थित र गुणस्तरीय बनाउनका लागि तिरहुत गाउँपालिका ले यस योजनामा आधारभूत शिक्षा अन्तर्गत कक्षा १ देखि ८ सम्मको शिक्षामा पहुँच, गुणस्तर तथा समता र व्यवस्थापकीय प्रवन्धको वर्तमान अवस्थाको समीक्षाका आधारमा चुनौतीहरू पहिचान गरि आगामी दश वर्षका लागि यस तहको शिक्षा विकासका उद्देश्य, रणनीति, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य उल्लेख गरिएको छ ।

संविधानले विद्यालय तहको शिक्षालाई स्थानीय तहको एकल अधिकार क्षेत्रभित्र तथा संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको साझा अधिकारभित्र पनि राखेको छ । संविधानका उल्लिखित प्रावधानहरूले सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न एकल तथा साझा सूचीका आधारमा तीनै तहका सरकार जिम्मेवार हुनुपर्ने देखिन्छ ।

३.२.१ वर्तमान अवस्था

गाउँपालिकको शिक्षा शाखामा रहेको तथ्यांक अनुसार यस तिरहुत गाउँपालिकामा जम्मा १६ विद्यालयहरु रहेकाछन् । जस मध्ये १३ वटा सामुदायिक र ३ वटा संस्थागत विद्यालयहरु रहेकाछन् । तिरहुत गाउँपालिका भित्र हाल कक्षा १ ५- सञ्चालित९ र कक्षा १-८ का विद्यालयको १ रहेको छ गरी आधारभूत विद्यालयहरूको संख्या १० वटा रहेको छ । आधारभूत तहमा विद्यमान अवस्थाको लिङ्गको आधारमा विद्यार्थी हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ २०७८ सालमा कक्षा १-५ मा ५२६०. प्रतिशत छात्रा र प्रतिशत छात्र ४८.४० कक्षा ,६-८ मा ५३५५. प्रतिशत छात्रा र ४४४५. प्रतिशत छात्र भर्ना भएको अवस्था छ । यसरी हेर्दा सामुदायिक विद्यालयमा छात्राको प्रतिशत उच्च छ । आधारभूत तहका कुल शिक्षकहरु मध्ये ५० वटा शिक्षक आधारभुत तहमा रहेकाछन् । ३६ वटा स्थायी ५ वटा अस्थायी ८ वटा राहत र १ वटा निजि शिक्षकहरु आधारभूत तहमा रहेका छन् । आधारभूत तहमा कार्यरत शिक्षक मध्ये २२०. प्रतिशत महिला रहेको देखिन्छ । विद्यार्थी शिक्षक अनुपात कक्षा १ ५ मा-४५ २०.प्रतिशत र कक्षा ६ ८ मा-८७ ४०.प्रतिशत रहेको अवस्थामा विद्यालयमा रहेको पूरानो दरवन्दी संरचनाले गर्दा न्यायोचित रुपमा विद्यालय विद्यार्थी संख्याका आधारमा दरबन्दी नरहेको तथा शिक्षण सिकाइ पद्धतिमा बहुकक्षा शिक्षणको अधिक विद्यालयमा अभ्यास भइरहेकोले विद्यार्थी संख्याका आधारमा शिक्षक दरबन्दीको पुनर्वितरण गर्नु आवश्यक रहेको छ। यस पालिकाको कूल जनसंख्या २२११० मध्ये आधारभूत तह उत्तीर्ण गर्ने जनसंख्या सबैभन्दा धैरै ६०१४ जना रहेको र जसमा ४४०८. प्रतिशत महिला देखिन्छ। समग्रमा उल्लेख गर्दा पालिकाको २७२०. प्रतिशत संख्याले आधारभूत तहको शिक्षा हासिल गरेको देखिन्छ तथापि कक्षा ६ ८ मा भने खुद भर्नादर-८३ १. प्रतिशत रहेकोले तोकिएको उमेर भन्दा माथिल्लो उमेर समूहका बालबालिकाले आधारभूत शिक्षा लिएको देखिन्छ ।

विद्यार्थी मूल्यांकनको अवस्थालाई नियाल्दा यहाँका विद्यालयहरुले पाठ्यक्रममा तोकेको मूल्यांकन प्रणाली अनुसार गरे पनि तथ्य सहित नरहेकोले पालिकाको समग्र सिकाई उपलब्धिमा प्रभाव परेको देखिन्छ ।

- कक्षा १ मा प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव सहित आएका बालबालिकाको भर्ना दर १०३.३२ रहेको छ।
- आधारभूत शिक्षामा विभिन्न समूह र समुदायका बालबालिकाको पहुँच र सहभागिताको अवस्था तथा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सँख्या
- आधारभूत शिक्षामा कक्षा दोहोर्याउने दर १.३३ तथा छाड्ने दर २.२९ रहेको अवस्था छ।
- आधारभूत शिक्षाको विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि स्तर
- सुरक्षित, बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, सिकाइ मैत्री, वातावरणमैत्री जस्ता न्यूनतम पूर्वाधार तथा सिकाइ सक्षमता भएका आधारभूत विद्यालयको सँख्या न्यून

प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

आधारभूत शिक्षामा देखिएका विद्यमान चुनौतीहरु :

१. छात्राको तुलनामा छात्र सङ्ख्या बढी रहेको,
२. शिक्षक विद्यार्थी अनुपात आधारभूत तह १-५ मा तुलनामा ६-८ मा बढी रहेको,
३. छात्राहरुको लागि चेन्जिंग कोठाको अभाव,
४. आधारभूत तहमा कार्यरत शिक्षकहरुमध्ये ५० प्रतिशतले मात्र तालिम प्राप्त गरेको,
५. विद्यार्थी भर्ना दरको अनुपातमा उपस्थिति दरमा सधै कमि रहनु,
६. पुरुष शिक्षकको तुलनामा महिला शिक्षक नगन्य रहेको,
७. अभिभावकको शिक्षाप्रतिको उदासीनता,
८. आधारभूत तह १-३ को १०० % प्रतिशत अन्तरिक मूल्यांकन र ४-८ को ५०% अन्तरिक मूल्यांकन सन्तोषजनक नरहेको र यसले समग्र सिकाई उपलब्धि निकाल्न नसक्नु,

३.२.२ उद्देश्य

यस योजनाले आधारभूत शिक्षासम्बन्धी निम्नलिखित उद्देश्य राखेको छ :

१. छात्रा र छात्रहरूको समान प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्न विशेष प्रोत्साहन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
२. आधारभूत तह ६-८ मा शिक्षकको संख्या वृद्धि गर्दै शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात सुधार गर्ने,
३. सबै विद्यालयमा छात्राहरूका लागि चेन्जिङ कोठा जस्ता सुविधा उपलब्ध गराउने,
४. शिक्षकहरूको १००% तालिम सुनिश्चित गर्न नियमित र व्यापक प्रशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
५. विद्यालयमा भर्ना भएका विद्यार्थीहरूको नियमित उपस्थिति सुनिश्चित गर्न दिवा खाजा, अभिभावक जागरण अभियान, र परामर्श कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
६. खाली दरबन्दीमा शिक्षक भर्ना गर्दा महिला शिक्षकमा प्राथमिकता दिने,
७. शिक्षा प्रतिको उदासीनता हटाउन अभिभावक सचेतना कार्यक्रम र सामुदायिक बैठकहरूको आयोजना गर्ने।

३.२.३ रणनीति

महादेवा गाउँपालिकाले आधारभूत शिक्षाको उद्देश्य प्राप्त गर्न निम्नानुसाको रणनीति निर्धारण गरेको छ :

१. विद्यालय नक्साङ्कन मार्फत् सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न विद्यालय दरबन्दीलाई पुनर्वितरण तथा समायोजन गर्ने ।

२. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको कार्यान्वयन गर्न स्थानीय सरकारले आवश्यक कानुन तर्जुमा तथा आवश्यक स्रोतको व्यवस्था गर्ने ।

३. विद्यालय बहिर रहेका सबै बालबालिकाहरूको यथार्थ विवरण सङ्कलन गरि उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।

४. वैकल्पिकपरम्परागत शिक्षा तथा सिकाइ/खुला/अनौपचारिक/, लक्षित कार्यक्रम, प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम, आवासीय सुविधा आदि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

५. सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीको दक्षतामा वृद्धि गरी शिक्षण सिकाइमा प्रभावकारी ढङ्ले प्रयोग गर्ने ।

६. शिक्षकलाई पेशागत तालिमको लागि आवश्यक वातावरण सिर्जना गर्ने ।

७. शिक्षकले कक्षाकोठामा विताउने समय कार्याविधि कार्यान्वयनमा ल्याइने छ ।

८. पना भएका कक्षा पुस्तकालय तथा बुक कर्नरमा नियमित पढाइ तथा स्वँयम सिकाइ एवम गणितीय सिप विकास गर्ने सामाग्रीहरुलाई उचित ब्यबस्थापन तथा प्रयोगमा अनिबार्यता र सो को अभिलेखिकरण गरीने ।

९. विद्यार्थी सिकाइ स्तरको पहिचानका लागि पालिकास्तरीय कक्षा कोठामा आधारित पठन सीप परिक्षण सन्चालन र उत्कृष्ठ विद्यार्थी र विद्यालय सम्मान कार्यक्रम (सिविएग्रा)।

१०.प्रारम्भिक कक्षाका सबै बालबालिकाहरुको प्रारम्भिक पहिचान गरी सोही अनूसारको सिकाइ सहयोग सहजीकरणको प्रणाली कार्यान्वयन गर्ने ।

११.मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइ कै अभिन्न अङ्गको रूपमा प्रयोगमा ल्याएर विद्यार्थीलाई कक्षाकोठामा आधारित मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित क्षमता विकास गरिनेछ ।

१२.विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारीको क्षमता विकास र अभिभावक अभिमुखीकरण गरिनेछ ।

१३.विद्यार्थीको पोषण तथा स्वास्थ्यमा सुधार गर्न स्थानीय स्वास्थ्य एकाइ मार्फत विद्यालयमा पोषण कर्नर स्थापना गरी सचित्र स्थानीय पोषण पाठ्यक्रम तयार गरी लागू गर्ने ।

१४.राष्ट्रिय पाठयक्रम प्रारुप २०७६ को कार्यान्वयन गरीने ।

१५.सिकाइलाई व्यवहारिक तथा प्रविधियुक्त बनाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने । विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार सुधार गरी सिकाइ वातावरण निर्माण गर्ने ।

१६.५१२ वर्ष उमेर समुहका सब –ै बालबालिकाहरूलाई आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क गर्ने ।

१७.अभिभावकहरूसँगको सरसल्लाह र सहयोग तथा गाउँपालिकाको सहकार्यमा प्रत्येक विद्यालयमा विद्यार्थीहरूले दिवाखाजा कार्यक्रमलाई अनुगमन सहित व्यवस्थित गर्ने ।

१८.कक्षा १ ५ सञ्चालन भएका तर बालबालिकाहरूको सङ्ख्या थोरै भएका कक्षामा–३ वा कक्षा १– विद्यार्थी कम रहेका विद्यालयहरूको पहिचान गरी बहुकक्षा विद्यालय बनाउने वाMerge गर्ने ।

१९.विद्यालयहरुमा बालमैत्री विद्यालय राष्ट्रिय प्रारुप २०६७ का प्रावधानहरु लागु गराउने व्यवस्था गर्ने ।

२०.सबै विद्यालयले आआफ्नो परिवेश र आवश्यकता अनुसार स्थानीय बुद्धिजिबी–, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापनका पदाधिकारीहरुको सरसल्लाहमा स्थानीय पाठ्यक्रम बनाई लागु गर्ने । यसमा

स्थानीय कला, संस्कृति, सीप, भाषा, धर्म र प्रविधिलाई प्राथमिकतामा राख्ने । यस कार्यमा गाउँपालिकाले सहयोग र सहजीकरण गर्ने ।

२१.हाल अंग्रेजी भाषा प्रति अभिभावकहरुको मोह बढिरहेकोले विद्यालयहरुमा बालविकास केन्द्र देखि नै अंग्रेजी सुनाइ र बोलाइ सीपको विकास गर्नका लागि सहयोगी कार्यकर्ता र शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था गर्ने र गाउँपालिकाका सबै विद्यालयहरुको अंग्रेजी भाषा शिक्षणमा सुधार गर्ने योजना र कार्यक्रम बनाउने ।

२२.आधारभूत शिक्षाको गुणस्तर कायम गर्नको लागि प्रत्येक शिक्षकले पाठ्यक्रमका आधारमा वार्षिक शैक्षणिक योजना बनाई शिक्षण गर्नका लागि प्रत्येक शिक्षकलाई एकएक ल्यापटप र प्रधानाध्याप–कले गाउँपालिकाको सहकार्यमा समय समयमा अनुगमन गरी प्रतिवेदन पेश गर्ने र सोही आधारमा कारवाही वा परस्कृत गर्ने ।

२३.पालिकाभित्रका सबै विद्यालयका शिक्षकहरुको पेशागत विकासका लगि तालिम संचालन गर्न र समय समयमा कक्षा सुपरिवेक्षण गरी पृष्ठपोषण प्रदान गर्न नगर शिक्षा शाखा प्रमुखको अध्यक्षतामा एउटा समिति गठन गर्ने ।

२४.विद्यालयमा सबै पक्षको सभागिता सुनिश्चत स्वास्थ्य), प्रहरी, शिक्षा, महिला विकास, नगरप्रतिनिधि, बालप्रतिनिधि, आदि गरेर शिक्षा विकास समिति गठन गर्ने (।

२५.शिक्षकहरूको नियमिततामा जोड दिने र यसको लागि आवश्यक संयन्त्र तथा कार्यक्रमको ब्यवस्था गरिनेछ ।

२६.गुणस्तरीय शिक्षक, गुणस्तरीय वातावरण, गुणस्तरीय स्थानीय शैक्षिक सामग्रीको विद्यालयले सुनिश्चित गर्ने ।

२७.शैक्षिक सामग्री प्रर्दशनी मेलाको आयोजना गर्ने र त्यसमा शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थीहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

२८.तालिममा सिकेको विषयवस्तुहरूको बारेमा विद्यालयमा सबै शिक्षकहरूलाई जानकारी गर्ने र त्यसको अभिलेख विद्यालयले व्यवस्थापन गर्ने ।

२९.विद्यार्थीहरूको नियमिततामा विद्यालय हाम्रो घर), शिक्षकहरू अभिभावक र विधाथी सबै साथी अभियान हाजिरी लेखाजोखा गर्ने प्रणालीलाई व्यवस्थापन गर्ने–थप प्रभावकारी बनाउन इ (।

३०.विद्यार्थीहरूको संख्या बढी भएको कक्षाकोठामा नयाँ प्रविधि एलसिडि)/प्रोजेक्टर/स्मार्टबोर्ड (माध्यमद्वारा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरू संचालन गर्ने ।

३१.शिक्षक दरबन्दी नभएको विद्यालयमा सो क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारी तथा पढेर बसेका विद्यार्थीहरूलाई गाउँपालिकाले विज्ञापन जारी गरी स्वयम्सेवकको रुपमा पढाउन व्यवस्था मिलाउने ।

३२.बढी उपस्थित हुने विद्यार्थीहरूका अभिभावकहरूलाई सम्मान गर्ने र शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरू प्रभावकारी गर्ने शिक्षकहरूलाई पुरस्कृत गर्ने ।

३३.प्रत्येक हप्ता शिक्षकले, तीन महिना विद्यालयस्तरीय र छ महिनामा गाउँस्तरीय मूल्यांकन प्रणाली लागु गर्ने । अन्तर विद्यालय उत्तरपुस्तिका जाँच गर्ने नीति अवलम्वन गर्ने एक विद्यालयका शिक्षकले) (अर्को विद्यालयको उत्तरपुस्तिका जाँच गर्ने।

३४.निरन्तर मूल्यांकन प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न शिक्षक दरवन्दी मिलान, विद्यालय समायोजन, तह समायोजन, आदि गरेर कार्यान्वयन गर्ने ।

३५.कक्षा १५ दे–खि नै विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धीको विश्लेषण गरेर कमजोर क्षेत्रमा तत्काल सुधार गर्ने नीति अवलम्वन गर्ने ।

३६. विद्यालयहरुमा बालउद्यानकावृक्षारोपण आदि जस्ता का ,करेसाबारी ,फूलबारी ,र्यक्रमहरु समावेश गर्ने ।

३.२.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- अनिवार्य तथा नि:शुल्क आधारभूत शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित भएको तथा गुणस्तर अभिवृद्धि भएको हुनेछ ।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिका

क्र.सं.	सूचक	आधार वर्ष (२०८०/८१)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१.	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कूल प्रवेशदर (%)	102.20	101	100	100	100	100
२.	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको खुद प्रवेश दर (%)	95.07	96	97	98	99	100
३.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा कूल भर्ना दर (%)	96.03	97	98	98	99	199
४.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्ना दर (%)	95.60	96	97	98	99	100
५.	आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा कूल भर्ना दर (%)	113.73	110	108	105	104	101
६.	आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा खुद भर्ना दर (%)	111.77	110	109	106	103	100

७.	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कूल भर्ना दर (%)	112.70	110	109	106	105	101
८.	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा खुद भर्ना दर (%)	95.96	96	97	98	99	100
९.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सङ्ख्या	800	700	600	500	400	300
१०.	आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा तालिम प्राप्त शिक्षकको सङ्ख्या	10	17	25	35	45	60
११.	न्यूनतम सिकाइ सबलीकरण मापदण्ड (Minimum Enabling Conditions) पूरा गरेका आधारभूत तहका विद्यालयको सङ्ख्या						
१२.	प्रविधिमैत्री पूर्वाधारको बिकास हुने	2	4	8	10	12	15
१३.	आधारभूत तहको उपल्लो कक्षाको विद्यार्थी संख्या	1655	2000	2400	2800	3500	4000

३.२.५ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	विद्यालयमा नक्शाङ्कन, पुनर्वितरण र समायोजन	पटक		१	१			३	गाउँपालिका
२	शिक्षक योग्यता र दरबन्दी निर्धारण तथा पुनराबलोकन	पटक		१	१			३	गाउँपालिका
३	आधारभूत तहमा सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना	प्रतिशत	९५.०१	९६.०७	९७.०३	९७.०९	९८.०१	१००	गाउँपालिका
४	विद्यालयमा न्युनतम भौतिक पूर्वाधार विकास	संख्या	०	२	४	५	५	३०	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
५	स्थानीय पाठ्यक्रम २०७८ को कार्यान्वयन	कक्षा		५	८				
६	विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, संकट तथा योजना तयारी महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति योजना तयार गरी कार्यान्वयन	पटक	१	१	१	१	१	१०	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
७	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रविधिको प्रयोगमा क्षमता विकास	संख्या	१	१	२	२	३	१३	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
८	विद्यालय पोषण ,स्वास्थ्य कार्यक्रम तथा दिवा खाजा	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
९	अपाङ्गता भएका विद्यार्थीलाई सहयोग	निरन्तर							गाउँपालिका
१०	निःशुल्क शिक्षाको सुनिश्चितताका लागि विद्यार्थी पाठ्यपुस्तक	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	संघ
११	आर्थिक रूपमा विपन्नका लागि ड्रेस, विद्यार्थी स्टेशनरी इत्यादि वितरण	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५०	गाउँपालिका

१२	विद्यालयलाई शैक्षिक सामग्री सहयोग तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५०	गाउँपालिका
१३	कक्षा १ देखि ३ सम्मको पठनसीप तथा गणितीय सीप विकासको लागि शिक्षक तथा विद्यार्थी निर्मित स्थानीय सामग्रीहरु सहितको छापायुक्त कक्षाकोठा ब्यवस्थापन सञ्चालन	विद्यालय	२	३	४	४	२	२५	गाउँपालिका
१४	प्रारम्भिक कक्षाको शिक्षणका क्रमिक सिकाइ रणनितिको निरन्तरता सहित प्रविधिमैत्री तथा बालमैत्री शिक्षण सिकाइका लागि शैक्षिक सामग्री सहयोग कार्यक्रम	विद्यालय	२	३	४	५	४	२५	गाउँपालिका
१५	बालबालिकाहरुको पठन सहित सिकाइ सुधारमा योगदान पुर्याउने उत्कृष्ट अभिभाबक सम्मान कार्यक्रम	जना	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
१६	कक्षा १, ३ मा कक्षाकोठामा आधारित प्रारम्भिक कक्षा पठाइ तथा गणितिय सीप परिक्षण सञ्चालन	विद्यालय	२	२	२	२	३	१९	गाउँपालिका
१७	विद्यालय स्तरीय तथा पालिका स्तरीय पढाइ प्रतियोगिता पढाइ उत्सब सहित शैक्षिक प्रदशनी मेला सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
१८	विद्यालयको शिअसंघ विब्यसको टिमको क्षमता विकास कार्कक्रम	पटक	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
१९	शिक्षकले कक्षाकोठामा विताउने समयको पुर्ण कार्यान्वयनमा सहयोग	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	गाउँपालिका
२०	शिक्षकको क्षमता विकासको लागि माग र आवश्यकताको आधारमा तालिम सञ्चालन	जना	२१	४२	२१	२१	४२	२१०	गाउँपालिका

३.३ माध्यमिक शिक्षा

नेपालको संविधान, शिक्षा ऐन २०२८ र शिक्षा नियमावली २०५९ अनुसार माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्था नेपालको संविधान, शिक्षा ऐन २०२८ र शिक्षा नियमावली २०५९ ले शिक्षालाई मानव अधिकारका रूपमा स्वीकार गर्दै माध्यमिक शिक्षाको विकास र व्यवस्थापनका लागि स्पष्ट मार्गनिर्देश गरेका छन् । यी दस्तावेजहरूले नेपालमा शिक्षाको पहुँच, गुणस्तर र समावेशितालाई सुनिश्चित गर्न विभिन्न प्रावधान र नीति ल्याएका छन् ।

नेपालको संविधानले शिक्षालाई मौलिक अधिकारको रूपमा स्थापित गरेको छ । संविधानको धारा ३१ अनुसार, प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको पहुँच प्रदान गरिनुपर्ने छ । माध्यमिक शिक्षालाई निःशुल्क उपलब्ध गराउने प्रावधानले आर्थिक रूपमा कमजोर वर्गलाई पनि शिक्षामा पहुँच पु¥याउने लक्ष्य राखेको छ । साथै, संविधानले सबै समुदायका भाषा, संस्कृतिलाई सम्मान गर्दै बहुभाषिक शिक्षाको अवधारणा ल्याएको छ, जसले विविधतालाई प्रवर्द्धन गर्दछ ।

शिक्षा ऐन २०२८ माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्थापन र गुणस्तर सुनिश्चित गर्नको लागि कानुनी आधार हो । यस ऐनले विद्यालयहरूको संरचना, पाठ्यक्रम, शिक्षकको योग्यता, र छात्रवृत्ति कार्यक्रमहरूको बारेमा विस्तृत व्यवस्था गरेको छ । माध्यमिक विद्यालयलाई आधारभूत विद्यालय (कक्षा १–८) र उच्च माध्यमिक विद्यालय (कक्षा ९–१२) मा विभाजन गर्दै शिक्षाको चरणबद्ध विकासलाई व्यवस्थित गरेको छ ।

शिक्षा ऐनले विद्यालय व्यवस्थापन समिति (School Management Committee - SMC) मार्फत विद्यालयको स्थानीय स्तरमा प्रशासन गर्न अनुमति दिएको छ । यसले विद्यालयको सञ्चालक समितिलाई स्थानीय जनताको सहभागितासहित निर्णय लिन सक्षम बनाउँछ । यो प्रणालीले शिक्षा क्षेत्रको विकेन्द्रीकरणलाई सुदृढ बनाएको छ ।

शिक्षा ऐन २०२८ कार्यान्वयन गर्न ल्याइएको शिक्षा नियमावली २०५९ ले माध्यमिक शिक्षाका विविध पक्षहरूको कार्यान्वयन निर्देशिका प्रदान गर्दछ । यसले विद्यालय सञ्चालनका मापदण्ड, शिक्षक नियुक्ति प्रक्रिया, निरीक्षण प्रणाली, र छात्रवृत्ति व्यवस्थापनलाई अझै स्पष्ट बनाएको छ ।

शिक्षा नियमावलीले माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम विविध र व्यावसायिक बनाउने कुरामा जोड दिएको छ । व्यावसायिक शिक्षा तथा प्राविधिक शिक्षा (TVET) को समावेशले माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूलाई रोजगारमुखी बनाउने उद्देश्य राखेको छ । साथै, नियमावलीले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने अधिकार विद्यालयलाई दिएर विद्यार्थीहरूको आवश्यकताअनुसार शिक्षा उपलब्ध गराउने अवसर प्रदान गरेको छ ।

माध्यमिक शिक्षाको महत्व र चुनौतीहरू

माध्यमिक शिक्षा, नेपालको शिक्षा प्रणालीको महत्त्वपूर्ण आधारस्तम्भ हो । यो तहले विद्यार्थीलाई उच्च शिक्षाको तयारी गर्ने मात्र नभई जीवन उपयोगी सीप पनि प्रदान गर्दछ । तर, शिक्षाको पहुँच, गुणस्तर, र समानताको क्षेत्रमा अझै चुनौतीहरू छन् । ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालयहरूको आधारभूत संरचना कमजोर हुनु, योग्य शिक्षकहरूको अभाव, र आर्थिक स्रोतको कमीले माध्यमिक शिक्षा क्षेत्रमा समस्या ल्याएको छ ।

३.३.१ वर्तमान अवस्था

तिरहुत गाउँपालिका भित्र हाल कक्षा १-१० सञ्चालित २ र कक्षा १-१२ सञ्चालित १ गरी माध्यमिक तहको विद्यालयहरूको संख्या ३ वटा रहेको छ । माध्यमिक तह कक्षाको ९-१० को खुद भर्ना दर ७७.३ र कूल भर्नादर १४१.९ रहेको छ। माध्यमिक तहमा विद्यमान अवस्थामा लिङ्गको आधारमा विद्यार्थी हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ कक्षा ९-१० मा ४९.५८ प्रतिशत छात्रा र ५०.४२ प्रतिशत छात्र भर्ना भएको अवस्था छ। यस तहमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ३९.४०

प्रतिशत रहेको छ। कक्षा १० को टिकाउ दर ६१.१ प्रतिशत, उत्तीर्ण दर ९३.६, कक्षा १० मा कक्षा दोहोऱ्याउने दर ५.० र कक्षा छोड्ने दर १.४ रहेको छ।

यस पालिकाले अहिलेसम्म प्राविधिक तथा व्यवसायिक माध्यमिक विद्यालय संचालनमा ल्याईसकेको छैन जुन अहिलेको परिस्थितिको लागि उत्तम अवस्था होइन। यस् पालिकामा अहिलेसम्म कुनै नमुना विद्यालय छैन।

मुख समस्या र चुनौतीहरू

माध्यमिक शिक्षामा देखिएका विद्यमान चुनौतीहरुः

१. कुल भर्नादर ८८.३४ प्रतिशत र खुद भर्ना दर ८०.५६ प्रतिशत हुनु
२. माध्यमिक तहको ९-१० र ११-१२ मा १/१ जना मात्र महिला शिक्षक हुनु
३. माध्यमिक विद्यालय अनुसार दरबन्दीको व्यबस्था नरहेको
४. चार ओटा माध्यमिक विद्यालयहरु मध्ये कुनै पनि विद्यालयमा प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा संचालनमा नहुनु
५. नमुना विद्यालय नहुनु

३.३.२ उद्देश्यहरू

१. माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चीत गरी गुणस्तरमा सुधार गर्नु।
२. विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणमा सुधार गरी बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाउनु।
३. माध्यमिक शिक्षामा खुद भर्ना तथा टिकाउ दर बढाउनु र कक्षा छोड्ने र दोहोऱ्याउने दर घटाउने।
४. सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गर्नु र प्राविधिक तथा व्यवहारकुशल सीपलाई एकीकृत गरी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु।
५. माध्यमिक शिक्षामा सबैको पुहँचमा सुधार ल्याउनु।
६. माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरुमा न्यनत्तम सिकाइ उपलब्धी सुनिश्चित गर्नु।
७. माध्यमिक तह पुरा गर्ने बालबालिकाहरुको संख्यामा उल्लेखनीय सुधार ल्याउनु।
८. सिकाइ सुधारको लागि शैक्षिक तथा भौतिक वातावरणलाई बालमैत्री बनाउनु ।
९. विद्यार्थी सिकाइप्रति उत्तरदायी विद्यालयको ब्यवस्थापन तथा प्रबन्धमा उल्लेखनीय सुधार ल्याउनु।

३.३.३ रणनीतिहरू

योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्न लिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरीनेछ :

१. विद्यालय नक्शाङ्कन मार्फत सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न विद्यालयहरूलाई पुनर्वितरण, समायोजन तथा स्थापना गरीनेछ।
२. निःशुल्क माध्यमिक शिक्षामा पहुँच र समावेशी सहभागिता सुनिश्चित गर्न क्षमता विकास गरीने छ।
३. माध्यमिक तहमा संचालित २ दुइ ओटा विद्यालयमध्ये कम्तिमा एउटामा प्राविधिक धार संचालन गरिनेछ।
४. हरेक विद्यालयको शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि बढाइनेछ।
५. विद्यालयको छुट्टै प्रशासनिक काम गर्ने गरी योग्यता र क्षमतामा आधारित प्रव्यवस्थापन गरीनेछ। .अ.

६. विद्यालयको भौतिक शैक्षिक वातावरणमा सुधार ल्याई विद्यालयलाई बालमैत्री र पर्यावरणमैत्री बनाइनेछ ।
७. एउटा सामुदायिक विद्यालयको कक्षा ११११२ मा विज्ञान विषय अध्ययनका लागि- थप आकर्षण बढाउन पर्याप्त पूर्वाधार सहितको व्यवस्था गरीनेछ ।
८. आवश्यकता अनुसार शिक्षक दरबन्दी पुनर्वितरण, समायोजन तथा थप गर्नेछ ।
९. शिक्षक व्यवस्थापन गर्दा महिला शिक्षक प्राथमिकता साथ भर्ना गरिनेछ

३.३.४ प्रमुख उपलब्धि तथ नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू

१. निःशुल्क माध्यमिक तहको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित भई खुद भर्ना तथा टिकाउ दरमा वृद्धि हुने तथा कक्षा छोड्ने र दोहोऱ्याउने दरमा कमी आउने ।
२. सबै माध्यमिक विद्यालयले आधारभूत मापदण्ड पूरा गरेको हुने ।
३. माध्यमिक तहमा प्राविधिक धारतर्फको शिक्षा व्यवस्थित र विस्तार भएको हुने ।
४. मध्यमिक शिक्षा पूरा गर्ने विद्यार्थीले न्यूनतम् सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको हुने ।
५. विद्यालय शिक्षामा सूचना प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार तथा सहज प्रयोग र उचित सिकाइ वातावरणको निर्माण भएको हुने ।
६. विद्यालयको छुट्टै प्रशासनिक काम गर्ने गरी योग्यता र क्षमतामा आधारित प्रव्यवस्थापन हुने । .अ.
७. माध्यमिक तहमा जनशक्तिको क्षमता विकास गरी गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह तथा शैक्षिक सुशासन कायम हुने ।
८. विद्यालयहरूमा सुरक्षित र बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधार विकास गरिएको हुने ।
९. शिक्षणसिकाइ सहजिकरण प्रक्रियामा नविनतम प्रविधिको प्रयोगमा वृद्धि भएको हुने ।/
१०. शिक्षक तथा कर्मचारीको कार्यक्षमतामा वृद्धि ल्याउन कार्य प्रभावकारिताको आधारमा प्रोत्साहन प्राप्त गरेको हुने ।
११. अभिभावक शिक्षा मार्फत अभिभावकहरु आफ्ना वालवालिकाहरुको शिक्षा प्रति सचेत तथा विद्यालयको समग्र विकास प्रति जागरुक भएको हुने ।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिका

क्र.सं.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या	624	800	1000	1225	1400	1500

२.	माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२) मा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या	276	300	350	375	400	425
३.	विज्ञान विषयमा अध्ययनरत विद्यार्थी सङ्ख्या	30	40	55	60	90	130
४.	न्यूनतम सिकाइ सबलीकरण मापदण्ड(MEC) पूरा गरेका माध्यमिक विद्यालय सङ्ख्या	0	2	3	4	4	4
५.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कूल भर्ना दर (%)	59.38	65	69	75	81	85
६.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा खुद भर्ना दर (%)	41.70	50	60	69	78	84
७.	माध्यमिक तह(कक्षा ९-१०) उत्तीर्ण दर	96.18	97	98	100	100	100
८.	माध्यमिक तह(कक्षा ११-१२) उत्तीर्ण दर	91.40	95	98	99	100	100
९.	माध्यमिक तह(कक्षा ९-१०) छाड्ने	1.7	1	0.5	0	0	0
१०.	माध्यमिक तह(कक्षा ११-१२) छाड्ने	0	0	0	0	0	0
११.	माध्यमिक तह(कक्षा ९-१०) दोहोर्याउने	0	0	0	0	0	0
१२.	माध्यमिक तह(कक्षा ११-१२) दोहोर्याउने	0	0	0	0	0	0
१३.	सबै माध्यमिक विद्यालयले आधारभूत मापदण्ड पूरा गरेको	1	1	2	3	4	4

१४.	माध्यमिक तहमा प्राविधिक तथा व्यवसायिक धारतर्फको शिक्षा	0	0	1	1	1	1
१५.	विद्यालयहरूमा सुरक्षित र बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधार विकास	0	0	1	3	4	4
१६.	अभिभावक शिक्षा मार्फत आफ्ना वालवालिकाहरुको शिक्षाप्रति सचेतना कार्यक्रम संचालन भएका बिद्यालय	0	0	1	2	3	4
१७.	विद्यालयको प्रशासनिक काम गर्ने गरी योग्यता र क्षमतामा आधारित प्र .अ. व्यवस्थापन	0	1	2	3	4	4
१८.	शिक्षण/सिकाइ सहजिकरण प्रक्रियामा नविनतम प्रविधिको प्रयोगमा वृद्धि	2	4	4	4	4	4
१९.	विद्यालयहरूमा सुरक्षित र बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधार विकास	0	1	2	4	4	4

३.३.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कार्यविधि तयारी	पटक		१	१			२	गाउँपालिका
२	विद्यालयमा नक्शाङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन	पटक		१	१			३	गाउँपालिका
३	प्राविधिक धारको शिक्षाको विस्तार	संख्या			१			२	गाउँपालिका
४	शिक्षक योग्यताका मापदण्ड र दरबन्दी आधारको पुनरावलोकन	संख्या	०		१			१	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
५	विद्यालयमा न्यूनतम् भौतिक पूर्वाधार विकास तथा कक्षाकोठा, फर्निचर, शौचालय, खानेपानी, प्रतिशत स्थानीय तह सुधारको क्रियकलाप अनुसार	पटक		१	१	१	१	५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
६	नमुना माध्यमिक विद्यालय विस्तार	संख्या				१		१	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
७	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रविधिको प्रयोगमा क्षमता विकास	संख्या		१	१	१	१	५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
८	विद्यालय पोषण ,स्वास्थ्य कार्यक्रम	प्रतिशत		१०	१०	१५	१५	१००	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
९	क्षमतामा आधारित प्र.अ. व्यवस्थापन	संख्या		१		१		५	गाउँपालिका
१०	प्रकोप प्रति सचेत रहन योजना विकास	पटक		१		१		५	गाउँपालिका
११	निःशुल्क शिक्षाको सुनिश्चितताका लागि विद्यार्थी पाठ्यपुस्तक	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	संघ
१२	आर्थिक रूपमा विपन्नका लागि ड्रेस, विद्यार्थी स्टेशनरी इत्यादि वितरण	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५०	गाउँपालिका
१३	सिकाइ सामग्री व्यवस्थापन	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५०	गाउँपालिका

३.४ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम

प्राविधिक शिक्षा र व्यावसायिक तालिम (TVET - Technical and Vocational Education and Training) आधुनिक समाजको आर्थिक, सामाजिक, र प्राविधिक विकासका लागि अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण प्रणाली हो। यसले व्यक्तिहरूलाई रोजगारीको लागि आवश्यक सीप, ज्ञान, र व्यवहारिक दक्षता प्रदान गर्दछ। प्राविधिक शिक्षा भनेको प्राविधिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित विशेष ज्ञान प्रदान गर्ने शैक्षिक प्रणाली हो, जुन उद्योग, विज्ञान, निर्माण, कृषि, स्वास्थ्यजस्ता क्षेत्रमा केन्द्रित हुन्छ। व्यावसायिक तालिम भनेको व्यक्तिलाई व्यावसायिक सीप प्रदान गरी उनीहरूको रोजगारयोग्यता र स्वरोजगार क्षमतामा वृद्धि गर्ने प्रक्रिया हो।

३.४.१ वर्तमान अवस्था

तिरहुत गाउँपालिकामा माध्यमिक तह कक्षा १-१० र कक्षा १-१२ संचालित २/२ विद्यालयहरु संचालनमा रहेको छ । तर यी चार ओटा माध्यमिक विद्यालयहरुमध्ये कुनै एउटामा पनि प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम संचालित विद्यालय छैन । जसको कारणले गर्दा यस पालिकाबाट वर्षिने विद्यार्थीहरु प्राविधिक शिक्षाको लागि राजविराज, लहान, जनकपुर, विराटनगर जाने गरेको पाइन्छ । विगतको तथ्यांकलाई हेर्दा कक्षा ८ उतिर्ण गरी कक्षा ९-१२ प्राविधिक धारतर्फको आकर्षणले गर्दा कुल विद्यार्थीको ३०% प्रतिशतको हाराहारीमा विद्यार्थी स्थानान्तरण हुने गर्दछ । त्यसगरी यसै क्रममा कक्षा १० उतिर्ण गरी डिप्लोमा र प्रिडिप्लोमा अध्ययनको लागि पनि पालिका बाहिर जाने विद्यार्थीको लर्को लागेको हुन्छ ।

प्रमुख समस्या र चुनौती

व्यवसायिक तथा प्राविधिक शिक्षा सम्बन्धित प्रमुख समस्या र चुनौतीहरु यस प्रकार छन् :

- स्रोत तथा बजेटको कमि
- पालिकाको आफनै आन्तरिक आम्दानी कुनै पनि स्रोत नरहेको
- ग्रामिण क्षेत्रमा प्रदान गरिने प्राविधिक शिक्षा बारे अभिभावकहरुमा रहेका गलत व्याख्यात्मक धारणा
- स्वच्छ तथा स्पष्ट विकास नीतिको अभाव
- स्थानीय उद्योग र उद्यमशीलताको अभाव
- बैदेशिक पलायन
- शैक्षिक अवसरको असमानता

३.४.२ उद्देश्य

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमसँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्यहरु

१. माध्यमिक तह (१-१२) संचालित एउटा विद्यालयलाई सुबिधा सम्पन्न प्राविधिक विद्यालय बनाउने

२. हरेक वर्ष कम्तिमा १०० जना विद्यार्थीलाई प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा प्रदान गर्न सक्ने संरचना तयार गर्ने

३. स्थानीय उद्योग र रोजगारी सृजना

४. शैक्षिक विविधता प्रदान गर्ने

३.४.३ रणनीति

स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा विस्तार गर्न निम्न रणनीतिहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ:

- स्थानीय स्रोत, जनशक्ति, र आवश्यकता पहिचान गरी प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा प्रदान गर्ने विद्यालय स्थापना गर्ने।
- स्थानीय स्तरमा सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारीमा प्राविधिक शिक्षा केन्द्रहरू सञ्चालन गर्ने।
- छोटो अवधिका तालिमहरू आयोजना गरी स्थानीय जनतालाई व्यावसायिक सीप प्रदान गर्ने।
- स्थानिय तहका प्राकृतिक स्रोत र सांस्कृतिक सम्पत्तिको उपयोग गर्दै प्राविधिक तालिमका कार्यक्रम विकास गर्ने।
- शिक्षा कार्यक्रम विकास र कार्यान्वयनमा स्थानीय समुदायको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्ने।
- विदेश जानुअघि युवाहरूलाई स्वरोजगारका लागि आवश्यक प्राविधिक तालिम प्रदान गर्ने।
- शिक्षा मन्त्रालय र गैरसरकारी संस्थाहरूको सहकार्यमा वित्तीय सहयोग र तालिम सामग्री उपलब्ध गराउने।
- स्थानीय तहले सीप प्राप्त युवाहरूलाई आर्थिक सहयोग र परामर्श प्रदान गरी स्वरोजगार प्रोत्साहन गर्ने।
- स्थानीय आवश्यकता अनुसार रोजगारमूलक पाठ्यक्रम विकास गरी शिक्षण प्रभावकारी बनाउने।

३.४.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

१. स्थानीय तहमा प्राविधिक शिक्षाको विकासले कृषि, स्वास्थ्य, निर्माण, र अन्य क्षेत्रका लागि दक्ष जनशक्ति उत्पादन हुन्छ। यसले सेवा क्षेत्रमा गुणस्तर सुधार्छ।
२. प्राविधिक सीप र व्यावसायिक तालिम पाएपछि स्थानीय बासिन्दाहरूले रोजगारीका अवसरहरू सजिलै पाउँछन्। स्वरोजगार र रोजगारदाता बन्ने सम्भावना पनि बढ्छ।
३. व्यावसायिक सीपले व्यक्तिगत आय वृद्धि गर्न मद्दत गर्दछ। यसले समुदायको आर्थिक अवस्था सुधारेर गरिबी निवारणमा योगदान पुऱ्याउँछ।
४. स्थानीय रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना भएपछि युवाहरू वैदेशिक रोजगारीतर्फ आकर्षित हुने सम्भावना घट्छ। यसले परिवार विखण्डन र समाजमा पर्ने नकारात्मक प्रभावलाई कम गर्दछ।

५. प्राविधिक तालिम प्राप्त युवाहरूले साना उद्योग, कृषि व्यवसाय, वा अन्य उद्यमहरू स्थापना गरी स्थानीय तहमा औद्योगिकीकरणलाई प्रोत्साहन गर्छन्।

६. प्राविधिक तालिमले स्थानीय प्राकृतिक स्रोत र सांस्कृतिक सम्पत्तिको सदुपयोग गर्न सिकाउँछ। यसले क्षेत्रीय विकासमा योगदान पुऱ्याउँछ।

७. शैक्षिक प्रणालीमा व्यावसायिक र प्राविधिक शिक्षाको समावेशले विद्यार्थीहरूलाई विविध रुचि र क्षमताका आधारमा अध्ययन गर्न प्रेरित गर्छ।

८. दक्ष जनशक्तिको उपस्थितिले सामाजिक संरचनामा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउँछ। शिक्षा र सीपको महत्त्वबारे जनचेतना बढ्छ, जसले दिगो विकासलाई प्रोत्साहन गर्छ।

९. स्थानीय तहले आफ्नै जनशक्तिको प्रयोग गर्दै सेवा र उत्पादन वृद्धि गर्न सक्छ, जसले आत्मनिर्भर समुदाय निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउँछ।

१०.रोजगारी र आयका कारण जनताको जीवनस्तरमा सुधार आउँछ। शिक्षा, स्वास्थ्य, र अन्य आवश्यक सेवाहरूमा पहुँच सहज हुन्छ।

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धहरु:

- माध्यमिक तह (१-१२) संचालित एउटा विद्यालय प्राविधिक धार संचालनमा आएका हुनेछ ।
- माध्यमिक तहमा अध्ययनरत जम्मा ७०० विद्यार्थीमध्ये २०% प्रतिशतले प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्राप्त गरेका हुने छन् ।
- स्वरोजगारका लागि उद्यमशील तथा प्रतिस्पर्धी जनशक्ति तयार हुनेछन् ।

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वियनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.सं.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रदान गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१
२	माध्यमिक तहमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिममा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या	१५	२५	३०	५०	७५	१००

३.५ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ

नेपालको संविधान, शिक्षा ऐन २०२८, र शिक्षा नियमावली २०५९ ले अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइलाई शिक्षाको महत्त्वपूर्ण पक्षका रूपमा स्वीकार गरेका छन् । यी प्रावधानहरूले शिक्षालाई औपचारिक विद्यालय प्रणालीमा मात्र सीमित नराखी, व्यक्ति र समुदायको आवश्यकताअनुसार सिकाइका अवसरहरू सुनिश्चित गर्न खोजेका छन् ।

नेपालको संविधानले शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा परिभाषित गरेको छ । धारा ३१ मा, हरेक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्नुका साथै, व्यक्तिको आवश्यकता र जीवन परिस्थितिअनुसार आजीवन सिकाइको अवसर प्रदान गर्न राज्यको जिम्मेवारी उल्लेख गरिएको छ । संविधानले महिला, दलित, पिछडिएका वर्ग, र जनजातिहरूलाई शिक्षामा समान अवसर उपलब्ध गराउन जोड दिएको छ । यसले अनौपचारिक शिक्षामार्फत बालबालिका, किशोरीहरू, वयस्कहरू, र अशिक्षित व्यक्तिहरूलाई साक्षरताको अवसर दिन सहयोग पुऱ्याएको छ ।

शिक्षा ऐन २०२८ ले अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रमहरूको आधार तयार गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । यस ऐनले औपचारिक शिक्षा प्रणालीमा सहभागी हुन नसक्ने व्यक्तिहरूका लागि वैकल्पिक सिकाइका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गरेको छ । अनौपचारिक शिक्षाका कार्यक्रमहरू अन्तर्गत साक्षरता कक्षा, वयस्क शिक्षा, र समुदायमा आधारित शिक्षा सञ्चालन गर्न सकिन्छ ।

अनौपचारिक शिक्षालाई सबै उमेर समूहका व्यक्तिहरूका लागि उपयुक्त बनाउँदै, आधारभूत साक्षरता, व्यावसायिक सीप, र सामाजिक चेतना जगाउने उद्देश्य राखिएको छ । यी कार्यक्रमहरूले ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रका समुदायहरूलाई प्राथमिकतामा राखेका छन् ।

शिक्षा नियमावली २०५९ ले अनौपचारिक शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि विस्तृत निर्देशिका प्रदान गरेको छ । यसले निम्न कार्यहरूलाई प्राथमिकतामा राखेको छ:

1. **साक्षरता र जीवनोपयोगी शिक्षा**: ग्रामीण र शहरी अशिक्षित व्यक्तिहरूलाई पढ्ने, लेख्ने, र दैनिक जीवनमा उपयोगी सीप सिकाउने ।
2. **प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षा**: व्यावसायिक सीप विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्ने ।
3. **समुदाय आधारित शिक्षा**: स्थानीय स्रोत र आवश्यकताका आधारमा समुदायस्तरका शिक्षाका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
4. व्यवसायिक तालिम तथा जनचेतनाः स्थानीय स्तरमा उपलब्ध कच्चा पदार्थलाई आम्दानीको स्रोत बनाउने र सही तरिकाले व्यवस्थापन गर्ने ।

नियमावलीले आजीवन सिकाइलाई पनि विशेष महत्त्व दिएको छ । वयस्कहरूलाई कुनै निश्चित उमेरमा सीमित नगरी जीवनभर सिक्ने वातावरण सिर्जना गर्ने प्रयास गरिएको छ । यस अन्तर्गत, व्यक्तिगत र व्यावसायिक विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न विशेष नीति तयार पारिएको छ ।

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइको महत्त्व

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइले समाजमा शिक्षा र सीपको स्तर उकास्न योगदान पुर्‍याउँछ। यसले औपचारिक शिक्षा प्राप्त गर्न नसक्नेहरूलाई शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर प्रदान गर्छ। महिलाहरू, दलित, आदिवासी जनजाति, र अशिक्षित वयस्कहरूलाई सशक्त बनाउन अनौपचारिक शिक्षाका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी साबित भएका छन्।

आजीवन सिकाइले व्यक्तिलाई नयाँ ज्ञान, सीप, र प्रविधिहरूमा अद्यावधिक राख्छ। यो रोजगारको क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा गर्न, उद्यमशीलता विकास गर्न र व्यक्ति तथा समाजको विकासका लागि महत्त्वपूर्ण छ।

चुनौतीहरू र समाधान

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा वित्तीय स्रोतको अभाव, प्रशिक्षित जनशक्तिको कमी, र दूरदराजका क्षेत्रहरूमा कार्यक्रम पुर्‍याउन कठिनाइ जस्ता समस्या छन्। यी चुनौतीहरूको समाधानका लागि नीति कार्यान्वयनमा ध्यान दिने, सामुदायिक सहभागिता बढाउने, र प्राविधिक उपकरणको उपयोग गर्ने आवश्यक छ।

३.४.१ वर्तमान अवस्था

यस पालिकामा विगतमा प्रौढ शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन भएको तथा उक्त कार्यक्रम पश्चात् निरन्तर रुपमा अनौपचारिक शिक्षा, जीवनपर्यन्त सिकाइ र निरन्तर शिक्षाका बारेमा काम गर्दै आएका छन्।तिरहुत गाउँपालिकाको कूल साक्षरता ६२.४ प्रतिशतमा ५३.० प्रतिशत महिला रहेका छन्। यसै वर्ष यस तिरहुत गाउँपालिकामा असमान नेपालले पनि अनौपचारिक कक्षा संचालनमा ल्याएको थियो। यसपालिकामा कुनै पनि खुला सिकाई संचालन गर्ने विद्यालयहरु संचालनमा रहेको छैन। जसको परिणामस्वरूप हेर्न सक्छौ कि यहाँ अझ पनि सामान्य लेख पढ गर्न नसक्ने जनसंख्या अधिकतम रहेको छ। यहाँ सामुदायिक रुपमा कुनै पनि पुस्तकालय पनि छैन तर यसको विकल्पमा सामुदायिक विद्यालयमा नै एउटा नमुना पुस्तकालय स्थापना गरी विद्यार्थी तथा समुदायका मानिसहरुको लागि पनि उपयोगी हुने देखिन्छ।

चुनौतीहरू तथा अवसरहरू

- साक्षरता दरमा महिलाको प्रतिशत कम हुनु
- लगभग ३६ प्रतिशत जनसंख्या पूर्ण रुपमा निरक्षर रहेको
- अधिकतम जनसंख्या निरक्षर भएको हुनाले विकसत्मक क्रियाकलापमा जनसहभागिता न्यून रहेको

३.४.२ उद्देश्य

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइसँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. अनौपचारिक शिक्षालाई उपलब्धि मुलक बनाउन उमेरअनुसार तह विभाजन गर्नु पर्ने
२. पालिकाभित्र क्रियाशील रहेका राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाहरु विद्यालय शिक्षालाई भन्दापनि अभिभावक शिक्षा तथा अनौपचारिक शिक्षालाई प्राथमिकतामा राख्नलाई पहल गरिनेछ|
३. १०९०८ निरक्षर जनसंख्या रहेकोमा यसलाई क्रमिक रुपमा घटाउदै जाने
४.

३.४.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. सामूदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको समायोजन तथा पुनर्वितरण गर्ने ।
२. सामूदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, स्थानीय संघसंस्था, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम, अभिभावक परिचालन गरी साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षाहरू सञ्चालन गर्ने ।
३. सिकारुका आवश्यकता अनुसार तहगत पाठ्यक्रम, सिकाइ मोडुलहरू र भाषिक विविधता अनुरूपका सामग्रीको प्रयोग गर्ने ।
४. सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय, सहकार्य र साझेदारीमा अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, वैकल्पिक, खुला तथा परम्परागत विद्यालयहरूको सुदृढीकरण गर्ने ।
५. सामूदायिक सिकाइ केन्द्रलाई आधारभूत सुविधासम्पन्न पुस्तकालय, सामुदायिक सूचना केन्द्र, एफएम सञ्चालन र सेवाप्रवाह गर्ने बहुउद्देश्यीय संयन्त्रका रूपमा सुदृढीकरण गरी समावेशी एवम् समतामा आधारित आजीवन सिकाइको थलोका रूपमा विकास गर्ने ।
६. सामूदायिक सिकाइ केन्द्र मार्फत विभिन्न आयआर्जन तथा सिपमूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।
७. अनौपचारिक माध्यमबाट सिकिएका ज्ञान तथा सीपहरुको परीक्षण र प्रमाणीकरण गरी राष्ट्रिय योग्यता प्रारुपले गरेको व्यवस्था बमोजिम प्रमाणपत्रको व्यवस्था मिलाउने ।
८. व्यवसायिक खेती तथा व्यापार गर्न अनुदानको व्यवस्थापन मिलाउने।

३.४.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र आजीवन सिकाइका अवसर प्राप्त हुने छन् ।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

१	एकीकृत पाठ्यक्रम लागु गरेका विद्यालय सङ्ख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
२	पाठ्यक्रम/विशिष्टिकरण	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

	तालिकाको आधारमा प्रश्न पत्र निर्माण गरी परीक्षा/मुल्यांकन गर्ने विद्यालय सङ्ख्या						
३	स्थानीय भाषामा स्थानीय बिषयको कक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
४	निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
५	जलवायु परिवर्तन तथा उत्थानशीलता सम्बन्धी सामग्री प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	४	५	८	१०	११	१३
६	स्थानीय पाठ्यक्रम २०८० कक्षा १ देखि कक्षा ८ सम्म परिमार्जन तथा कार्यान्वयन	स्थानीय पाठ्यक्रम नभएको	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
७	आधारभूत तहमा अध्ययनरत सबै विद्यार्थीहरुको पहुँचमा स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बद्ध	प्रक्रियामा	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

	पाठ्यसामग्री पुगेको कक्षाको संख्या						
	स्थानीय पाठ्यपुस्तक निर्माण तथा प्रबोधिकरणमा सरोकारवालहरु सबैको सहभागिता अवस्था	प्रक्रिया समेत नभएको	२	४	९	१०	१३
	पाठ्यक्रम निर्दिष्ट मूल्याङ्कन प्रक्रियाको निरन्तर अनुगमन र आवधिक प्रतिवेदनले मूल्याङ्कन प्रभावकारिता सुनिश्चित	नभएको	नभएको	गरिने	गरिने	गरिने	गरिने
	अनुदानको अवस्था	नगन्य	केही बढाउने	व्यापक गर्ने	व्यापक गर्ने	व्यापक गर्ने	व्यापक गर्ने
	कृषिमा आत्मनिर्भर सुनिश्चित	नगन्य	केही बढाउने	व्यापक गर्ने	व्यापक गर्ने	व्यापक गर्ने	पुरा गर्ने

३.४.४ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	निरक्षरहरुको विवरण संकलन	पटक	१					२	गाउँपालिका
२	साक्षर महादेवा	वडागत			२		२	९	गाउँपालिका
३	स्थानीय माग र आवश्यकताका आधारमा सा.सि.के सञ्चालन र व्यवस्थापन	संख्या	२		१		१	६	गाउँपालिका
४	सामुदायिक पुस्तकालयलाई सामुदायिक केन्द्रसग आवद्ध गर्ने	पुस्तकालय	१	१				३	गाउँपालिका
५	सा.सि.के.मा प्रविधिको विकास गर्ने	संख्या		२			१	५	गाउँपालिका
६	सा.सि.के. ले समुदायमा आधारीत संघ सस्थासँग सहकार्य गर्ने	निरन्तर						निरन्तर	सा. सि.के.
७	विज्ञ समूह निर्माण	पटक		१			१	२	सा. सि.के.
८	जीवनपर्यन्त सिकाइका लागि सामग्री विकास	संख्या			१	१	१	६	सा. सि.के.
९	परिचालकको क्षमता विकास	संख्या		१			१	५	गाउँपालिका

परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू

परिच्छेद तीनमा शिक्षा क्षेत्र अन्तर्गतका मुख्य उपक्षेत्रहरू प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ लगायत पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन र शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकाससँग सम्बन्धित वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणका आधारमा चुनौतीहरू पहिचान गरि यस योजनाका लागि उद्देश्य, रणनीतिहरू तथा प्रमुख नतिजा, क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू सहितको योजनाको खाका प्रस्तुत गरिएको छ । परिच्छेद तीनका विभिन्न खण्डहरूमा ती खण्डहरूसँग सम्बन्धित विभिन्न अन्तरसम्बन्धित विषयहरू जस्तैः समता तथा समावेशीकरण, स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा खाजा, छात्रवृत्ति, आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा; विद्यालय भौतिक विकास, शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार लगायतका कतिपय पक्षहरू समावेश गरिएका भए पनि यी अन्तरसम्बन्धित विषयलाई समग्रमा विश्लेषण गरि योजनामा प्राथमिकता प्रदान गर्न र विभिन्न उपक्षेत्रसँग सम्बन्धित गराउन सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले यस परिच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस परिच्छेदमा शिक्षामा समता तथा समावेशीकरणको अभिवृद्धि, विद्यालय स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा खाजा र छात्रवृत्ति जस्ता आवश्यकीय सेवाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन, आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाका लागि तयारी, विद्यालयको भौतिक विकास र शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार जस्ता अन्तरसम्बन्धित विषयहरू समावेश गरिएको छ । यसमा उल्लिखित प्रत्येक विषयको अवधारणा तथा विद्यालय शिक्षामा यसको आवश्यकता, विद्यमान अवस्थाको विश्लेक्षण गरि चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ भने यस योजनामा यस विषयका उद्देश्य, अपेक्षित नतिजा तथा योजना अवधिमा सञ्चालन गरिने मुख्य क्रियालाप तथा लक्ष्यहरू उल्लेख गरिएको छ ।

४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन

मानव जीवनका लागि आइपर्ने विभिन्न समस्याहरु समाधान गर्नका लागि चाहिने ज्ञान, सीप र क्षमता आर्जनका लागि एउटा मार्गनिर्देश नै पाठ्यक्रम हो । मानव जीवनका व्यवहारिक समस्या समाधान हुनु भनेको राष्ट्र र समाजका समस्या समाधान हुनु हो । वास्तवमा पाठ्यक्रमले शैक्षिक तथा सामाजिक जीवनदर्शन, समकालीन समाजका वास्तविकताहरु, सिकाइ प्रक्रिया एवं विषयवस्तु तथा ज्ञानको प्रकृति समेतलाई विचार गरि बालबालिकाको सिकाइ सम्बन्धी आवश्यकताको निदान गरेर विस्तृत योजना प्रस्तुत गरेको हुन्छ । पाठ्यक्रम विकास एउटा निरन्तर प्रक्रिया भएकोले समाज, राष्ट्र र व्यक्तिको आवश्यकता र चाहना अनुरुप परिवर्तन भइरहन्छ । निर्धारित सिकाइ उपलब्धिहरु प्राप्तिका लागि विद्यार्थीहरुलाई विभिन्न अनुभवहरु हासिल गराउन निश्चित दिशा दिने कार्यक्रम नै पाठ्यक्रम हो ।

पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन प्राविधिक कार्य हो । यसमा विभिन्न व्यक्ति, समूहसँगको सहकार्य आवश्यक हुन्छ । पाठ्यक्रम निश्चित रुपमा सान्दर्भिक हुनुपर्छ । समयसापेक्ष हुनुपर्छ । जनचाहना पूरा गर्न सक्नुपर्दछ । कक्षाकोठाको वातावरण अनुकूल हुनुपर्छ । व्यवहार योग्य, प्रयोग योग्य, पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन सर्वत्र अपेक्षित विषयका रुपमा पर्छ । पाठ्यक्रम समावेशी हुनुपर्छ । यसले सबैको चाहना प्रतिविम्वन गर्न सक्नुपर्छ । स्थानीय तहको नेतृत्व र सहभागिताका आधारमा स्थानीय तहमै प्राविधिक तथा आर्थिक स्रोत परिचालन गरि

मातृभाषा तथा स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिमा आधारित विषयवस्तुको चयन, व्यवस्थापन र कार्यान्वयन गरिनुलाई स्थानीय आवश्यकतामा आधारित शिक्षाका रुपमा लिइन्छ ।

पाठ्यक्रम कुनै कक्षा वा तहमा कुन-कुन विषयवस्तु सिकाउने भन्ने कुरासँग मात्र सम्बन्धित नभई विद्यार्थीमा के कस्ता क्षमता विकास गराउने हो अर्थात् किन पढाउने, के कस्ता क्रियाकलापका माध्यबाट अपेक्षित सक्षमता हासिल गराउन सकिन्छ र विद्यार्थीले सिकेको वा नसिकेको सुनिश्चित गरि आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्न के कसरी मूल्याङ्कन गर्ने भन्ने कुरा निर्धारण गर्ने महत्त्वपूर्ण आधार हो। मूल्याङ्कन पद्धतिका रुपमा कक्षाकोठामा आधारित पठन सीप परिक्षण, आवधिक परीक्षा, आवधिक मूल्याङ्कन, NARN, NASA रहेका छन् भने हाल सिकाइका लागि मूल्यांकनको प्रभावकारी कार्यान्वयन आजको आवश्यकता रहेको छ । साथै सन्दर्भ सामग्रीहरूमा विद्यार्थीहरूको पहुँच वृद्धिको लागि गरिएको व्यवस्था जस्तै विद्युतीय प्रति CEHRD को अनलाइन पोर्टलमा राखिएको, राष्ट्रिय प्रारम्भिक कक्षा पढाइ कार्यक्रम लागु भएका जिल्लामा कक्षा १-३ का लागि दिइएका सामग्री आदि रहेका छन् ।

४.१.१ वर्तमान अवस्था

तिरहुत गाउँपालिका ले हालसम्म नेपाल सरकारबाट स्वीकृत पाठ्यक्रम लागू गर्दै आएको सर्वविदितै छ। यसै शैक्षिक सत्रदेखि यस पालिकाले आधारभूत तह कक्षा १-५ को स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम निर्माणको थालनी गर्ने र अर्को बर्ष आधारभूत तह कक्षा ६-८ को स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम निर्माण योजना गरेको छ। स्थानीय विषयले यस पालिकाको समग्रता झल्काउन मद्दत पुऱ्याई बालबालिकाहरुलाई आफ्नो परिवेश अनुकूलको विषयवस्तुमा सहज तरिकाले परिचित हुन सहयोग पुऱ्याउछ। स्थानीय पाठ्यक्रममा विद्यालय तहको पाठ्यक्रमलाई सान्दर्भिक तथा प्रभावकारी बनाउन कक्षा १-८ मा अन्तरसम्बधित विषयवस्तुलाई एकीकृत गरिएको, व्यवहार कुशल तथा जीवनोपयोगी सीपहरू समावेश हुने गरी सिकाइ क्रियाकलाप तर्जुमा गर्ने रणनीति लिइएको, आधारभूत तहमा स्थानीय कला, संस्कृति, भाषा, इतिहास, परम्परा, सीप तथा ज्ञानमा आधारित स्थानीय पाठ्यक्रम स्थानीय तहले विकास गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने र सबै कक्षाका विषयवस्तुलाई यथासम्भव स्थानीय परिवेश तथा दैनिक जीवनसँग सम्बधित गराई सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरीएको छ । प्रत्येक विषयमा विषयवस्तुको स्वरूपअनुसार विद्यार्थीलाई २५ देखि ५० प्रतिशतसम्म भारको प्रयोगात्मक कार्य, परियोजना कार्य वा सामुदायिक कार्य लगायतका व्यवहारिक अभ्यास गराउनु पर्ने व्यवस्था छ। त्यसैगरी यसले सिकाइमा प्रयोग गरीने माध्यम भाषाले सिकाइमा बाधा नपर्ने गरी आवश्यकता अनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा वा बहुभाषाको प्रयोग गरी सिकाइ सहजीकरण गर्ने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई जीवनोपयोगी तथा व्यवहार कुशल सीपका रूपमा एकीकृत गर्नुका साथै सिकाइको माध्यमका रूपमा प्रयोगलाई विस्तार गर्ने र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा सिकाइ सुधारका लागि निरन्तर पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने गरी प्रयोग गर्ने नीति लिएको छ।

आधारभूत तह कक्षा १-३ मा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली मार्फत उदार कक्षोन्नति नीति अपनाइएको छ भने आधारभूत तह कक्षा ४-५ मा ५० प्रतिशत निर्णयात्मक र ५० प्रतिशत निर्माणात्मक मूल्याङ्कन बिधि अपनाएइको छ। आधारभूत तह कक्षा ६-८ मा ६० प्रतिशत निर्णयात्मक र ४० प्रतिशत निर्माणात्मक मूल्याङ्कन अपनाएइको छ। आधारभूत तहको कक्षा ७ सम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अपनाइएको छ। कक्षा ८

को वार्षिक परीक्षा पालिका स्तरमा हुने छ। कक्षा १० तथा १२ को अन्तिम परीक्षा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डको निर्देशन अनुरुप हुने गरेको छ।

समस्या तथा चुनौतीहरु

- स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री विकासका लागि क्षमता विकास।
- प्रारम्भिक कक्षाहरूमा आवश्यकता अनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा, बहुभाषा प्रयोग।
- स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा अद्यावधिक कार्यलाई अनुसन्धानमा आधारित बनाउने।
- सिकाइ सहजीकरण र मूल्याङ्कनमा सूचना प्रविधिको प्रयोग।
- स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कनमा स्थानीय तह अर्थपूर्ण सहभागिता।
- अपाङ्गता मैत्री पाठ्यपुस्तक तथा कार्य पुस्तिकाको प्रयोग।
- स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन।

४.१.२ उद्देश्य

पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गराउने र विषयवस्तुलाई अन्तरसम्बन्धित गरी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु।
२. स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत समृद्ध राजगढ निर्माणका लागि सक्षम, सिर्जनशील तथा प्रतिस्पर्धी नागरीक तयार गर्न सहयोग गर्नु।
३. सिकारुका सिकाइ समस्याको समाधान उन्मुख निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको व्यवस्था गर्नु।
४. विद्यालय तहमा तोकिएको पाठ्यक्रमलाई पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन गर्नु ।
५. स्थानीय परिवेश बमोजिम तोकिएका तहमा स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु ।
६. पाठ्यक्रम तथा पाठ्यक्रम पुस्तक प्रयोगमा कार्यान्वयनमा एकरुपता ल्याउनु ।
७. सिकाइका लागि मूल्यांकन प्रणालीका रुपमा विद्यालय तहको मूल्यांकन प्रक्रियामा सुधार ल्याउनु ।
८. पाठ्यक्रम तथा शैक्षिक सामग्रीहरुको विकास तथा व्यवस्थापनमा क्षमता विकासमा सुधार ल्याउनु ।

४.१.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. स्थानीय पाठ्यक्रमलाई समयसापेक्ष, सान्दर्भिक, गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाई सम्मृद्ध राजगढ निर्माणका लागि सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरीक तयार गर्न पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन प्रक्रियालाई अनुसन्धान तथा आवधिक मूल्याङ्कनमा आधारित बनाइने छ।
२. पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विकास प्रक्रियालाई सहभागितामूलक बनाई स्थानीय सरोकारवालामा अपनत्व विकास गरी जवाफदेही बनाउन स्थानीय परिवेशमा आधारित पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियालाई

अवलम्वन गरी परीक्षणका रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइने छ र प्रभावकारिता आधारमा निरन्तरता प्रदान गरीने छ।

३. स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत प्रकोप व्यवस्थापन विषयवस्तु समावेश गरी विपत, महामारी तथा सङ्कट व्यवस्थापन र न्यूनीकरण गर्न प्रारम्भिक कक्षा देखिनै बालबालिकालाई सक्षम बनाइँदै लगिने छ।
४. विपत, महामारी तथा सङ्कटको समयमा सिकाइलाई निरन्तरता दिन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको अधिकतम् उपयोगमा जोड दिइने छ।
५. प्रारम्भिक कक्षाहरुमा सिकाइ सहजीकरणका निम्ति आवश्यकता अनुसार मातृभाषा र स्थानीय भाषा लाई प्राथमिकता दिइने छ।
६. अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको सिकाइ अवसर वृद्धि गर्न सिकाइ सामग्रीलाई ब्रेल लिपिमा तयार गर्ने र श्रव्यदृश्यमा आधारित साङ्केतिक भाषाका शैक्षिक सामग्रीहरूको विकास र प्रयोगलाई प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयनमा ल्याईने छ।
७. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारिताका साथ कार्यान्वयन गरीनेछ।
८. आधारभूत तहको कक्षा ५ र ८ को वार्षिक परीक्षालाई पालिका स्तरीय वनाइ सुधार गरीनेछ।

४.१.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू

१. विद्यालय तहमा रहेको आधारभूत तहको स्थानीय पाठ्यक्रम सान्दर्भिक तथा मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी भई दैनिक जीवनका लागि आवश्यक व्यवहार कुशल तथा जीवनोपयोगी सीपहरू समावेश हुने स्थानीय कला, संस्कृति, भाषा, इतिहास, परम्परा, सीप तथा ज्ञानसकारात्मक सोच भएको ,, निरन्तर सिकाइप्रति प्रतिबद्ध र रोजगार उन्मुख नागरीक तयार गर्न सहयोग हुने।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

१. स्थानीय पाठ्यक्रम२०७८ प्रारम्भिक बाल विकास देखि कक्षा ८ सम्म विकास तथा कार्यान्वयन हुने।
२. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षादेखि आधारभूत तह कक्षा १५ मा आवश्यकतानुसार मातृभाषा र-स्थानीय भाषा प्रयोग गरी सिकाइ सहजीकरण हुने।
३. शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्गको रुपमा मूल्याङ्कन हुने।
४. शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप बालमैत्रीअपाङ्ग मैत्री तथा स्थानीय सन्दर्भ सापेक्ष प्रभावकारी हुने। ,
५. स्थानीय पाठ्यक्रम परिमार्जन तथा सुधार अनुसन्धानमा आधारित हुने।
६. प्रत्येक विद्यालयमा प्रत्येक विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि अनिवार्य कार्य सञ्चयिका फायल खडा भएको हुने।

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१	एकीकृत पाठ्यक्रम लागु गरेका विद्यालय सँख्या	१३	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
२	परीक्षामा स्तरीकृत प्रश्न प्रयोग गर्ने विद्यालय सँख्या	१३	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
३	स्थानीय भाषामा कक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालय	१३	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
४	निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने विद्यालय	१३	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
५	जलवायु परिवर्तन तथा उत्थानशीलता सम्बन्धी सामग्री प्रयोग गर्ने विद्यालय सँख्या	केहि	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

४.१.४ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	स्थानीय पाठ्यक्रम २०७८ कार्यान्वयन								
	स्थानीय पाठ्यक्रम परीक्षण	कक्षा /विषय	१-५	६-८					गाउँपालिका
	स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन	कक्षा /विषय		१-५	६-८				गाउँपालिका
	सिकाइ सहजीकरण पुस्तिका निर्माण र वितरण	कक्षा /विषय		१-५	६-८				गाउँपालिका
	स्थानीय पाठ्यक्रम तथा सिकाइ सहजीकरण पुस्तिका प्रबोधिकरण	कक्षा /विषय	१-५	६-८					गाउँपालिका
२	विद्यार्थी मूल्याङ्कन								
	नमुना साधन विकास	कक्षा /विषय		१-५/३	६-८/३		९-१२/३		गाउँपालिका
	कार्य सञ्चयिका फायलको प्रयोग	कक्षा /विद्यार्थी	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै		विद्यालय
३	मातृभाषा वा स्थानीय भाषा								
	स्थानीय पाठ्यक्रमलाई मातृभाषा वा स्थानीय भाषामा रुपान्तरण गर्ने	संख्या			१		१	२	गाउँपालिका
	सिकाइ सहजीकरण पुस्तिकालाई मातृभाषा वा स्थानीय भाषामा रुपान्तरण गर्ने	कक्षा /विषय					१-५	६-८	गाउँपालिका
४	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रविधिमा आधारित डिजिटल सामग्री	प्रतिशत	५	६	७	१०	१५	७०	संघ

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाको केन्द्रका रुपमा शिक्षक रहन्छन् । सिकारु र शिक्षकबीचको अन्तरक्रियाको प्रकृतिमा सिकाइको गुणस्तर निर्भर रहने गर्दछ । शिक्षक सदैव आफूले अध्यापन गराउनु पर्ने विषयवस्तुका बारेमा गहन ढंगले ज्ञान लिनु आवश्यक हुन्छ । शिक्षक आफ्नो पेशाप्रति प्रतिबद्ध भई समावेशी कक्षा व्यवस्थापन गरि विद्यार्थी, अभिभावक तथा शिक्षकहरुबीच प्रभावकारी सञ्चार र सहकार्य हुनु जरुरी छ । वर्तमान समयका शिक्षकहरुमा आवश्यकीय सक्षमताहरु सुनिश्चित हुनु पर्दछ । शिक्षकले शैक्षणिक योजना निर्माण, सिकाइ सहजीकरणका लागि शैक्षणिक सामग्री संकलन तथा निर्माण, प्रभावकारी विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन गर्न सहज तरिकाले सम्पादन गर्न सक्नुपर्दछ ।

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि शिक्षक योग्य, व्यवसायिक रूपमा दक्ष, पेशाप्रति उत्प्रेरित, समर्पित, प्रतिबद्ध र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही हुन आवश्यक छ । शिक्षकमा भएको विषयवस्तुको पर्याप्त ज्ञान, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनमा दक्षता र नमूना व्यक्तित्व प्रदर्शनले विद्यार्थीहरूको सिकाइमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । सबै तहको शिक्षामा योग्य, दक्ष, समर्पित र अभिप्रेरित शिक्षकहरूको व्यवस्थापनबाट नै शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न सकिन्छ । यसका लागि शिक्षक व्यवस्थापन र विकास प्रभावकारी हुन आवश्यक छ । नेपालमा विद्यालय तहको शिक्षामा पहुँच, गुणस्तर, समता, सान्दर्भिकता, सुशासन प्रवर्धनका लागि विगतमा सञ्चालित विभिन्न योजना, परियोजना तथा कार्यक्रमहरूले शिक्षक व्यवस्थापन र शिक्षकको पेशागत क्षमता अभिवृद्धिलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी कार्यक्रम सञ्चालन गरेको पाइन्छ ।

यस योजनामा शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि शिक्षण पेशालाई रोजाइको पेशाका रूपमा विकास गर्ने, शिक्षक तयारी गर्ने, कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइलाई गुणस्तरयुक्त बनाउने, शिक्षक सहयोग प्रणालीलाई सुदृढ बनाउने, शिक्षक पेशागत विकासलाई प्रभावकारी बनाउने, विद्यार्थीको सिकाइप्रति शिक्षकलाई जिम्मेवार बनाउने र औचित्यपूर्ण शिक्षक आपूर्ति र वितरण गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइने छ । यसमा शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकासको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ । वर्तमान अवस्थाको समीक्षा तथा पहिचान गरिएका चुनौतीहरूको सामना गरि शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकासलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउने सन्दर्भमा यस महादेवा गाउँपालिका ले कार्यक्रमका उद्देश्य, उद्देश्य पूरा गर्नका लागि अपनाइने रणनीतिहरू, कार्यक्रम कार्यान्वयनबाट हासिल हुने अपेक्षित नतिजा तथा मुख्य मुख्य क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू समावेश गरिएको छ ।

४.२.१ वर्तमान अवस्था

शिक्षण पेशाप्रति आकर्षण र नियुक्ति

शिक्षण पेशालाई रोजाइको पेशाका रूपमा विकास गर्नका लागि नेपालको पन्ध्रौं योजना (२०७६/०७७-२०८०/०८१) ले यस पेशामा अब्बल प्रतिभाहरूलाई आकर्षित गर्न विश्वविद्यालयमा उत्कृष्ट अङ्क हासिल गरेका व्यक्तिलाई सोझै शिक्षण पेशामा प्रवेश गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था गर्ने उल्लेख गरेको छ। शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ अनुसार शिक्षक हुनका लागि शिक्षण अनुमति पत्र अनिवार्य हुनु पर्ने, स्थायी शिक्षक हुनका लागि शिक्षक सेवा आयोगले लिने परीक्षा उत्तीर्ण भएको हुनुपर्ने, बढुवाका लागि निश्चित मापदण्ड पूरा गर्नुपर्ने र पेशाको सुरक्षा लगायतका कारणले शिक्षण पेशालाई समाजमा प्रतिष्ठत पेशाका रूपमा लिइने अवस्था सुधार हुँदै गएको छ। नियमित रूपमा स्थायी नियुक्ति गर्ने कार्यको थालनीले शिक्षण पेशामा थप आकर्षण बढेको अवस्था छ । शिक्षक सेवा आयोगद्वारा सञ्चालित परीक्षामा सम्मिलित हुने युवाहरूको उल्लेख्य उपस्थितिले यस सेवाप्रति शिक्षित युवाहरूको आकर्षण बढ्दै गएको पुष्टि हुन्छ। शिक्षक सेवा

आयोगबाट नियुक्तिका लागि सिफारिस भएका शिक्षकहरूलाई स्थानीय तहले विद्यालयमा नियुक्ति तथा पदस्थापन गर्ने कार्यको थालनी भएको छ।

शिक्षक तयारी

सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाको केन्द्रका रुपमा शिक्षक रहन्छन्। सिकारु र शिक्षकबीचको अन्तरक्रियाको प्रकृतिमा सिकाइको गुणस्तर निर्भर रहने गर्दछ। शिक्षक सदैंव आफूले अध्यापन गराउनु पर्ने विषयवस्तुका बारेमा गहन ढंगले ज्ञान लिनु आवश्यक हुन्छ। शिक्षक आफ्नो पेशाप्रति प्रतिबद्ध भई समावेशी कक्षा व्यवस्थापन गरी विद्यार्थी, अभिभावक तथा शिक्षकहरुबीच प्रभावकारी सञ्चार र सहकार्य हुनु जरुरी छ। वर्तमान समयका शिक्षकहरुमा आवश्यकीय सक्षमताहरु सुनिश्चित हुनु पर्दछ। शिक्षकले शैक्षणिक योजना निर्माण, सिकाइ सहजीकरणका लागि शैक्षणिक सामग्री संकलन तथा निर्माण, प्रभावकारी विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन गर्न सहज तरिकाले सम्पादन गर्न सक्नुपर्दछ।

शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ बमोजिम वी.एड. वा एम.एड.गरेपछि अध्यापन अनुमतिपत्रका लागि योग्य मानिन्छ। अध्यापन अनुमति पत्र प्राप्त गरेको व्यक्ति मात्र शिक्षकका लागि योग्य हुन्छ। शिक्षा ऐन, २०२८ (संशोधनसहित) तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ र शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ मा भएको व्यवस्था अनुसार नेपालमा प्राथमिक र निम्नमाध्यमिक तहका लागि शिक्षाशास्त्रमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण वा कक्षा १२ वा अन्यबाट प्रवीणता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरी १० महिने शिक्षक तालिम लिई अध्यापन अनुमति पत्र प्राप्त गरेका र माध्यमिक तहका लागि शिक्षा शास्त्रबाट स्नातक तह उत्तीर्ण वा अन्यबाट स्नातक तह उत्तीर्ण गरी एक वर्षे वी.एड.गरी अध्यापन अनुमति प्राप्त गरेका व्यक्ति मात्र शिक्षक हुन योग्य मानिन्छ। यसै गरी माध्यमिक तह कक्षा ११-१२ मा अध्यापन गर्नका लागि स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गरि अध्यापन अनुमति पत्र प्राप्त गरेको हुनुपर्ने प्रावधान छ। शिक्षक अध्यापन अनुमति पत्रका लागि परीक्षा सञ्चालन भने शिक्षक सेवा आयोगले गर्दै आएको छ।

शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

कुनै पनि विषयवस्तु विद्यार्थी समक्ष पुऱ्याउँदा जे जस्ता विधि वा माध्यम अपनाइन्छ, तिनले अपेक्षित उद्देश्य परिपूर्तिमा सघाउनु पर्दछ। कुनै पनि शिक्षण विधि शिक्षकले प्रयोग गर्ने तौरतरिका वा विषयवस्तुको स्वरुपमा भर पर्दछ। शिक्षण विधि छनौट गर्दा सकेसम्म विद्यार्थी केन्द्रित खालको अर्थात बालकेन्द्रित विधि अपनाउनुपर्छ, जसमा बढी भन्दा बढी विद्यार्थीको सहभागिता रहोस। शिक्षण विधिको चयन गर्दा मुख्य रुपमा विद्यार्थीको पूर्व ज्ञान, रुचि, क्षमता, चाहना, उनीहरुको तहगत स्तर, विषयवस्तुको प्रकृति र स्वरुप आदिका आधारमा छनौट गर्नु पर्छ।

बालबालिकाको सिकाइ उपलब्धि मूलतः कक्षाकोठामा सञ्चालन गरिने शिक्षणसिकाइ क्रियाकलापमा भर पर्छ। विद्यालय तहको पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले पनि शिक्षण सिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित, प्रविधिमैत्री, परियोजनामा आधारित, समूहकार्यमा आधारित, सामुदायिक क्रियाकलापमा आधारित बनाउन जोड दिएको छ। नेपालमा विगतदेखि हालसम्म सञ्चालित विभिन्न शिक्षा योजना, परियोजना तथा कार्यक्रमहरूले कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा सुधार ल्याई शिक्षाको स्तर वृद्धि गर्न जोड दिएका छन्। यसको फलस्वरूप विद्यालयको शिक्षणसिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउने, प्रविधिको प्रयोग गरि शिक्षण गर्ने, बालमैत्री सिकाइ वातावरण सिर्जना गर्ने जस्ता केही प्रयास भएका छन्।

शिक्षक पेशागत सहयोग पद्धति

नेपालमा सर्वप्रथम वि.सं. १९९८ सालमा चिफ इन्सपेक्टर स्कूलको स्थापना सगै शिक्षक पेशागत सहयोग पद्धतिको शुरुवात भएको देखिनछ। राष्ट्रिय शिक्षा पद्दति योजना २०२८ ले विद्यालय सुपरिवेक्षणबाट शिक्षक सहायता उपलब्ध

गराउन प्राथमिक विद्यालय निरीक्षक, माध्यमिक विद्यालय निरीक्षकहरूको व्यवस्था गरिएको थियो। ग्रामीण विकासका लागि सेती परियोजना (१९८१- १९९१) र सो पश्चात् नेपालको शिक्षा सुधारका लागि धैरै परियोजनाहरू कार्यान्वयनमा आए। प्राथमिक शिक्षा परियोजना (२०४२-०४७), विज्ञान शिक्षा विकास परियोजना (१९८४-१९९१), आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना-पहिलो (२०४९-०५४), आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना-दोस्रो (२०५६-०६१), प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजना (सन् १९९२-१९९९), माध्यमिक शिक्षा विकास परियोजना (सन् १९९३-२०००), शिक्षक शिक्षा परियोजना (सन् २००२-२००९), विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम (२०६७/०६८-२०७२/०७३) हुँदै हाल कार्यान्वयनमा रहेको विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम (२०७३/०७४-२०७७/०७८) ले समेत शिक्षकको पेशागत सहयोगलाई महत्त्व दिई विभिन्न तालिम तथा क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन भएका देखिन्छ।

ग्रामीण विकासका लागि सेती परियोजना तथा आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजनादेखि नै नेपालमा शिक्षक पेशागत सहयोगका लागि स्रोत केन्द्रहरू स्थापना भएर क्रमश: तिनको सङ्ख्या बिस्तार गरि १०९१ स्रोत केन्द्रहरू तोकेकोमा १०५३ स्रोत केन्द्रहरू मार्फत शिक्षक पेशागत सहयोग प्रदान हुँदै आइरहेको थियो।

शिक्षक पेशागत सहयोग स्रोतकेन्द्र १०५३, अगुवा स्रोत केन्द्र ४६ र "क" शैक्षिक तालिम केन्द्रहरु ९, "ख" शैक्षिक तालिम केन्द्रहरु २० र उपकेन्द्र ५ बाट विद्यालय सुपरिवेक्षण, शिक्षकको कार्यको अनुगमन, तालिमको फलोअप, कक्षा अवलोकन र पृष्ठपोषण प्रदान, नियमित प्रधानाध्यापक बैठक, शिक्षक अन्तर्क्रिया कार्यशाला, छोटो अवधिको मागमा आधारित आदि तालिम सञ्चालन हुँदै आएका थिए।

शिक्षक क्षमता विकास कार्यक्रम

एकाइसौं शताब्दीको शिक्षक आफ्नो विषयमा निपूर्ण हुनुपर्छ। शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सम्बन्धी कलाकौशलबाट भरपूर्ण हुनुपर्छ। स्थानीय सरकारले प्रदेश सरकार तथा केन्द्र सरकारसँग समन्वय गरि शिक्षक तथा कर्मचारीहरुको क्षमता विकासका लागि निम्नानुसारका क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिनेछ, प्रमाणीकरण तालिम , पुनर्ताजगी तालिम, अनुभव आदान प्रदान कार्यक्रम, स्थानीय आवश्यकतामा आधारित मोड्युलर तालिम, स्वप्रयत्नमा आधारित सिकाइ आदि। पेशागत रूपमा सक्षम, दक्ष र अभिप्रेरित शिक्षकबाट नै कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा सुधार आउन सक्छ। यसका निम्ति शिक्षकलाई पेशागत विकासका अवसरहरू उपलब्ध हुन आवश्यक छ। शिक्षकको पेशागत विकासका विभिन्न तौरतरिकाहरू छन्। शिक्षक तालिम, कार्यशाला, सेमिनार, कन्फरेन्स, क्रियात्मक अनुसन्धान, शिक्षकहरूको सिकाइ सञ्जाल, अवलोकन भ्रमण, मेन्टरिङ आदि अवसरहरूबाट शिक्षकको पेशागत विकास सम्भव हुन्छ। नेपालमा शिक्षकको पेशागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ध्येयले नेपालमा विभिन्न परियोजना तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका थिए। शिक्षकको क्षमता अभिवृद्धि गरि कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा सुधार ल्याउने उद्देश्यले वि.सं. २०५० मा शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रको स्थापना भएको थियो।

शिक्षक उत्तरदायित्व

शिक्षणसिकाइ प्रक्रियामा शिक्षकको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ। शिक्षक बालबालिकाको भाग्य निर्माता, अभिभावकको भरोसा तथा आशाको केन्द्र, परिवर्तनको संवाहक र समाजको प्रतिष्ठित व्यक्ति हो। असल शिक्षकको सहायताबाट शिक्षाका उद्देश्य पूरा हुन सक्छ। शिक्षकका आचरण समाजका अन्य वर्गलाई अनुकरणीय बन्न सक्नु पर्दछ। शिक्षकमा समाजको मार्गदर्शक, उपदेशक एवम् उदाहरणीय व्यक्तित्वको भूमिका सजिलैसँग निर्वाह गर्न सक्ने आर्दश गुणहरु हुनुपर्दछ। शिक्षक आफ्नो पेशाप्रति प्रतिबद्ध हुनुपर्छ।

शिक्षक विद्यार्थी, अभिभावक, समुदाय तथा विद्यालय प्रशासक/प्रधानाध्यापकप्रति उत्तरदायी हुनुपर्छ। शिक्षक विद्यार्थीप्रति उत्तरदायी हुनु भनेको आफूले पढाउने विद्यार्थीहरूको सिकाइ तथा कार्यसम्पादनप्रति जवाफदेही हुनु पाठ्यक्रमले तोकेका सिकाइ उपलब्धिमा भएको प्रगति र विकासमा जवाफ दिनु र विद्यार्थीको गुणस्तरीय जीवनका विषयमा जवाफदेही हुनु भन्ने बुझिन्छ। विद्यालयको आचार संहिता पालना गर्दै दैनिक कार्यतालिकाअनुसार अध्यापन गर्ने, विद्यार्थीको सिकाइको लेखाजोखा तथा मूल्याङ्कन गर्ने त्यसको प्रतिवेदन प्रधानाध्यापकलाई पेस गर्ने आदि कार्य शिक्षकले गर्नुपर्ने हुँदा शिक्षक प्रधानाध्यापकप्रति पनि उत्तरदायी हुनुपर्छ। आगामी दिनमा यस पालिकाले शैक्षिक सुधार घोषणापत्र तयार पारी विभिन्न निकायको भूमिका तथा जिम्मेवारी अन्तर्गत प्र.अ. र शिक्षकको भूमिका तथा जिम्मेवारी तोकी शिक्षकलाई आफ्नो पेशाप्रति उत्तरदायी बनाउने अभ्यास गर्ने छ ।

शिक्षकको आपूर्ति र वितरण

शिक्षा नियमावली,२०५९ को नियम ९२ अनुसार सामुदायिक विद्यालयमा रहने शिक्षक दरबन्दीको विवरण अनुसूची १२ मा व्यवस्था गरिएको छ। पूर्व प्राथमिक विद्यालयमा १ जना, प्राथमिक विद्यालयमा ५० जनासम्म विद्यार्थी भएमा कम्तीमा २ जना र सोभन्दा बढी विद्यार्थी भएमा कम्तीमा ३ जना, कक्षा ६-८ का लागि कम्तीमा ४ जना र माध्यमिक तह ९-१२ का लागि ८ जना शिक्षक रहने व्यवस्था उक्त नियमावलीमा छ।

यस पालिकाको सामुदायिक बिद्यालयमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कक्षा १-५ मा ४५.२०, कक्षा ६-८ मा ८७.४०, कक्षा ९-१० मा ३९.४० रहेको छ । दरबन्दी मिलान तथा समायोजनका आधारहरू, २०७३ अनुसार गरेको छ। अधिकांश बिद्यालयमा आधारभूत तहका शिक्षक अप्राप्त रहेकोले विद्यालयले प्र.वि. दरबन्दीका शिक्षकलाई निम्न माध्यमिक तहमा परिचालन गरेको र प्रा.वि. तहको शिक्षकको आवश्यकतालाई बालबिकाश सहजकर्ता र विद्यालयका परिचरबाट पूर्ति गर्नु परेको बाध्यता छ । गत आर्थिक बर्षमा शिक्षा बिकाश तथा समन्वय इकाइ सप्तरीले यस पालिकासंगको सहकार्यमा शिक्षक समायोजन तथा दरबन्दी मिलानको कम सम्पन्न गरिसकेकोले र सङ्घीय सरकारबाट मांग अनुसारको शिक्षक आपूर्ति हुने आश गरिएको र तत्कालको लागि यस पालिकाले स्वयंसेवक शिक्षक परिचालन गर्ने योजना बनाएको छ ।

चुनौती र अवसरहरू

१. शिक्षण पेशालाई सबैको रोजाइको पेशाका रूपमा विकास गर्नु ।
२. शिक्षण सिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउन शिक्षण विधि र क्रियाकलापमा विविधता ल्याउनु ।
३. शिक्षक पेशागत सहयोगको सुदृढ प्रणाली स्थापित गर्नु ।
४. विषयगत आधारमा आवश्यक शिक्षक दरबन्दी सुनिश्चित गर्नु ।
५. शिक्षकको पेशागत विकासको अवसर र विस्तार गर्न ।
६. समयमा कक्षाकोठाभित्र शिक्षकको नियमितता र गुणस्तरीय शिक्षण हुन् नसक्नु ।
७. तहगत रुपमा परीक्षा सञ्चालन गरी अग्रिम रुपमा स्वयंसेवक सूची प्रकाशन गर्नु ।
८. सङ्घीय सरकार प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले प्रविधि मैत्री शिक्षाको कुरा गरेपनि अपेक्षित रुपमा विद्यालयमा पूर्वाधार पुर्याउन नसक्नु |

४.२.२ उद्देश्य

शिक्षक व्यवस्थापन र विकाससँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. शिक्षकको छनौट, नियुक्ति र पुनर्वितरणलाई सुदृढ बनाउन सहयोग पुऱ्याउनु ।
२. शिक्षक विकास तथा निरन्तर पेशागत सहायता प्रणाली स्थापना गर्नु ।
३. सबै तहमा योग्यदक्ष तथा क्षमतावान् शिक्षकहरूको प्रबन्ध गर्नु । ,
४. पालिका अन्तर्गत स्वयम् सेवकक शिक्षकको छनोट गर्नु ।

५. कक्षाकोठामा शिक्षकको नियमितताको लागि निरन्तर अनुगमन र शिक्षकको पेशागत सहयोग प्रणालीको विकास।
६. सिकाइ सुधारको लागि आवश्यक शिक्षकको क्रमश ब्यवस्थापन गर्दै लैजानु।
७. पालिका स्तरबाट हुने शिक्षक नियुक्तिलाई थप प्रभावकारी तथा सुदृण बनाउनु।
८. विद्यालय सुपरीवेक्षण पाठ्यक्रम तथा शिक्षकको पेशागत सहयोगको लागि स्थानिय तहमा एक प्रणालीको विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु।
९. शिक्षकको पेशागत क्षमता विकासको लागि पालिका स्तरमा प्रभावकारी सन्यत्रको विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु।

४.२.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. शिक्षक तालिमलाई विषयवस्तुको ज्ञान र शिक्षण सीपमा केन्द्रित बनाइने छ।
२. विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलानपरिमार्/जन गरिनेछ।
३. शिक्षकको निरन्तर पेशागत विकासका लागि शिक्षण सीप विकास सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिने छ।
४. शिक्षक पेशागत सहयोग प्रणालीमार्फत शिक्षकलाई निरन्तर पेशागत सहयोग उपलब्ध गराइने छ। यसका लागि अनुभवी शिक्षकबाट सहयोग तथा मेन्टरिङको पद्धति विकास गरिनेछ।
५. शिक्षक सरुवा हुँदा विद्यार्थीको सिकाइमा कुनै अवरोध नहुने पद्धति विकास गरीनेछ।
६. पालिका अन्तर्गत स्वयंसेवक शिक्षकको करार सूची प्रकाशन गरिनेछ।
७. शिक्षकको पेसागत performance को आधारमा पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था गरिनेछ।
८. ५ वर्षे सेवा निरन्तरता संझौता गरि क्षमतावान् तथा मेधावी शिक्षकलाई एम् वा विद्यावारिधिका .फिल. लागि छात्रवृत्ति सहित अनुसन्धानको अवसर दिइने छ।
९. कक्षा १ देखी ३ सम्मका शिक्षणमा सहजीकरण गर्ने शिक्षकहरुको पेशागत विकास तथा सहयोग प्रणालीका विगतको अभ्यासलाई निरन्तर दिइदै उपयुक्त प्रणालीलाई कार्यान्वयन गरिने छ।

४.२.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

६. प्रविधिमैत्री, क्षमतावान् र सक्षम शिक्षकको व्यवस्था भई विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार भएको हुने।

ख) नतिजा

१. पालिका अन्तर्गत स्वयंसेवक शिक्षकको लागि प्रतिस्पर्धा गराई २ वर्षे करार सूची प्रकाशन गरिनेछ।
२. शिक्षण पेशा प्रतिस्पर्धी र सम्मानित हुनेछ।
३. स्थानीय तहबाट शिक्षक पेशागत सहयोग प्रणाली मार्फत निरन्तर पेशागत सहयोग प्राप्त हुने।
४. विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलानपरिमार्जन तथा आपूर्ति हुने।/
५. क्षमतावान् तथा मेधावी शिक्षकले एम्वा विद्यावारिधिका अवसर पाएका हुनेछन्। .फिल्.

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६

१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कार्यरत तोकिएको योग्यता प्राप्त शिक्षक तथा सहजकर्ताको सँख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
२	आधारभूत तहमा कार्यरत तोकिएको योग्यता प्राप्त शिक्षक (%)	केहि	केहि	४०	७०	९०	१००
३	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कार्यरत न्यूनतम योग्यता तथा तालिम प्राप्त शिक्षक (%)	केहि	केहि	५०	६५	८५	१००
४	सूचना तथा प्रविधिसम्बन्धी नूनतम सक्षमता भएका शिक्षक (%)	अधिकतम	अधिकतम	४०	६५	७५	९५
५	शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली लागु भएका विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

४.२.४ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	शिक्षण पेशाप्रति आकर्षण र नियुक्ति								
	स्वयम् सेवक शिक्षक तयारी	संख्या		१०	१५		१५	५०	गाउँपालिका
	पालिका श्रोतबाट नियुक्त शिक्षकका लागि निर्देशिका निर्माण	पटक		१				१	गाउँपालिका
२	शिक्षक तयारी								
	नया नियुक्त शिक्षकलाई सेवा प्रवेश तालिम सञ्चालन	पटक						आवश्यकता अनुसार	संघ /प्रदेश/ गाउँपालिका
३	शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप								
	शिक्षण सिकाइ नियमित गर्न मापदण्ड विकास	पटक		१				१	गाउँपालिका
	उपचारात्मक शिक्षण पद्धति	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	विद्यालय
	एक विद्यालय एक पुस्तकालय	संख्या	१	१	१	१	१	१०	संघ /प्रदेश/ गाउँपालिका
	एक विद्यालय एक ICT ल्याव	संख्या	१	१	१	१	१	१०	संघ /प्रदेश/ गाउँपालिका
	शिक्षक पेशागत सहयोग पद्धति	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	संघ /प्रदेश/ गाउँपालिका
	शिक्षक पेशागत सहयोग मार्गदर्शन विकास गर्ने	पटक		१				२	गाउँपालिका
	पेशागत शैक्षिक अवलोकन	पटक						निरन्तर	गाउँपालिका

४	शिक्षक क्षमता विकास कार्यक्रम								
	छोटो अवधिको पुनर्ताजगी तालिम सञ्चालन गर्ने	पटक		१		१		३	गाउँपालिका
	शिक्षकको पेशागत सहयोगका लागि स्थानीयय विज्ञ समूह सहित कार्यविधि तयार गरि स्रोत शिक्षक परिचालन	पटक		१		१		३	गाउँपालिका
५	शिक्षक उत्तरदायित्व								
	शिक्षकले शिक्षणमा विताउने समयमा प्र.अ. लाई जिम्मेवार नाउने	सबै विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	गाउँपालिका
	विद्यालयमा छुट्टै प्र.अ. पदको व्यवस्था गर्ने	संख्या			१			३	गाउँपालिका
६	शिक्षकको आपूर्ति र वितरण विद्यार्थी संख्यको आधारमा दरबन्दी व्यवस्थापन गर्ने	पटक						१	संघ /प्रदेश/ गाउँपालिका

४.३ शैक्षिक समता र समावेशीकरण

तिरहुत गाउँपालिका सामाजिक, आर्थिक, सास्कृतिक विविधता भएको स्थानीय तह हो । यहाँ विभिन्न भाषिक, सांस्कृतिक तथा जातजातिगत समुदायहरूको बसोवास छ । यहाँ विभिन्न जातजातिका फरक फरक संस्कार, संस्कृति, रीतिरिवाज एवम् प्रचलनहरु रहेका छन् । मधेशी समुदायको मुख्य वसोबास रहेको । जसमा यादव, मुसहर, राम, मरिक, मुसलमान, तिवारी, तेली, कोइरी, केवट, चमार, धानुक, तत्मा, सुढ़ी आदि लगायतका जातजातिको बाक्लो उपस्थिति रहेको छ । यस गाउँपालिका मा मुख्य बोलीचालीको भाषा मैथली, भोजपुरी, उर्दु, नेपाली रहेको छ । सिरवा, कृष्णाष्टमी, जितिया, तीज, जनैपुर्णिमा, इद, बकरइद, दशै, तिहार, छट पुजा, माघे सक्रान्ती, फागुपूर्णिमा (होली) आदि जस्ता चाडपर्वहरु मान्ने गर्दछन् । यस पालिकाभित्र रहेका बहुविशेषताहरुबीचमा एकीकरण भएको अवस्था छ । अनेकताबीच एकता कायम भएको छ । त्यसैले सामाजिक सद्भभाव, सहयोग, सहकार्य, सह-अस्तित्व, सहिष्णुता, मेलमिलाप कायम भएको छ । साक्षरताका आधारमा हेर्दा पुरुषको भन्दा महिलाको प्रतिशत कम रहेको छ ।

४.२.१ वर्तमान अवस्था

नेपालमा ३३ विषेश विद्यालय २३ एकीकृत विद्यालय र लगभग ३८०० सामुदायिक विद्यालयहरु रहेका छन । यस पालिकामा लैङ्गिक अनुपात ९८.३४ प्रतिशत रहेको छ। गाउँ कार्यपालिका, वडा समिति, नगर शिक्षा समिति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, सामाजिक परीक्षण समिति आदि तथा विभिन्न सङ्ध संस्थामा महिला र दलितको सहभागितात्मक उपस्थिति उल्लेख्य रहेको छ। आधारभूत तह कक्षा १-३ मा १.०८ कक्षा ४-५ मा १.१८ कक्षा ६-८ मा १.१५ र कक्षा ९-१० मा ०.९८ प्रतिशत लैङ्गिक समता सूचक रहेको छ।

यस पालिका ससर्त अनुदन अन्तर्गत दिवा खाजा, निःशुल्क पाठ्यपुस्तक वितरण, अपाङ्गता भएका, दलित तथा छात्राहरुलाई छात्रवृत्ति कार्यक्रम, केहि विद्यालयको प्राथमिक तहमा मातृभाषाको पढाइ हुनु, बालबालिकाको गुनासो तथा सुझावहरु सुन्नका लागि गुनासो सुनुवाइ सम्बन्धी व्यवस्था हुनु, केही विद्यालयमा सूचना अधिकारीको व्यबस्था आदि गतिविधिहरु संचालनमा रहेका छन् । युएसआइडी र नेपाल सरकारको साझेदारीमा प्रारम्भिक कक्षा सिकाइ कार्यक्रम अन्तर्गत पनि बालबालिकाहरुको अपाङ्गता सम्बन्धि प्रारम्भिक पहिचान, समावेशीकरण र समता सम्बन्धी विषयवस्तुलाई समेटी हाल कक्षा १ देखि ३ सम्मका बालबालिकाहरुको प्रारम्भिक पहिचान गर्ने कार्य लगायतका कार्यक्रमहरु संचालन भएता पनि विद्यालय शिक्षामा समता र समावेशीतामा अपेक्षित उपलब्धि हुन सकेको छैन् । भुगोल, जनसंख्या, वस्ती आदिलाई समेटी विद्यालय वाहिर रहेका, विचैमा विद्यालय छाडी तह पुरा नगर्ने, अपेक्षित शैक्षिक उपलब्धि प्राप्त गर्न नसकेकाहरुलाई सम्वोधन गरी समता र समावेशीता अभिवृद्धि गर्नु जरुरी हुन आउँछ ।

नेपाल सरकारले प्रदान गर्ने वार्षिक रु. ४०० को छात्रवृत्ति यस गाउँपालिकाका दलित तथा छात्राहरूलाई प्रदान गरिँदै आएको छ। यस वर्षदेखि कक्षा ५ र ८ मा अध्ययनरत विपन्न विद्यार्थीहरूलाई लक्षित गरी "विपन्न लक्षित छात्रवृत्ति (PMT)" को आवेदन भर्न लगाइएको छ। सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति तथा गुनासो सुनुवाई संयन्त्रको व्यवस्था गरिएको छ।

शिक्षामा समतामूलक पहुँच विस्तार गर्न गाउँपालिकाले केही प्रयासहरू गरे तापनि अझै धेरै सुधार आवश्यक देखिन्छ। विद्यालय बाहिर रहेका, बीचमै विद्यालय छाड्ने तथा अपेक्षित शैक्षिक उपलब्धि हासिल गर्न नसकेका विद्यार्थीहरूलाई लक्षित गरी समावेशी र सहभागितामूलक शिक्षालाई प्रवर्द्धन गर्ने योजना निर्माण गरिएको छ।

शैक्षिक समता र समावेशीकरण सम्बन्धमा देहाय बमोजिमका चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ :

१. दलितको जनसंख्या ६३०० भए पनि त्यस अनुपातमा कक्षा सहभागिता २९% मात्र हुनु
२. विद्यालयहरूमा लैङ्गिक र अपाङ्गमैत्री भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण निर्माण नहुनु ।
३. सिमान्तकृत बालबालिकाहरुको अभिभावकहरुलाई शिक्षा सम्बन्धि जनचेतना नहुनु ।
४. आधारभूत तहमा ३२% महिला शिक्षक तथा मा.वि. तहमा ८% महिला शिक्षक मात्र हुनु ।
५. बाल क्लवमा २.५ % सिमान्तकृत बालबालिकाहरुको सहभागिता मात्र हुनु ।
६. थप उपचारात्मक कक्षा तीन ओटा विद्यालयमा मात्र हुनु ।
७. सिकाई उपलब्धिमा अन्य जातजातिको तुलनामा दलित छात्राहरुको सिकाई उपलब्धि न्यून रहनु ।
८. पुरुष साक्षरता दर ७०.३% रहेकोमा महिला साक्षरता दर ४९.५% मात्र हुनु ।

४.३.२ उद्देश्य

हाम्रो गाउँपालिकाको शैक्षिक समता र समावेशीकरणक लागि तोकिएका उद्देश्यहरु:

१. दलित तथा सिमान्तकृत विद्यार्थीहरुको सहभागिता दर २९% बाट बढाइ १०० प्रतिशत पुर्याउनु
२. २१ ओटा सामुदायिक विद्यालयमा अपाङ्गमैत्री तथा लैङ्गिक मैत्री संरचना निर्माण गर्नु
३. महिला शिक्षक आ.वि. मा ३२ % बाट ५०% र मा.वि.मा ८% बाट ३०% पुर्याउनु
४. दलित तथा सिमान्तकृत विद्यार्थीहरुको लागि थप उपचारात्मक कक्षाको व्यवस्था ३ ओटामा रहेकोमा थप वृद्धि गर्नु
५. महिला साक्षरता दर ६०% मा अभिवृद्धि गर्नु

४.३.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु यस प्रकार छन्:

१. विद्यालयमा सिकाइका लागि आवश्यक भौतिक तथा शैक्षिक अवस्थाहरू पुरा गरी अपाङ्गमैत्री तथा लैङ्गिकमैत्री बनाउने । यसका लागि बालमैत्री विद्यालय प्रारूप (CFSF) तथा निर्धारित सिकाइका लागि आवश्यक पूर्वाधार पुरा गर्ने ।
२. हरेक वर्ष सिमान्तकृत तथा लक्षित वर्गका अभिभावकहरुको लागि अभिभावक शिक्षाको कार्यक्रम संचालन गर्ने
३. अपाङ्गताको प्रारम्भिक लेखाजोखा (Disability Screening) गर्दै अपाङ्गताका किसिम तथा स्वरूप पहिचान गरी विशेष कार्यक्रमको माध्यमबाट उपयुक्त समावेशी शिक्षाको व्यवस्थाका साथै आवश्यकतानुसार विशेष विद्यालयको प्रबन्ध गर्ने ।

४. छात्रवृत्तिका लागि विपन्न लक्षित गरी आर्थिक रूपले विपन्न, सुविधाविहिन, कठिन परिस्थतिमा रहेका र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू सहभागी हुने व्यवस्था गर्ने ।
५. कार्यविधि तयार गरी आवश्यकता अनुसार थप छात्रवृत्ति प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने ।
६. विद्यालयमा सरसफाई तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षाको प्रबन्ध तथा किशोरिहरू लक्षित महिनावारी स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षा प्रदान गर्ने ।
७. पाठ्यक्रममा स्थानीय भाषा, संस्कृति, भूगोल, वातावरण ,इतिहास तथा नागरिक ज्ञान तथा सिपका साथै बृहत यौनिकता शिक्षा तथा प्रजनन् स्वास्थ्यसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरी सिकाइलाई जीवनोपयोगी सिपसँग आबद्ध गर्ने ।
८. सिकाइ क्रियाकलापलाई सहभागितामूलक बनाई विद्यार्थीका आवश्यकता सम्बोधन गर्ने गरी विविधता कायम तथा विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, वहिष्करण र हेपाई नहुने सुनिश्चिततासहित बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने ।

४.३.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ:

- लक्षित समूहका बालबालिकाको शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित भै सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको हुनेछ ।
- १६ ओटा विद्यालयमा लैङ्गिकमैत्री तथा अपाङ्गमैत्री भौतिक संरचना निर्माण भएको हुनेछ।
- महिला शिक्षक प्रतिशत आ.वि. र मा.वि. मा ४५% सम्म पुगेको हुनेछ
- हरेक प्रकारको सहभागितामुलक कार्यक्रमहरुमा लक्षित् तथा सिमान्तकृत वर्गबाट पनि संलग्नता बढेको हुनेछ।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिकामा यस प्रकार छन् ।

	शिक्षामा समता र समावेशीकरण	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६

१	आधारभूत तहमा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सँख्या	१२००	१०००	८००	७००	४००	०
२	आधारभूत तहमा लैङ्गिक समता सूचक					१.०५	१
	आधारभूत तहमा महिला शिक्षकको सङ्ख्या					४७	५०
३	माध्यमिक तहमा लैङ्गिक समता सूचक					१.०१	१
४	माध्यमिक तहमा महिला शिक्षकको सङ्ख्या	२	३	५	७	१०	१३

४.३.४ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	अवस्था र आवश्यकता पहिचान	पटक		१				२	गाउँपालिका
२	विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरुको अवस्था र आवश्यकता पहिचान गरी सहभागिता	निरन्तर		१	१			३	सा.सि.के.
३	वर्गीय आधारमा छात्रवृत्ति वितरण	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	गाउँपालिका
४	आवासीय विद्यालय मार्फत छात्रवृत्ति	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
५	विद्यालयहरूमा वालमैत्री, अपाङ्गतामैत्री र लैङ्गिकमैत्री भौतिक संरचना निर्माण	संख्या			५		५	१५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका

६	मातृभाषामा सिकाइको अवसर प्रदान गरिने।	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	विद्यालय
७	मनोसामाजिक परामर्श	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	विद्यालय
८	लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिको क्षमता विकास	आवश्यकता अनुसार		१		१	१	५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका

४.४ दिवा खाजासहित पोषणतथा स्वास्थ्य कार्यक्रम

परिचय

नेपालमा सन् १९७४ देखि छनौटमा परेका जिल्लाका छानिएका प्राथमिक विद्यालयमा विश्व खाजा कार्यक्रमको खाद्यान्न अनुदानमा आधारित दिवा खाजा कार्यक्रम प्रारम्भ भएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७७/२०७८ मा सामुदायिक विद्यालयमा पूर्वप्राथमिक देखि कक्षा ५ का सबै विद्यार्थीलाई दिवाखाजाको व्यवस्था गरीएको छ । नेपाल सरकारले दिवा खाजामा विगत केही वर्षदेखि लगानी विस्तार गर्दै आई आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा यो लगानी करिब ८ अरब ३९ करोड पुगेको छ । नेपालको हाल कार्यान्वयनमा रहेको पन्ध्रौं योजना लगायत शिक्षा क्षेत्रका मुख्य रणनीतिक दस्तावेजहरूमा दिवा खाजालाई स्वास्थ्य, प्राथमिकता दिइएको छ भने विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाले बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य तथा पोषण स्थितिमा सुधार ल्याई उनीहरूलाई विद्यालयमा टिकाउने जस्ता शैक्षिक उपलब्धिहरू हासिल गर्न दिवा खाजाले महत्वपूर्ण योगदान दिएको छ ।

विद्यालय स्वास्थ्य र पोषण

विद्यार्थीको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थाले उनीहरूको संज्ञानात्मक क्षमता, शैक्षिक उपलब्धि, गुणस्तरीय जीवन तथा समाजका लागि विभिन्न पक्षमा योगदान गर्ने क्षमतालाई प्रभाव पार्ने भएकाले उनीहरूको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्था राम्रो बनाइनु पर्दछ । वार्षिक स्वास्थ्य परीक्षण, अर्धवार्षिक रूपमा जुकाको औषधि, किशोरीका लागि फोलिक एसिड तथा आइरन चक्की वितरण कार्यक्रम स्वास्थ्य क्षेत्रबाट सञ्चालन हुने गर्दछन् ।

सरसफाइ तथा स्वच्छता

विद्यालयमा हुने सरसफाइ तथा स्वच्छताको अभ्यास तथा शिक्षाले बालबालिकाको स्वास्थ्यमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने स्पष्ट छ । यसले बालबालिकाको भावी जीवनका लागि सरसफाइ तथा स्वच्छताको अभ्यासमा सहयोग गर्नाका साथै परिवार तथा समुदायमा पनि यसले सकारात्मक घर/कोठाको प्रबन्ध नै छैन भने भएकाहरू मध्ये कतिपयको सरसफाइ र स्वच्छतामा सुधार आवश्यक छ । विपद तथा जोखिम व्यवस्थापनको तयारीका केही कार्य भए पनि यसमा विपद, जोखिम तथा महामारी समावेश गरि थप सुधार गर्नु आवश्यक छ ।

वर्तमान अवस्था

नेपालमा विभिन्न समयमा विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण र खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धि केही कार्यक्रम तथा निर्धारित कक्षा तथा क्षेत्रका विद्यार्थीकालागि दिवा खाजा कार्यक्रमको वर्तमान अबश्थाको विश्लेषण गर्दासबैकालागि शिक्षाको डकार बैठक सन् २००० ले सिफारिस गरेको ढाँचालाई मुख्यगरी चारवटा अङ्गहरु समाबेश गरेको छ । नेपाल सरकारको निति अनुरूप यस पालिकाले वाल विकास, कक्षा १ देखि कक्षा ५ सम्मका सबै विद्यार्थिहरूका लागि दिवा खाजा कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ । यसबाट लम्भावित हुने विद्यार्थिको संख्या २५४० रहेको छ, जसमध्ये लम्भावित छात्रा (१२७५ जना) ५०.१९%, छात्र(१२६५जना) ४९.८०% जसमध्ये दलितको संख्या १३८० (५४ प्रतिशत) रहेको छ । खाजा व्यवस्थापनमा हाल देखिएका समस्याहरू मध्ये खाजा पकाउने व्यवस्थित भान्सा कोठा, भाडाकुडा र भान्सेको अभाव प्रमुख समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ ।

हाल यस गाउँपालिका १६ वटा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरूमा राष्ट्रिय प्रारूप अनुसार स्वास्थ्य पोषण सम्बन्धी संचालनमा रहेको कार्यक्रम पोषण सप्ताह जेष्ठ महिनाको पहिलो सप्ताहमा मनाउने गरेकोछ । साथै जुकाको औषधि तथा १० वर्ष भन्दा माथिको किशोरीहरूको लागि Iron चक्कीको व्यवस्था र सेन्टरी प्याड, स्क्रीनीङ (आँखा,कान, नाक,उचाई, घाँटी) को व्यवस्था गरिएको छ । त्यसैगरी १ आधारभुत विद्यालय र ३ मा.वि. विद्यालयहरू मध्ये १ वटा मात्र विद्यालयमा किशोरीहरूको लागि सेन्ट्रीप्याड फेर्ने शौचालय (चेन्ज रुम) को व्यवस्था रहेको छ र कुनै पनि विद्यालयहरूमा सेन्ट्रीप्याड Dispose गर्ने व्यवस्था नरहेको । साथै विद्यार्थिहरूको संख्याको

आधारमा छात्र/छात्रा, अपांगको लागि शौचालयको व्यवस्था हनुपर्नेमा कुनै पनि विद्यालयमा पर्याप्त शौचालयको व्यवस्था नभएको र हाथ धुने सामाग्रीको समेत अभाव रहेको छ।

- विद्यालय स्वास्थ्य सम्बन्धि नीतिहरु तय गर्नु
- सुरक्षित पानी तथा सरसफाइ सहित सुरक्षित विद्यालय वातावरण सिर्जना गर्नु
- सिपमा आधारित स्वास्थ्य शिक्षकको प्रबन्ध गर्नु
- विद्यालयमा आधारितस्वास्थ्य तथा पोषणसेवा प्रदान गर्नु

यिनै बुँदाहरुलाइ्र आधार मानि यस पालिकामा समेत वर्तमान अवस्थालाई विश्लेषण् गरी दिवाखाजा स्वास्थ्य तथा पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छताको अलगअलग समीक्षा गरी तिनीहरुको अन्तर सम्बन्ध उल्लेख गरी योजना तयार गरीएको छ। नेपाल सरकारले विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम शुरु गरे पश्चात् यस पालिकाले खाजा कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ। साथै पालिकाबाट विद्यालय दिवा खाजा सम्वन्धी कार्यविधि निर्माण गरी विद्यालय दिवा खाजामा पूर्ण रुपमा जङ्क फुड निषेध गरि व्यवस्थापन गर्ने प्रयास गरिएकोछ ।

सामुदायिक विद्यालयमा छात्रा शौचालय भएका विद्यालयहरु ४ र महिला शिक्षक शौचालय ४ वटा छन्। यस पालिकाको प्राय: सबै विधलायहरुमा ट्यूबेल नै खानेपानीको प्रमुख स्रोतको रुपमा रहेको छ। विपद तथा जोखिम व्यवस्थापनको तयारीका लागि स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत प्रारम्भिक कक्षा देखि नै विषयवस्तु समावेश गरिएको छ।

४.४.१.२ चुनौतीहरू

- विद्यालयहरूमा भान्सा कोठाको छुटै व्यवस्थापन गर्न नसक्नु।
- विद्यालयहरूमा दिवा खाजाकोलागि भान्सेको व्यवस्था नभएको।
- विद्यालयहरूमा भान्सा कोठामा चाहिने आवश्यक भाडाकुडाको व्यवस्था नभएको।
- विद्यालयहरूमा छात्र/छात्रा,अपांगको संख्याको अनुपातमा शौचालय तथा खानेपानी तथा हाथ धुने ठाउँको व्यवस्थापन गर्न नसकनु।
- साबुन पानीले हाथ धुने सम्बन्धी जनचेतना मुलक कार्यक्रम छात्र/छात्राहरूको लागि संचालन पर्याप्त नभएको।
- विद्यालयहरूमा स्वास्थ्य नर्सिङ कार्यक्रम संचालन नरहेको।
- विद्यालयहरूमा सेन्ट्रीप्याड Dispose गर्ने व्यवस्था नरहेको।
- वर्षमा दुई पटक विद्यार्थिहरूको स्वास्थ्य परिक्षण नहुनु।

४.४.२ उद्देश्य

१. स्वस्थ्य एवम् पोषणयुक्त पौष्टिक खाजाको सुनिश्चित गर्नु ।

२. १६ वटै विद्यालहरूमा स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवाको गुणस्तर वृद्धि गरी स्वास्थ्य र सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्नु ।

३. १३ वटा सामूदायिक विद्यालयहरूमा दिवा खाजा व्यवस्थापनको लागि निर्देशिकाको प्रभावकारीता कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्नु।

४. १३ वटा सामूदायिक विद्यालयहरूमा दिवा खाजाको लागि विद्यालयहरूमा उपयुक्त भान्सा कोठाको व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्नु ।
५. १३ वटा सामूदायिक विद्यालयहरूमा तालिम प्राप्त भान्सेको व्यवस्थापन गर्नु ।
६. १६ वटै विद्यालयहरूमा छात्र/छात्रा तथा विभिन्न उमेर समुहका वालवालीकाहरूको तथ्यांक संकलन गरी राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप शौचालय, खानेपानि, हाथ धुने व्यवस्थाको साथ साथै सरसफाई सम्बन्धी व्यवस्था गर्नु ।
७. १६ वटै विद्यालयका विद्यार्थिहरूको लागि जनचेतना मुलक साबुन पानिले हाथ धुने कार्यक्रम संचालन गर्नु ।

४.४.३ रणनीति

१. दिवा खाजा कार्यक्रमलाई क्रमशः विस्तार गर्दै आधारभूत तहसम्मका सम्पूर्ण बालाबालिकालाई विद्यालयमा खाजा उपलब्ध गराउने र अभिभावकको संलग्नतामा आधारभुत तहसम्मका विद्यार्थीका लागि खाजाको प्रबन्ध गर्ने ।
२. दिवा खाजाको लागि विद्यालयमा आवश्यक पर्ने विभिन्न सुविधाहरु विस्तार गर्ने ।
३. विद्यालयमा विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा पर्याप्त पानी, साबुन तथा सफाइ सामग्रीसहित आवश्यक सङ्ख्यामा छात्र र छात्राका लागि अलगअलग शौचालय तथा युरिनल, किशोरीहरूका लागि चेन्ज रुम, प्रयोग भइसकेका सामग्री व्यवस्थापन, हात धुने ठाउँ, स्वच्छ खानेपानी, कक्षाकोठा तथा विद्यालय परिसर सरसफाइको प्रबन्ध र घेराबारको व्यवस्था गर्ने ।
४. विद्यालयहरूमा प्राथमिक उपचार किट, बालबालिकाहरूको आवधिक स्वास्थ्य जाँच, जुकाको औषधि तथा शुक्ष्मपोषक तत्त्व प्रदायक भिटामिन ए तथा आइरन फोलिक एसिड आदिको वितरण र छात्राहरूका लागि महिनावारी स्वच्छताको लागि स्यानेटरी प्याड वितरणलाई स्वास्थ्य क्षेत्रको सहकार्यमा नियमित र प्रभावकारी बनाउने ।
५. दिवा खाजाको लागि स्थानीय उत्पादनमा आधारित बस्तुहरुलाई प्राथमिकता दिने ।
६. दिवा खाजा सहितको स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रमको स्थायित्व र दिगोपनको लागि तीनै तहका सरकारहरूसँग साझेदारी विकास, निजी सार्वजनिक साझेदारी, अभिभावकहरूको सहभागिता, विकास साझेदारहरूको सहयोगका लागि आवश्यक सहयोगी वातावरण तथा संयन्त्रको विकास गर्ने ।
७. दिवा खाजालगायत स्वास्थ्य, पोषण तथा सरसफाइ र स्वच्छतासम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन साधन, संयन्त्र र प्रक्रियामा पुनरावलोकन गरी थप प्रभावकारी बनाउने ।

४.४.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

- विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार, मनोसामाजिक कुशलता (well-being) मा अभिवृद्धि तथा सिकाइमा सुधारसहित सुरक्षित तथा रमाइलो (joyful) सिकाइ वातावरणमा पूर्ण पहुँच तथा सहभागिता हुनेछ ।

- **४.४.४.१ नतिजा**

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	छात्र/छात्राहरूको लागि दिवा खाजाको सुनिश्चितता				२६०५	२६२७	२६४९
२	विद्यालयमा सरसफाई तथा स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितता		४	३	३	१	२
३	विद्यालयहरूमा निर्देशिकाको प्रभावकारीता कार्यान्वयन सुनिश्चितता		१३	०	०	०	०
४	विद्यालयहरूमा उपयुक्त भान्सा कोठाको व्यवस्थापन		७	३	३	०	०
५	विद्यालयहरूमा तालिम प्राप्त भान्सेको नियुक्ती		७	३	३	०	०
६	WASH कार्यक्रम संचालीत विद्यालय		१३	०	०	०	०

४.४.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू		इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
				१	२	३	४	५	जम्मा		
१	छात्र/छात्राहरूको लागि दिवा खाजाको सुनिश्चितता		संख्या	२५६१	२५८३	२६०५	२६२७	२६४९	१३०२५		संघीय सरकार
२	विद्यालयमा सरसफाई तथा स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितता	नर्सहरूको नियुक्ती	संख्या								गाउँपालिका
		ENT,दाँत,आखा, उचाई, तौल परिक्षण									
३	विद्यालयहरूमा उपयुक्त भान्सा कोठाको व्यवस्थापन		संख्या								गाउँपालिका
४	विद्यालयहरूमा तालिम प्राप्त भान्सेको नियुक्ती		संख्या								गाउँपालिका
५	WASH(Water, sanitation and hygiene) कार्यक्रम संचालीत विद्यालय		संख्या								प्रदेश/गाउँपालिका

४.५ आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षा

परिस्थितिजन्य शिक्षा भन्नाले युद्ध, द्वन्द्व, महामारी तथा प्रकोपको अवस्थामा पनि बालबालिकाको सिक्न पाउने अधिकारलाई संरक्षण गर्दै सिकाइलाई निरन्तरता दिने वैकल्पिक उपाय सहितको शैक्षिक कार्यक्रमलाई लिने गरिन्छ । यसको मुख्य उद्देश्य विभिन्न कारणले उत्पन्न संकटकालीन अवस्थामा बालबालिका लगायत शिक्षासँग सम्बद्ध व्यक्ति, परिवार तथा समुदायको जीवन रक्षा, प्रकोपबाट सिर्जित संकटको व्यवस्थापन, सामाजिक द्वन्द तथा हिंसा र दुरुपयोगबाट बालबालिकालाई सुरक्षित राख्नुका साथै समग्र शिक्षा क्षेत्रलाई निर्वाध रूपमा क्रियाशील हुने गरी शैक्षिक कार्यक्रमहरूको तयारी तथा सञ्चालन गर्नु हो । यस अवधारणा अन्तर्गत सम्भावित जोखिमको पूर्व तयारी, आपतकालीन अवस्थामा क्षति कम हुने गरी तत्कालको व्यवस्थापन गर्ने आपतकाल पश्चात् क्षतिको आपूरण गर्ने कार्यढाँचा समेटिएको हुनु पर्दछ ।

आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाको अवधारणा बाल अधिकारको रूपमा स्वीकार गरीएपछि यसलाई थप प्रभावकारी बनाउने कार्य प्रारम्भ भएको हो । अधिकारका क्षेत्रमा भएका अन्तर्राष्ट्रिय कानुनहरू, विश्वव्यापी घोषणाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय एवम् क्षेत्रीय घोषणा तथा प्रतिवद्धताहरूबाट परिलक्षित यस अवधारणालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न विभिन्न राष्ट्रहरूले आ-आफ्नो नीति, कानुन तथा योजनाहरूमा परिस्थितिजन्य शिक्षा (आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा) लाई समावेश गर्ने गरेका छन् । विशेषत: लामो द्वन्दको परिवेशमा शिक्षा क्षेत्रमा परेको प्रभाव, २०७२ को विनाशकारी भूकम्प तथा विभिन्न समय र स्थानमा घटेका प्राकृतिक प्रकोपका घटनाहरूका साथै यसै वर्ष गएका बढी पहिरो र आगलागी लगायतका प्राकृतिक र मानवीय प्रभावका कारण बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारमा पुगेको अवरोधबाट पाठ सिकी यस शिक्षा क्षेत्रको योजनामा यस पालिकाले आगामी १० वर्षका लागि नीति तथा कार्यक्रमिक प्राथमिकता र कार्यान्वयन ढाँचा समावेश गरिएको छ ।

यस खण्डमा मूलत: तीन प्रकारका आपतकालीन अवस्थाहरू समावेश गरिएको छ :

क) प्राकृतिक प्रकोपभूकम्प :, बाढीपहिरो, हावाहुरी, हिमपहिरो, आगोलागी, चट्याङ, खडेरी, दुर्घटना, आदि ।

ख) महामारीझाडापखाला :, कालाज्वर, हैजा, भाइरल ज्वरो, डेङ्गुटाइफाइड ,, हेपाटाइटिस, बर्डफ्लू, क्षयरोग, कुष्ठरोग, ठेउला, स्वाइन फ्लू कोभिड आदि सरूवा रोगहरू , ।

ग) युद्ध, द्वन्द्व, विस्थापनआन्तरिक तथा बाह्य य :ुद्ध एवम् द्वन्द्व तथा साम्प्रदायिक, धार्मिक, राजनीतिक आदि द्वन्द्व, युद्ध, शोषण, दुराचार तथा अन्य कारणले नागरीकहरूको विस्थापन, आन्तरिक तथा बाह्य स्थानान्तरणका कारण बालबालिकाले शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई शुरक्षित राख्ने ।

वर्तमान अवस्था

नेपालको संविधान २०७२, ले अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा, निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा तथा सुविधाविहीन तथा अपाङ्गहरूका लागि निःशुल्क उच्च शिक्षाको सुनिश्चितताका साथै बालबालिका माथि हुने विभेद, सजाय र दुराचारलाई निषेध गरेको छ । अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन (२०७५) र अनिवार्य तथा

निःशुल्क शिक्षा नियमावली (२०७७) ले छात्रवृत्ति, दिवाखाजा, सुविधा विहिनहरूका लागि विशेष सहयोग, मातृभाषामा शिक्षा सहित कुनै पनि अवस्थामा बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ । यस पालिकामा पनि विभिन्न समयमा विपद तथा संकट आइपर्दछन् यस्तो अवस्थामा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई निरन्तरता दिन तथा विपद तथा संकटको घडिमा पनि विचलित नभइ सो को व्यवस्थापन र न्यूनीकरण गर्न योजनाबद्ध रुपमा शिक्षा प्रदान गरीदै आएको छ जस्तै कोभिडका कारणबाट अस्त व्यस्त भएको शैक्षिक सत्र २०७७ लाई विद्यालय ब्यवस्थापन समितिको संयुक्त सहयोगमा भर्चुअल कक्षा, फोन तथा टोल सिकाइ योजना बनाएर बालबालिकाको सिक्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गरी सिकाइलाई निरन्तरता दिएको सर्वविविदै छ । यसै सन्दर्भमा कक्षागत रोल नं. लाई जोर विजोर प्रणालीमार्फत विद्यालयमा समाजिक दूरी कायम गर्दै शिक्षण सिकाइ समेत भएको थियो । विपद्का लागि सहयोगार्थ यस पालिकामा द्रुत प्रतिकार्य समिति, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी उपशाखा तथा वारुण यन्त्र रहेको छ । विद्यालयमा रहेको जु.रे.स. तथा यु.रे.स. ले पनि विपदप्रति सचेतना जगाउदै आएका छन् । स्थानीय पाठ्यक्रमको तल्लो कक्षा देखिनै विपद जोखिम न्युनीकरणका विषयवस्तु समावेश गरिएको छ ।

विद्यमान नीतिगत व्यवस्था

- विपद जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन २०७४ र विपद जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन नियमावली २०७६ अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहमा विपद उत्थानशीलताको संयन्त्रको व्यवस्था
- विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड २०८० अनुसार केन्द्रमा सहजीकरण समिति र स्थानीय तहमा स्थानीय तह स्तरीय विद्यालय पूर्वाधार विकास समितिको व्यवस्था
- भयरहित शिक्षण सिकाइ निर्देशिका २०६७ (बालबालिकालाई शारीरिक तथा मानसिक सजाय र उत्पीडन, यौन दुराचारबाट मुक्त सिकाइ व्यवस्था भएको)
- विद्यालय शान्तिक्षेत्र राष्ट्रिय कार्यढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका २०६८ (विद्यालयमा सशस्त्र गतिविधि, हिंसा, राजनैतिक प्रभाव, भेदभाव, शोषण तथा दुर्व्यवहारबाट मुक्त राखी शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिने व्यवस्था भएको)
- बालमैत्री विद्यालय राष्ट्रिय प्रारूप २०६७ (विद्यालयको प्रभावकारिता, समावेशीकरण, लैंगिक समता, स्वास्थ्य, सुरक्षा र बचावट, विद्यालय व्यवस्थापन आदिले विपद्कालीन शिक्षाको आधार तयार गरेको)
- विद्यालय शिक्षाका लागि एकीकृत समता रणनीति २०७१
- वृहत विद्यालय सुरक्षा न्यूनतम प्याकेज २०१८ (सिकाइ पूर्वाधार विपद् जोखिम व्यवस्थापन, विद्यालय विपद् जोखिमको सुदृढीकरण तथा समुदायको सहभागिता, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलताको लागि शिक्षाका न्यूनतम मापदण्डमा आधारित कार्यान्वयन)
- वृहत विद्यालय सुरक्षा गुरुयोजना २०१७ तथा वृहत विद्यालय सुरक्षा कार्यान्वयन कार्यविधि २०१८ (विद्यालयको न्यूनतम सुरक्षाका उपायहरूसम्बन्धि क्रियाकलापहरू, शिक्षक र विद्यार्थीहरूलाई मृत्यु र घाइते हुनबाट बचाउने, विपद्पछि विद्यालयलाई निरन्तरता दिन सक्ने वातावरण तयार गर्ने, शिक्षाका माध्यमबाट विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता विकास गर्ने)

- दिगो विकास लक्ष्य, पन्ध्रौं योजना, विद्यालय क्षेत्र विकास योजना, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले सुरक्षित विद्यालय, विपद् जोखिमको न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन, समुदायबीच उत्थानशीलता शिक्षा, विपद्को समयमा विद्यालय शिक्षाको निरन्तरतालाई जोड दिएको

१. बालमैत्री र विपद उत्थानशील विद्यालय वातावरण तथा सुरक्षित कक्षाकोठा

आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थाहरूमा विद्यालय तथा शिक्षाको निरन्तरतामा ठूलो असर पर्ने गर्दछ। सुरक्षित वातावरण नभएमा बालबालिकाको मनोवैज्ञानिक तथा शारीरिक अवस्था कमजोर हुन सक्छ, जसले सिकाइ प्रक्रियामा प्रतिकूल प्रभाव पार्छ।

नेपालमा बालमैत्री विद्यालय अवधारणा अनुसार विद्यालय भवनको संरचना सुरक्षित, भूकम्पप्रतिरोधी तथा विपद उत्थानशील हुन आवश्यक छ। विद्यालयहरूले विद्यार्थीको मनोवैज्ञानिक स्वास्थ्य सुधार गर्न परामर्श सेवा, सामाजिक-भावनात्मक शिक्षण (SEL), तथा विपद व्यवस्थापन तालिमहरू सञ्चालन गर्नुपर्छ।

२. २०७२ को विनाशकारी भूकम्पबाट प्रभावित विद्यालय तथा व्यवस्थापन कार्यक्रमहरू

२०७२ सालको विनाशकारी भूकम्पले ७,००० भन्दा बढी विद्यालयहरूमा क्षति पुऱ्याएको थियो। करिब ३०,००० कक्षाकोठा पूर्ण रूपमा ध्वस्त भएका थिए, जसले लाखौँ बालबालिकालाई प्रभावित गऱ्यो।

यस भूकम्पपछिको पुनर्निर्माणका लागि निम्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिए:

- **अन्तर्राष्ट्रिय सहायता:** युनेस्को, युनिसेफ, विश्व बैंक, जापान सरकारजस्ता अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूले विद्यालय पुनर्निर्माण तथा मनोवैज्ञानिक परामर्शमा सहयोग गरे।
- **राष्ट्रिय कार्यक्रम:** नेपाल सरकारको 'विद्यालय पुनर्निर्माण कार्यक्रम' अन्तर्गत भूकम्प प्रतिरोधी विद्यालयहरू निर्माण गरियो।
- **स्थानीय तहको प्रयास:** स्थानीय सरकारले अस्थायी कक्षा, राहत सामाग्री, मनोवैज्ञानिक परामर्श कार्यक्रम सञ्चालन गरे।

३. अन्य प्राकृतिक विपत्तिहरू (आगलागी, बाढी, पहिरो) बाट प्रभावित विद्यालय तथा व्यवस्थापन कार्यक्रमहरू

नेपालका विभिन्न भागमा बाढी, पहिरो तथा आगलागीले पनि विद्यालयहरू प्रभावित पार्ने गरेका छन्। विशेष गरी तराई क्षेत्रमा बाढीका कारण विद्यालयहरू डुबानमा पर्ने गरेका छन्।

- **अन्तर्राष्ट्रिय सहायता:** रेडक्रस, युनिसेफ, सेभ द चिल्ड्रेनले राहत वितरण, मनोवैज्ञानिक परामर्श, अस्थायी कक्षाकोठा व्यवस्थापनमा सहयोग गरेका छन्।
- **राष्ट्रिय सरकार:** शिक्षा मन्त्रालयले 'विपद् प्रतिकार्य योजना' अन्तर्गत प्रभावित क्षेत्रहरूमा सुरक्षित विद्यालय प्रवर्द्धन गर्ने नीति लागू गरेको छ।
- **स्थानीय तह:** राहत वितरण, अस्थायी विद्यालय निर्माण, विपद् प्रतिकार्य तालिम सञ्चालनमा ध्यान दिइएको छ।

४. कोभिड-१९ महामारीको प्रभाव तथा व्यवस्थापन कार्यक्रमहरू

कोभिड-१९ महामारीले विद्यालयहरू बन्द गराउँदा लाखौँ विद्यार्थी प्रभावित भए। अनलाइन तथा रेडियो/टेलिभिजनमार्फत पढाइ भए पनि प्रविधि पहुँच अभावका कारण धेरै विद्यार्थी सिकाइ प्रक्रियाबाट बञ्चित भए।

- **अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग:** युनेस्को, युनिसेफले अनलाइन शिक्षामा पहुँच वृद्धि गर्न प्रविधि तथा तालिम उपलब्ध गराए।

- **राष्ट्रिय नीति:** नेपाल सरकारले 'सीखौं घरमै' अभियान सञ्चालन गऱ्यो। डिजिटल शिक्षालाई प्रवर्द्धन गर्न 'नेपाल ई-लर्निङ प्लेटफर्म' स्थापना गरियो।
- **स्थानीय तहको पहल:** मोबाइल सिकाइ केन्द्र, सामुदायिक सिकाइ समूह तथा रेडियो कक्षाहरू सञ्चालन गरियो।

निष्कर्ष नेपालमा आपतकालीन अवस्थामा शिक्षाको निरन्तरताका लागि विभिन्न तहका पहलहरू भए पनि अझै सुधारको आवश्यकता छ। भूकम्प, बाढी, पहिरो तथा महामारीजस्ता संकटहरूसँग जुध्न विद्यालयहरूलाई अझै सुरक्षित, विपद् उत्थानशील तथा प्रविधिमैत्री बनाउनु आवश्यक छ। शिक्षा प्रणालीलाई बलियो बनाउन सरकारले दीर्घकालीन रणनीति अवलम्बन गर्नुपर्छ।

४.५.२ उद्देश्य

आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षासँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. सङ्कटको सम्भावित जोखिम पहिचान गरी शिक्षाको माध्यमबाट पूर्व सावधानी र तयारीको वातावरण तयार गर्ने ।
२. सूचना तथा संञ्चार प्रविधिको विकास गर्ने ।
३. विद्यालय शिक्षामा सम्भावित संकटपुर्ण अवस्थाको सामनाको लागि भौतिक मानवीय र आर्थिक स्रोतको तयारी गर्नु ।
४. संकटपुर्ण अवस्थामा पनि शिक्षण सिकाइको लागि उचित वातावरण तयार गर्नु ।

४.५.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. स्थानीय सरकारले संकटको पहिचान र मूल्याङ्कनका आधारमा पूर्वानुमान तथा प्रतिकार्यको बृहत योजना र विद्यालयहरूले आआफ्ना विद्यालयको योजना तयार गर्ने छन् ।-
२. विपद् प्रतिरोधी भौतिक पूर्वाधारको निर्माण तथा पुनर्स्थापन गरिने छ ।
३. विद्यार्थी, शिक्षक ,अभिभावकलाई प्रकोप रोकथाम र पुनर्स्थापनाका लागि क्षमता विकास गरिनेछ ।
४. विपद्मा सेवा प्रवाहको संयन्त्र विकास गरिनेछ ।
५. विद्यालय शान्ति क्षेत्र कायम गरी यस प्रति सरोकारवालालाई जिम्मेवार बनाइनेछ ।
६. बिद्यालय बन्दका समय भर्चुअल कक्षा, टोल शिक्षा संचालन गरि सिकाई क्षति न्यूनीकरण गरिनेछ ।
७. विपत तथा कोभिड जस्तो महामारी आएको अवस्थामा विधालय शिक्षालाई निरन्तरता दिनको लागि गृह विधालय)Home Schooling /Remedial teaching /Coaching जस्ता क्रियाकलापहरु संचालन गर्ने गराउने रणनीतिहरु लिने छन् ।

४.५.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

क) उपलब्धि

जुनसुकै परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको सुरक्षा सहित शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारको सुनिश्चितता भएको हुने ।

ख) नतिजा

१. विद्यालयमा प्रकोप व्यवस्थापनका लागि पूर्वतयारीको योजना तथा क्षमता विकास हुने ।
२. स्रोतको व्यवस्थापन सहित विद्यालय तथा शिक्षा प्रणाली सक्रिय हुने ।
३. महामारीको समयमा स्वास्थ्य मापदण्ड तथा उपचारसहित सिकाइ निरन्तरता हुने ।

योजनाको कार्यान्वियनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

क्र सं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	बालबालिकालाई आधारभूत जीवन-सीपसहित कोभिड जस्ता महामारी तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने माध्यमिक विद्यालय सँख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
२	हरित विद्यालय सँख्या	नभएको	२	५	४	४	४
३	जलवायु परिवर्तन तथा दिगो विकास निम्ति शिक्षा जस्ता कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्ने विद्यालय सँख्या	नभएको	२	५	८	९	१३

४.५.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	सुरक्षित शिक्षण सिकाइ सहजीकरण योजना	योजना		१				२	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
२	स्थानीय र विद्यालयको क्षमता विकास	संख्या			३१			३१	गाउँपालिका
३	विपद् तथा प्रकोप व्यवस्थापन नीति तथा मापदण्ड पुनरावलोकन तथा निर्माण	निरन्तर			५			१०	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
४	समुदायमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तार	प्रतिशत			५			५	गाउँपालिका
५	विद्यालयमा सूचना तथा संचार प्रविधिको विकास	संख्या	२	५	५	३		१५	गाउँपालिका
६	User manual सहितको प्राथमिक उपचार बाकस	संख्या		५	४	५		१९	गाउँपालिका
७	विद्यालयको भौगोलिक अवस्था र परिस्थिति अनुसार वैकल्पिक सिकाईको व्यवस्थापन कार्यक्रम	आवस्यक तानुसार						आवस्यकतानुसार	गाउँपालिका
८	प्रतिकार्य कार्यदलको गठन र परिचालन	संख्या		१			१	३	गाउँपालिका
९	सचेतना कार्यक्रम	पटक	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
१०	कल्स्टर/गृह विधालय (Home Schooling/ Remedial teaching/ Coaching जस्ता क्रियाकलापहरु संचालन गर्ने	विधालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	गाउँपालिका
११	शिक्षक तथा विव्यस तालिम								
	विपद प्रतिरोधी विद्यालय सँख्या								

४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

बालबालिका विद्यालयमा भर्ना हुनका लागि सुरक्षित विद्यालय, पढ्नका लागि कक्षाकोठा, खेल्नका लागि खेलमैदान, शौचका लागि शौचालय, सफाइ र पिउनका लागि खानेपानी जस्ता भौतिक पूर्वाधार विद्यालयका आधारभूत संरचना हुन् ।

एक विद्यार्थीका लागि सुविधाजनक रूपमा पठनपाठनमा सहभागी हुनको निमित्त प्रारम्भिक बालविकास तथा आधारभूत तहका प्रारम्भिक कक्षाका लागि प्रति विद्यार्थी ०.७५ वर्ग मिटर र उच्च आधारभूत तह तथा माध्यमिक तहका लागि प्रति विद्यार्थी १.०० वर्गमिटर बराबरको क्षेत्रफलको मापदण्ड शिक्षा नियमावली २०५९ को नियममा तोकिएको छ ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले विद्यालयहरूमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने, विद्यालय भवनलगायत सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधार विपद जोखिममुक्त बनाउदै सबै विद्यालयलाई सुरक्षित एवं बालमैत्री, हरित विद्यालयको रूपमा विकास गर्ने लगायतका नीतिगत व्यवस्थापन गरिएको छ ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले आत्मसात गरेको सबैका लागि सुरक्षित भौतिक पूर्वाधार विकास एवं विस्तारको नीति र हालसम्मको अभ्यासका आधारमा भएको सिकाइ अनुभवका आधारमा शिक्षा क्षेत्रको यय योजनामा भौतिक पूर्वाधार विकासको कार्यक्रम तर्जुमा गरिएको छ ।

४.६.१ वर्तमान अवस्था

सामुदायिक विद्यालय तर्फ ६० भवन रहेकोमा २० वटा पक्की भवन छन् यसरी हेर्दा विद्यालयमा पक्की संरचना कम देखिन्छ । सामुदायिक विद्यालयमा छात्रा शौचालय भएका विद्यालयहरु १, छात्र शौचालय १५ तथा महिला शिक्षक शौचालय १ वटा छन् । यस पालिकाको प्राय: सबै विधलायहरुमा ट्युबेल नै खानेपानीको प्रमुख स्रोतको रुपमा रहेको छ । । विपद तथा जोखिम व्यवस्थापनको तयारीका लागि स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत प्रारम्भिक कक्षा देखि नै विषयवस्तु समावेश गरिएको छ । पालिकामा १ वटा विद्यालयमा पुस्तकालय, ३ वटा विद्यालयमा विज्ञान प्रयोगशाला, ३ विद्यालयमा कम्प्युटर प्रयोगशाला र ११ वटा विद्यालयमा इन्टरनेट पुगेको छ | अधिकांस विद्यालयमा पर्खाल तथा तारजाली सहितको घेरबार भएको छ भने केही विद्यालयमा प्रवेश गेट निर्माण हुने क्रममा रहेका छन् ।विद्यालय पूर्वाधार विकाससँग सम्बन्धित निम्नलिखित चुनौतीहरू रहेका देखिन्छन् :

१. भौतिक पूर्वाधारको विकास र विस्तारमा स्थानीय तहको भूमिका ।
२. पूर्वाधार विकासकालाई गुणस्तरीय पारदर्शी एवं जवाफदेही बनाउनु ।
३. सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार विकास एवम् विस्तारका लागि मापदण्ड अनुसारको गुरु योजना विकास गर्नु ।
४. आवश्यक स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु ।
५. पूर्वाधारहरूलाई बालमैत्रीअपाङ्गता र लैङ्गिक मैत्री बनाउनु । ,

४.६.२ उद्देश्य

१. सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधारको आवश्यक मापदण्ड विकास र कार्यान्वयन गर्नु ।

२. पूर्वाधारहरूलाई पारदर्शी एवं जवाफदेहीताका आधारमा बालमैत्रीअपङ्गता र लैङ्गिकमैत्री बनाउने । ,

४.६.३ रणनीतिहरू

१. पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको तह र विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा मापदण्ड विकास गरिनेछ ।
२. विद्यालय पूर्वाधार विकासका लागि विभिन्न संघसंस्था एवं सरोकारवालाहरूसँग लागत साझेदारी गरिनेछ ।
३. विद्यालयहरू निर्माण गर्दा कक्षाकोठा, शिक्षक, प्रधानाध्यापक तथा प्रशासनिक कक्ष, पानी, शौचालय, भान्सा वा खाजा घर लगायत सबैको योजना समावेश गरी डिजाइन गरिनेछ ।
४. प्रकोपको सिकार भएका विद्यालय भवनलाई तुरून्त वैकल्पिक व्यवस्था गरी स्तरोन्नती गरिनेछ ।
५. पूर्वाधार निर्माणसँगै सुरक्षित विद्यालय निर्माणका लागि संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गरीने छ ।
६. पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको भौतिक सूचक तयार गरिनेछ ।
७. आंसिक रुपमा क्षति भएका विद्यालका संरचनाको मर्मत सम्भार गरिनेछ ।

४.६.४ उपलब्धि, नतिजा तथा प्रमुख क्रियाकलापहरु तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

सबै विद्यार्थीहरूलाई शुरक्षित र उपयुक्त भौतिक वातावरणमा अध्ययन गर्ने अवसर हुने ।

ख) नतिजा

१. माग र आवश्यकताका आधारमा विद्यालय पूर्वाधार विकास एवम् विस्तारका लागि मापदण्ड अनुसारको १० वर्षे गुरु योजना तयार हुने ।
२. पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको तह र विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा मापदण्ड विकास गरिनेछ ।
३. पूर्वाधार विकासको लागि स्रोत र जिम्मेवारीको विन्यास सहित कार्यान्वयन प्रारूप विकास हुने ।
४. पालिकाका सबै विद्यालयहरुमा आवश्यक भौतिक पूर्वाधार विकास र विस्तार हुने ।
५. पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको भौतिक सूचक तयार हुने ।
६. विद्यालयमा अपाङ्गमैत्रीबालमैत्र ,ी तथा लैङ्गिक मैत्री भौतिक पूर्वाधार हुने ।
७. सबै विद्यालयको क्षेत्रभित्र घेरबार र प्रवेश गेट निर्माण भएको हुने ।

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	भूकम्प प्रतिरोधी विद्यालय	५	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
२	नयाँ निर्माण गर्नु पर्ने कक्षाकोठा सँख्या	२०					आवश्यकतानुसार
३	सबलीकरण गर्नु पर्ने कक्षाकोठा सँख्या	२५					आवश्यकतानुसार
४	नयाँ निर्माण गर्नु पर्ने शौचालय सँख्या	१२					आवश्यकतानुसार
५	बाढी पहिरो लगायतका प्रकोप न्यूनीकरणका लागि कार्य गर्नु पर्ने विद्यालय सँख्या	केहि					आवश्यकतानुसार

४.६.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (पहिलो ५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
१		१	१	२	३	४	५	जम्मा		
२	भौतिक पूर्वाधार विकास योजना निर्माण	पटक		१	-		-	१	१	गाउँपालिका
३	नयाँ भौतिक संरचना निर्माण (भवन, शैचालय,घेराबारा,खाने पानी)	पटक	१	१	१	१	१	५	५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका

४	निर्माण भएका संरचनाहरुको सम्बर्धन तथा मर्मत	विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	गाउँपालिका
५	विज्ञ समुहद्वारा सम्पूर्ण विद्यालयको स्थलगत अध्ययन गर्ने, विनियोजित रकमको शिर्षक अनुसार कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङकन	विद्यालय	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
६	हामि बनाउछौं हाम्रो विद्यालय कार्यक्रम सञ्चालन	विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	गाउँपालिका
७	बालमैत्री, प्रविधिमैत्री र समतामुललक कक्षाकोठा व्यबस्थापन	विद्यालयकक्षा कोठा	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	गाउँपालिका
८	नछोडौं विद्यालय परिसर खाली, बनाऔं वगैचा हरियाली कार्यक्रम	विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	गाउँपालिका
९	छात्रा र छात्रलाई अलग्गै शौचालय तथा पानी तथा सरसफाइको प्रबन्ध	सङ्ख्या	१०	५	५	३	आवश्यता अनुसार	आवश्यता अनुसार	आवश्यता अनुसार	आवश्यता अनुसार
१०	विद्यालय भौतिक निर्मांणमा वातावरणीय र	सङ्ख्या	५	५	७	९	७	८	४	७

	सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी रूजुसूची भर्ने									

४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको कुशल र प्रभावकारी प्रयोगले सिकाइ सुधार गर्न, सिकाइलाई सान्दर्भिक बनाउन, सिकाइप्रति विद्यार्थीलाई अभिप्रेरित गर्न र शैक्षिक व्यवस्थापन सुधार गरी सुशासन कायम गर्न सहयोग पुग्दछ । शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास तथा प्रयोगले सबै विद्यार्थीका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको आधारभूत पहुँच पुर्‍याई डिजिटल भिन्नता कम गर्ने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाइको साधनका रूपमा प्रयोग गरी सिकाइ सुधार गर्ने, सबैका लागि शिक्षामा समतामूलक पहुँच पुर्‍याउने र शिक्षाको व्यवस्थापकीय तथा शासकीय पद्धतिलाई कुशल र प्रभावकारी बनाई सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सहयोग पुर्‍याउँद छ । यी चारओटा मार्गदर्शक सिद्धान्तका आधारमा शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको गुरुयोजना सन् २०१३-२०१७ निर्माण गरिएकोमा यी सिद्धान्तहरू अहिलेको सन्दर्भमा पनि उत्तिकै सान्दर्भिक देखिन्छन् ।

उक्त गुरुयोजनाले पहिचान गरेका चारओटा प्राथमिकताका क्षेत्रहरूमा सूचना तथा सञ्चारका लागि संरचना (कनेक्टिभिटी, सामग्री, आँकडा) तयार गर्ने; मानवीय स्रोत विकास गर्ने; डिजिटल सामग्री विकास गर्ने र शैक्षिक पद्धति तथा व्यवस्थापन सुधार गर्ने रहेका थिए । यी चारओटा क्षेत्रमा गुरुयोजनाले रणनीति, क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू निर्धारण गरेको थियो । यी क्षेत्रहरू हालको परिस्थितिमा पनि सान्दर्भिक रहेकोले तदनुकुल रणनीति, क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू अध्यावधिक तथा परिमार्जन गरी यस योजनामा समावेश गरिएको छ ।

कोभिड-१९ को महामारीले शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगको आवश्यकतालाई थप पुष्टि गरेको छ । विभिन्न प्रकारका विपत तथा महामारीमा पनि शिक्षणसिकाइलाई निरन्तरता दिने कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्न सक्दछ । यस सन्दर्भमा विद्यमान क्षमताका आधारमा अनलाइन तथा अफलाइन लगायतका भर्चुअल माध्यम प्रयोग गरी सिकाइलाई निरन्तरता दिन खोजिए पनि पर्याप्त क्षमता तथा संरचनाको अभावले सबैलाई समेट्न सकिएको छैन (Poudel, Kafle, 2020) । यस्तो अवस्थामा सबैका लागि सहज पहुँच पुग्ने गरी शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास गर्नु आवश्यक भएको छ ।

नेपाल सरकारले २०७६ सालमा स्वीकृत गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीति र विज्ञान तथा प्रविधि प्रवर्धन नीतिमा पनि शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगसम्बन्धी नीतिहरू उल्लेख गरिएको छ । उक्त शिक्षा नीतिमा सबै विद्यालय तथा शिक्षणसंस्थाहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी संरचना तयार गर्ने, कनेक्टिभिटी पुर्‍याउने, तालिम, शिक्षणसिकाइ तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्नका लागि आवश्यक सामग्रीको व्यवस्थापन र जनशक्ति संरचना तयार पार्ने जस्ता विषय उल्लेख गरिएको छ । शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका लागि उल्लिखित दस्तावेजहरूले नीतिगत आधार तयार गरेका छन् भने शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी गुरु योजना, २०१३-२०१७ ले यससम्बन्धी रणनीति, कार्यक्रम तथा लक्ष्यहरू निर्धारण गरेको थियो ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रममा पनि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका क्रियाकलाप समावेश गरिएको छ । विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा समावेश गरिएका मुख्य क्रियाकलापहरूमा सिकाइमा सूचना प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक सामग्री विद्यालयलाई उपलब्ध गराउने; विज्ञान, गणित र अङ्ग्रेजी विषयमा आधारित विद्युतीय सामग्री निर्माण गर्ने; पूर्वाधार विकास र शिक्षण सिकाइ सामग्री प्रदान गर्ने; नमुना विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार

प्रविधिको सिकाइ केन्द्र स्थापना गर्ने; एकीकृत लेखा सफ्टवेयर कार्यान्वयन गर्ने र एकीकृत शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (IEMIS) विकास गर्ने रहेका थिए ।

विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको संरचना विकासका लागि वार्षिक रूपमा लगानी गरिएको हुँदा धेरैजसो माध्यमिक विद्यालयहरूमा कम्प्युटर लगायतका सामग्री उपलब्ध गराउने र इन्टरनेट कनेक्टिभिटीका केही काम भए पनि यी सुविधाहरू पर्याप्त छैनन् I उपलब्ध भए तापनि शिक्षण सिकाइमा यी स्रोतहरूको प्रयोग गर्ने विद्यालयहरूको सङ्ख्या ज्याँदै कम रहेको छ । कतिपय विद्यालयहरूले विभिन्न व्यक्ति तथा संघसंस्थामार्फत पनि यस्ता सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी सामग्री प्राप्त गर्ने गरेका छन् । यसका लागि साधन तथा संरचना बढाउनुका साथै यसको प्रभावकारी प्रयोगका लागि शिक्षकको क्षमता वृद्धि अनिवार्य रूपमा गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमअन्तर्गत पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले कक्षा ६, ७ र ८ का लागि गणित, विज्ञान र अङ्ग्रेजी विषयमा केही डिजिटल सामग्री तयार गरेको छ। त्यसैगरी केही निजी क्षेत्रका संस्थाहरूबाट पनि विभिन्न विषयमा डिजिटल सामग्री तयार गर्ने कार्य भइरहेको छ । दृष्टि विहिनका लागि पनि केही पाठ्यपुस्तकहरू डिजिटलाइज गर्ने कार्य भएको छ। कोभड-१९ को महामारीको समयमा यस्ता डिजिटल सामग्रीलाई बेग्लै वेबपोर्टल बनाई सबैको पहुँच हुने गरी राखिएको छ। पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा विकास गरिएका सामग्रीका विद्युतीयप्रति पनि वेभसाइटमा राख्ने गरिएको छ। त्यसै गरी शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा तयार गरिएका श्रब्य तथा श्रब्यदृश्य पाठ्यसामाग्रीहरु शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्रको Learning Portal मा राखिएको छ। डिजिटल सामग्री निर्माण केही मात्रामा भए पनि पर्याप्त मात्रामा सामग्री उपलब्ध नहुनु, भएका सामग्रीहरू पनि अन्तरक्रियात्मक नहुनु र सहज प्राप्त हुन सक्नु जस्ता समस्याहरू रहेका छन्। त्यसैगरी सबै विद्यालयमा इन्टरनेट कनेक्टिभिटीलगायत सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको संरचना पुऱ्याउने, क्षमता विकास गर्न विभिन्न किसमका अपाङ्गता भएकाहरूको लागि पनि उपयोगी हुने गरी सामग्री विकास गर्ने कार्यमा चुनौतीहरू देखिएका छन् ।

४.७.१ वर्तमान अवस्था

यस पालिकाले आ.ब. २०७७/०७८ मा प्रोजेक्टर समेतको सुविधा भएका ५ विद्यालय छन्। तिरहुत मा ११ वटा विद्यालयमा विद्युतको पहुँच छ भने विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर प्रयोगशाला तथा इन्टरनेट सुविधा भएका विद्यालयहरु क्रमशः ३ , ३ र ११ वटा रहेका छन्। आ.व. २०७७/०७८ मा ३ दिने विद्यालय जिन्सी लेखा तथा एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको तालिम यस पालिकाले सञ्चालन गरेको थियो। तर पनि यो पालिका पूर्ण रुपले प्रविधि मात्री बानी सकेको अवस्था छैन। विद्यालयहरूमा कम्प्युटर, इन्टरनेट, प्रोजेक्टर, र डिजिटल सामग्रीको प्रयोग शिक्षण-शिक्षण प्रक्रियामा क्रमशः बढ्दै गएको छ। केही विद्यालयहरूमा आधारभूत स्तरमा कम्प्युटर शिक्षा उपलब्ध छ भने शिक्षिका/शिक्षकहरूलाई प्रविधिमैत्री बनाउन तालिम पनि प्रदान गरिएको छ। विद्यार्थीहरूले डिजिटल सामग्रीमार्फत नयाँ ज्ञान प्राप्त गर्न र जिज्ञासाहरू समाधान गर्न सहज भएको छ। तर, सबै विद्यालयहरूमा प्रविधिको पहुँच समान छैन। ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालयहरूमा पर्याप्त प्रविधि उपकरणको अभाव, विद्युत् आपूर्ति समस्याहरू, र दक्ष जनशक्तिको कमीले प्रविधि उपयोगमा बाधा पुऱ्याएको छ। इन्टरनेट सेवाको असमान पहुँचले डिजिटल सामग्री उपयोगमा सीमितता देखिएको छ। स्थानीय सरकार र विकास साझेदारहरूको सहकार्यले केही विद्यालयमा आधुनिक उपकरण जडान गरिए पनि प्राविधिक जनशक्तिको अभावले ती उपकरणहरूको अधिकतम उपयोग सुनिश्चित गर्न सकिएको छैन।

यस अवस्थाको समाधानका लागि विद्यालयमा पर्याप्त बजेट विनियोजन, शिक्षक-शिक्षिका र कर्मचारीहरूलाई ICT तालिम, र इन्टरनेटको पहुँच विस्तारमा जोड दिन आवश्यक छ। साथै, समुदाय र अभिभावकहरूको सहकार्यमा डिजिटल शिक्षालाई समावेशी र दिगो बनाउन दीर्घकालीन योजना आवश्यक छ। तिरहुत गाउँपालिकाको विद्यालयहरूमा सूचना प्रविधिको प्रभावकारी उपयोगले शिक्षामा गुणस्तर सुधार गर्दै विद्यार्थीहरूलाई २१औं शताब्दीका चुनौतीहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्षम बनाउने सम्भावना छ।

- स्थानीय तहका विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार र प्रयोगको अवस्था
- शिक्षा तथा मानव संसाधन विकास केन्द्रले निर्माण तथा विकास गरेका Digital material र तिनीहरूको प्रयोगको अवस्था

चुनौती तथा प्रमुख समस्याहरु

१. सबै विद्यालयहरूमा प्रविधि सम्बन्धी आधारभूत संरचना विस्तार गर्न।
२. विस्तार गरिएका ईपुस्तकालयलाई प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्न।-
३. शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगका लागि एकीकृत प्रणालीको विकास गर्न।
४. प्रविधि सम्बन्धी उपकरणको व्यवस्था त्यसको सञ्चालन र प्रयोगका लागि क्षमता विकास गर्न।
५. सबै विद्यालयलाई सहज हुने गरी शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली तथा लेखा प्रणाली व्यवस्थित गर्न।
६. एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली मार्फत तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्न।
७. स्थानीय स्तरमा अडियो भिडियो सहितको अनलाइन तथा अफलाइन कक्षा सञ्चालन गर्न , सरोकारवालको सक्रियता बढाउने।

उद्देश्यहरू

१. विद्यालय शिक्षालाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग विस्तार गर्ने।
२. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू लगायत सबैमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउने।
३. विद्यालयको व्यवस्थापन तथा तथ्याङ्क पद्धतिलाई पेपर लेस बनाउने।
४. शिक्षण सिकाइलाई गुणस्तरीय तथा प्रभावकारी बनाउनको लागि सुचना तथा प्रविधिको पहुँचका विस्तार गर्नु।
५. विद्यालय तहको शासकीय प्रबन्धलाई प्रभावकारी बनाउन सुचना तथा प्रविधिको प्रयोमा वृद्धि गर्नु।
६. बालबालिकाहरुलाई आधुनिक सुचना तथा प्रविधिहरुको ज्ञान तथा सीपको अवसर प्रदान गर्नु।

रणनीतिहरू

१. सबै विद्यालयहरूमा प्रविधिसम्बन्धी आधारभूत संरचना विस्तार गरी उपकरणको प्रवन्ध गरिने।
२. शिक्षकहरूको क्षमता विकास गरी स्वयंसेवक शिक्षक सेवा प्रवेशका लागि आधारभूत सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सीप अनिवार्य गरिनेछ।
३. विभिन्न कक्षा र विषयका लागि अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्री विकास गरीनेछ।
४. सबै विद्यालयहरूमा सिक्यामरा तथा विद्युत्तीय हाजिरी जडान गरिनेछ। .सि.
५. सूचना तथा सञ्चार प्रविधमा आधारित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन पद्धतिको विकास गरिनेछ।

६. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू लगायत सबैमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधमा आधारित शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउने।
७. विद्यालयको समग्र व्यवस्थापन तथा तथ्याङ्क पद्धतिलाई पेपर लेस बनाउने।
८. एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई मासिक रुपमा अद्यावधिक गरिनेछ।
९. विद्युत्तीय पुस्तकालयलाई वार्षिक रुपमा अद्यावधिक गरिनेछ।
१०.सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधको विकास गरिनेछ।

नतिजा, क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

समुदाय तथा विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमैत्री बातावरण निर्माण भइ विद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापनमा सुधार ल्याइ सुशासन प्रवर्धन हुने।

ख) नतिजा

१. शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगका लागि अगुवा विद्यालय विकास गरि एक पूर्णकालीन ICT शिक्षक व्यवस्थापनडिजिटल ल्याव स्थापना सञ्चालन हुने। ,
२. विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार विकास भई सबैको पहुँच पुग्ने।
३. स्थानीय स्तरमा अडियो भिडियो सहितको अनलाइन तथा अफलाइन कक्षा सञ्चालनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीको हातमा भिडियो प्लेयर वा Android फोन का साथै पेनड्राइभ हुने।
४. विद्यालयको तथ्याङ्क पद्धति पूर्ण पेपर लेस हुने।
५. प्रत्येक वडामा एक फ्रि वाईफई चौतारी निर्माण गर्ने-।
६. शिक्षकहरूको क्षमता विकास गरी स्वयंसेवक शिक्षक सेवा प्रवेशका लागि आधारभूत सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सीप अनिवार्य गरिनेछ।
७. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधको प्रयोगमा विस्तार हुने।
८. सूचना प्रविधिमा आधारित शिक्षक सहायता प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन हुने।

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	Internet connectivity भएका विद्यालयको सँख्या	९	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
२	शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापमा कम्प्युटर लगायतको प्रविधिको	६	८	१३	सबै	सबै	सबै

	उपयोग भएका विद्यालय सँख्या						
३	मुख्य विषयहरूमा डिजिटल पाठ्यसामग्री प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	३	१०	१३	सबै	सबै	सबै
४	व्यवस्थापकीय कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	४	११	१३	सबै	सबै	सबै
५	विद्युतको पहुँच पुगेका विद्यालय सँख्या	१०	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

४.७.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	प्रविधिसम्बन्धी आधारभूत संरचना विस्तार	संख्या		१	१		५	१०	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
२	पूर्णकालीन ICT शिक्षक व्यवस्थापन ,डिजिटल ल्याव स्थापना	संख्या			१			२	प्र / .स्थानीय
३	कक्षाकोठामा प्रविधिको प्रयोग	संख्या	१	१	१	१	१	१०	विद्यालय
४	ई-पुस्तकालय आद्यावधिक र विस्तार	संख्या				१		२	गाउँपालिका
५	विद्यार्थीको हातमा भिडियो प्लेयर वा Android फोन का साथै पेनड्राइभको पहुच	प्रतिशत		५		१०	१३	५०	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
६	शिक्षकहरूको क्षमता विकास	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	गाउँपालिका
७	सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधको प्रयोग	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	गाउँपालिका
८	सूचना प्रविधिमा आधारित शिक्षक सहायता प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सबै	सबै	सबै	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
९	IEMIS व्यवस्थापन	निरन्तर	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	गाउँपालिका
१०	प्रत्येक विद्यालमा अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको उपलब्धता	संख्या	४	१०	१२	१३	१३	निरन्तर	निरन्तर

परिच्छेद ५ : सुशासन तथा व्यवस्थापन

शिक्षा जस्तो महत्त्वपूर्ण सार्वजनिक सेवालाई सबल, चुस्त, सेवाउन्मुख तथा परिणाममुखी बनाउनका लागि सुशासन र व्यवस्थापनको भूमिका ज्यादै महत्त्वपूर्ण रहन्छ । सामान्यतया सुशासन तथा व्यवस्थापनले उत्तरदायित्त्व, पारदर्शिता, जिम्मेवारी बोध वा जवाफदेहीपन, विधिको शासन, समता तथा समावेशिता र व्यापक सहभागिता सुनिश्चित गरी योजनाका उद्देश्यहरू प्राप्तिमा सहयोग पुर्‍याउन तयार गरिएका संरचना तथा प्रकियाहरू जनाउँदछ । सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सहभागिता तथा सहमतिमा निर्णय तथा कार्यान्वयन गर्न, निश्चित दृष्टिकोण वा उद्देश्यमा आधारित भई कार्य गर्न, कार्यसम्पादनमा प्राथमिकता दिई उत्तरदायित्त्व वहन गर्न, कार्यसम्पादनमा प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलता कायम गर्न, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही बन्न र पारदर्शिता तथा विधिको सर्वोच्चता कायम गर्न सहयोग पुग्ने गरी संरचना तथा कार्य प्रक्रियाहरू व्यवस्थित गरिनु पर्दछ । शिक्षामा तीनै तहका सरकार, विद्यालय तथा समुदाय, गैरसरकारी निकाय तथा विकास साझेदारहरूको भूमिका रहने भएकाले आआफ्नो भूमिकाअनुसार सुशासन कायम गर्न यी सबैको योगदान आवश्यक हुन्छ । नेपालको संविधानमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहका सरकारका एकल र साझा अधिकारका सूचीसहित शिक्षाको शासकीय प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन हुने व्यवस्था छ । विद्यालय शिक्षाको यस योजनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थागत संरचनासहित क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको जिम्मेवारी सहितको व्यबस्थापकीय प्रबन्ध र उपयुक्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

यस परिच्छेदमा सुशासन तथा व्यवस्थापन अन्तर्गत संस्थागत क्षमता विकास, स्थानीय शिक्षा योजनाको कार्यान्वयनको प्रबन्ध र अनुमगन तथा मूल्याकंन जस्ता क्षेत्रहरु समावेश गरिएको छ । यस परिच्छेदमा समावेश गरिएका क्षेत्रहरुलाई पनि अरु परिच्छेदमा जस्तै परिचय, वर्तमान अवस्था, उद्देश्यहरु, रणनीतिहरु, उपलब्धिहरु, नतिजाहरु र मुख्य क्रियाकलापहरु र लक्ष्य निर्धारण गरि ७ वटा उपशिर्षकहरुमा विभाजन गरि विश्लेषण गरिएको छ ।

५.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास

बदलिदो परिवेश अनुसार शासकीय संरचना, प्रक्रिया र क्षमता सुधार गरिएमा शैक्षिक गतिविधि प्रभावकारी भई सुशासन कायम हुने भएकाले संघीय सरचना अनुसार स्थानीय सरकारका अधिकार तथा दायित्व; शिक्षामा भएको सङ्ख्यात्मक विस्तार, ज्ञान, विज्ञान, प्रविधि र सञ्चारमा भएको विकास, सामाजिक चेतनामा आएको परिवर्तन लगायतका पक्षहरूलाई समेत बिचार गरेर संस्थागत संरचना र क्षमता विकास गरी सुशासन प्रवर्धन गर्नु आवश्यक देखिएको छ। यसमा योजनाका प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा र माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गरी गुणस्तरमा सुधार, अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइका अवसरहरूको विस्तार; प्रकोप तथा महामारीको अवस्थामा सिकाइ र समता तथा समावेशिताको प्रवर्धनसहित जवाफदेही शैक्षिक सुशासन कायम गर्ने उद्देश्यले आवश्यक संस्थागत संरचना र प्रक्रिया स्थापित गर्ने प्रयास गरिएको छ भने त्यसका लागि आवश्यक पर्ने जनशक्ति तथा क्षमता विकासको आवश्यकता पनि पहिचान गरिएको छ । यस खण्डमा सुशासन प्रवर्धन गरी शिक्षा विकासका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनका लागि विद्यमान पद्धतिको समीक्षा गरी यस विद्यालय क्षेत्रको योजनाको प्रभावकारी र कुशल कार्यान्वयनका लागि संस्थागत संरचना, क्षमता र प्रक्रियामा देखिएका चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ । पहिचान गरीएका चुनौतीहरू सामना गरी सुशासन प्रवर्धन गर्नका लागि आवश्यक संरचना, क्षमता र प्रक्रियाको विकास तथा परिवर्तनको लागि तयार गरिएको छ ।

५.१.१ वर्तमान अवस्था

शिक्षा क्षेत्रको विकासका लागि हाल संघमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय रहेको छ । मन्त्रालय अन्तर्गत केन्द्रीय तहमा विभागीय रुपमा शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र रहेका छन् । त्यसैगरी स्वायत्त निकायका रूपमा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड र शिक्षक सेवा आयोग क्रियाशील रहेका छन् । यसैगरी प्रदेश तहमा सामाजिक विकास मन्त्रालय मार्फत शिक्षा, शिक्षा विकास निर्देशनालय र प्रत्येक प्रदेशमा शिक्षा तालिम केन्द्र रहेका छन् भने जिल्ला तहमा शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ, प्रत्येक पालिकामा शिक्षा शाखाको व्यवस्था रहेको छ । पालिका स्तरमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ कार्यान्वयनमा आएपछि त्यस ऐनले तोकिए बमोजिमको २३ ओटा कार्यहरु कार्यान्वयनमा रहेका छन् ।

- स्थानीय तहमा शिक्षाको वर्तमान संस्थागत संरचना
- पालिका ऐन, कार्यविधि, तथा मापदण्डको विकासको अवस्था
- पालिका तथा विद्यालयमा जनशक्तिको व्यवस्थापन
- विद्यालय व्यवस्थापनको अवस्था
- आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन
- क्षमता विकासको अवस्था
- चुनौती तथा अवसरहरू

उद्देश्य

यस योजनामा सुशासन तथा व्यवस्थापनका लागि संस्थागत संरचना र क्षमता विकाससम्बन्धी उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन्ः

१. विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको न्यून नतिजा सम्बोधनको लागि स्थानीय तहमा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न संरचना र जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने
२. विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका शैक्षिक गतिविधिहरुको समन्वय, सहअस्तित्व र सहकार्यको प्रत्याभूतिका लागि संयन्त्र र संस्थागत व्यवस्था गर्ने
३. समता तथा समावेशितालाई प्रोत्साहन गरी शिक्षामा सुशासन व्यवस्था गर्ने
४. विद्यालयमा जनशक्ति, संरचना र संयन्त्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने
५. शिक्षा सेवा सम्बन्धि कार्य सम्पादनप्रति उत्तरदायी तथा नतिजाप्रति जवाफदेही सहितको विद्यालय शिक्षाको सुशासनमा अभिवृद्धि गर्नु ।
६. विद्यालयको ब्यवस्थापनका कार्यरत टिमको क्षमता विकासमा अभिवृद्धि गर्नु ।

रणनीतिहरू

१. विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको न्यून नतिजा सम्बोधनको लागि स्थानीय तहमा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न भौतिक तथा सांगठानिक संरचनाको सुधार गर्ने र पर्याप्त र तालिम प्राप्त जनशक्तिको व्यवस्थापनमा जोड दिने

२. विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका शैक्षिक गतिविधिहरुको समन्वय, सहअस्तित्व र सहकार्यको प्रत्याभूतिका लागि नीतिगत र प्रणालीगत संयन्त्रको विकास र कार्यान्वयन गर्ने र संस्थागत व्यवस्थाका लागि आवश्यक भौतिक पूर्वाधार, जनशक्ति, वित्त व्यवस्थापन र नीति नियम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने

३. समता तथा समावेशितालाई प्रोत्साहन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने र शिक्षामा सुशासन व्यवस्था गर्नका लागि पारदर्शिता, जवाफदेहीता, नियमको पालना, कुशल नेतृत्व तथा सूचना सम्प्रेषणका लागि पद्धतिको विकास गरी कार्यान्वयन गर्न जोड दिने

४. विद्यालयमा दक्ष जनशक्ति व्यवस्थापनका लागि पेशागत योग्यता र तालिमको व्यवस्था गर्नुका साथै भौतिक तथा सांगठानिक संरचनाको निर्माण गर्ने र संयन्त्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्नमा जोड दिने

उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क) उपलब्धि

शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रवर्धन भई बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीमा विकास भएको हुने।

ख) प्रमुख नतिजाहरू

१. स्थानीय तहको शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय कार्यका लागि संयन्त्र, संरचना र जनशक्ति तयार हुने

२. स्थानीय सरकार, शिक्षाको शासकीय स्वरुप र विद्यालयको जिम्मेवारी, भूमिका, कर्तव्य, दायित्व र अधिकार सुनिश्चित हुने

३. शैक्षिक निकाय र जनशक्तिको दक्षता प्रवर्धन गर्ने संयन्त्र निर्माण ,हुने र उक्त संयन्त्रले क्षमता सुधार गर्ने

४. शिक्षा सेवा प्रवाह सहभागितामूलक, कार्यसम्पादनमुखी, शिक्षार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही, समतमूलक तथा समावेशिताको सिद्धान्तमा कार्यसम्पादन उद्देश्यमूलक र प्रभावकारी हु

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१	माध्यमिक विद्यालयमा नेतृत्व तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्राप्त प्रधानाध्यापक सँख्या	०	२	२	५	५	५
२	आधारभूत तहको विद्यालयमा नेतृत्व विकास तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्राप्त प्रधानाध्यापक सँख्या	०	४	७	९	११	१३
३	लेखा परीक्षण तथा सामाजिक परीक्षण सम्पन्न गर्ने विद्यालय सँख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
४	विद्यालय व्यवस्थापन समिति भएका विद्यालय सँख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
५	प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम प्रधानाध्यापक तथा प्राचार्य नियुक्त गर्ने माध्यमिक विद्यालय सँख्या	०	१	२	१	सबै	सबै

प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	आवश्यक कानूनी प्रवन्ध र मापदण्ड विकास	संख्या	३	३	४	३	३	२०	स्थानीय तह
२	सूचना प्रणाली सुधार तथा सुदृढीकरण	पद्धति	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	स्थानीय तह
३	प्र.अ.लाई कार्यसम्पादन करार गरी जिमवेवार वनाउने	संख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	स्थानीय तह
४	शिक्षक तथा विद्यालय शिक्षा प्रणालीलाई सिकाइप्रति उत्तरदायी बनाउने	पद्धति	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	स्थानीय तह
५	अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइसम्बन्धी संयन्त्र विकास	संयन्त्र वडा संख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	स्थानीय तह
६	विद्यालय स्वास्थ्य, पोषण, सरसफाइ तथा स्वच्छता, विपत तथा महामारी सम्बन्धी सेवा तथा समन्वय संयन्त्रको विकास	संयन्त्र	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	स्थानीय तह र विद्यालय
७	शिक्षासम्बन्धी कार्यको लागि स्थानीय तहको जनशक्ति तथा संरचनाको क्षमता विकास गर्ने	संरचना	१	३		५	५	२०	स्थानीय तह
८	प्रतिवेदन तथा तथ्याङ्क प्रणालीको सुदृढीकरण	पद्धति	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	स्थानीय तह र विद्यालय
९	कार्यसम्पादन करार गरी नतिजाप्रति जिम्मेवार बनाउने	पद्धति	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	स्थानीय तह र विद्यालय
१०	विद्यालय कार्यसम्पादन एवम् स्वमूल्याकंन गर्ने, गराउने	पद्धति	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	स्थानीय तह र विद्यालय

५.१ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध अन्तर्गत बार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा, क्रियाकलाप निर्धारण तथा कार्यान्वयन, वित्तीय व्यवस्थापन तथा अनुगमन र मूल्याङ्कनलगायत कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संरचना, जनशक्ति, प्रक्रिया र जिम्मेवारी तथा उत्तरदायित्त्वहरू पर्दछन् । नेपालमा संघीय संरचनाअनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको संरचना तयार भई तीनै तहका सरकार क्रियाशील भएको तीन वर्ष कटिसकेको छ भने केही कानुनी प्रबन्धसहित मुख्य संरचना तथा जनशक्ति र जिम्मेवारी निर्धारण गरिएको छ तापनि राज्य प्रणालीलाई संघीय संरचनाअनुरूप सक्षम बनाउन आवश्यक कार्यान्वयन प्रबन्ध गर्नुपर्ने छ । कार्यान्वयन प्रबन्ध तयार गर्दा यसको दिगोपन, प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलतामा ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

५.२.१ वर्तमान अवस्था

मुलुक संघीय संरचनाको ढाँचामा रुपान्तरण भएसँगै नयाँ चिराबाट योजना कार्यान्वयनको प्रवन्ध गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ । शिक्षा क्षेत्रमा पनि यसै अनुसार संरचनात्मक रुपान्तरण गर्नुपर्ने हुन्छ । संघमा रहेको शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले समग्र शिक्षा नीति तथा योजना तर्जुमा, राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय तथा अन्य विषयगत मन्त्रालय, विकास साझेदारहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्दछ । स्थानीय तहमा शिक्षा महाशाखा/शाखा रहेका छन् । विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति रहनुका साथै शिक्षक मध्ये एक जनालाई प्रधानाध्यापक नियुक्त गरी विद्यालय सञ्चालनको जिम्मेवारी दिइएको छ ।

स्थानीय तहमा कार्यसम्पादन गर्नका लागि परिवर्तन गरीएको उल्लिखित सङ्गठन संरचना तथा जनशक्ति व्यवस्थापन विद्यालय शिक्षामा सुशासन कामय गरी कुशल व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त नदेखिएको सन्दर्भलाई विचार गर्दा यस योजनाको प्रभावकारी र कुशल कार्यान्वयनका लागि वर्तमान प्रबन्धमा परिमार्जन तथा सुधार आवश्यक देखिएको छ ।

- स्थानीय तहमा कार्यरत जनशक्तिको व्यवस्था
- वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयनको अवस्था
- आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन
- ऐन, नियम, कार्यविधि निर्माण र प्रबोधिकरणको अवस्था
-

चुनौती तथा अवसरहरू

१. स्थानीय शिक्षक सहायता पद्धति विकास गर्न नसक्नु
२. शिक्षक तालिमको क्षमता विस्तार गर्न नसक्नु
३. स्थानीय तहमा जनशक्ति अभावले विद्यालयका लागि सहयोग तथा अनुगमन प्रणाली व्यवस्थित गर्न र सङ्गठन तथा दरवन्दी पुनरावलोकन उपयुक्त तरिकाले हुन नसक्नु
४. विद्यालय शिक्षाका सन्दर्भमा स्थानीय तहको भूमिका तथा कार्य विवरण स्पष्ट गर्न नसक्नु
५. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेटलाई एकीकृत गरी स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माण गर्न नसक्नु
६. संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूवीच समन्वय र सहकार्य सुदृढ गर्न नसक्नु

५.२.२ उद्देश्य

योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्नु ।

५.२.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. संघीय तथा प्रदेश तहबाट वित्तीय हस्तान्तरणमार्फत प्राप्त सशर्त अनुदान तथा अन्य अनुदान र आफ्नै स्रोतको बजेटसमेत संलग्न गरी वार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्ने ।
२. कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यकता अनुसार कानुन, कार्यविधि तथा निर्देशिका विकास गर्ने ।
३. कार्यक्रम कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन तथा सहजीकरण गरी विद्यालयमा कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने सुनिश्चितताका साथै समस्या समाधानका लागि आवश्यक नीति निर्देशन तथा समन्वय गर्ने ।
४. एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापनमार्फत नियमित रूपमा कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा त्यसका नतिजाहरूको विवरण तयार गर्ने, त्यसको समीक्षा गरी थप सुधारमा प्रयोग गर्ने ।
५. विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक संघ गठन गर्ने र विद्यालयलाई विद्यालय सुधार योजना विकास र कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने ।
६. विद्यालय सुधार योजना (SIP) निर्माण तथा अध्यावधिक गर्न लगाउने।
७. विद्यालय व्यवस्थापनलाई सशक्तिकृत र सुदृढ गरी निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी उत्तरदायी बनाउने ।
८. वित्तीय व्यवस्थापन, खरिद प्रक्रिया, शिक्षक व्यवस्थापन तथा शिक्षकको कक्षा कोठामा समय तथा कार्यको सुनिश्चिततासम्बन्धी आवश्यक मापदण्ड तयार गरी लागु गर्ने ।
९. अभिभावक तथा सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया तथा सहकार्य गर्न अभिभावक भेला तथा बैठकहरू आयोजना गर्ने र सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने ।
१०. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र मार्फत सबै उमेर समूहका सिकारुहरूका लागि साक्षरता, साक्षरोत्तर, निरन्तर शिक्षा, बैकल्पिक शिक्षा तथा आय आर्जन र सिप विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आजीवन सिकाइ केन्द्रका रूपमा समेत कार्य गर्ने ।

५.२.४ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू

१ शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता भएको हुनेछ।

प्रमुख नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

१ शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रबर्द्धन भई बालबालिकाको सिकाइ प्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास हुनेछ

प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले योजना कार्यान्वयनका लागि गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्रसं	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	वार्षिक वजेट तथा कार्यक्रम निर्माण	पद्धति	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	स्थानीय तह
२	विद्यालय सुधार योजना निर्माण एवम् अद्यावधिक	पद्धति	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	स्थानीय तह
३	एकिकृत शैक्षिक सुचना प्रणाली सुदृढीकरण	पद्धति	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	स्थानीय तह

परिच्छेद ६ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

संवैधानिक एवम् कानुनी प्रावधानअनुसार विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँच सहितको गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु तीनै तहका सरकारको साझा दायित्व रहेको छ । यसका लागि आवश्यक स्रोतको पहिचान, प्राथमिकीकरण, स्रोतको उचित विनियोजन, प्रभावकारी कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रगति प्रतिवेदनसम्बन्धी व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम विद्यालय शिक्षाको वित्तीय व्यवस्थापनमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझेदारी आवश्यक छ । नेपालको संविधानअनुसार स्थानीय तहको वित्तीय स्रोतका लागि संघीय स्रोतबाट सशर्त अनुदान, समानीकरण अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदानको प्रबन्ध गरिएको छ । समानीकरण अनुदान, विशेष अनुदान र समपूरक अनुदान संघीय सरकारबाट स्थानीय तथा प्रदेश तहमा वित्तीय हस्तान्तरण हुने गरेको छ भने सशर्त अनुदान सम्बन्धित संघीय विषयगत मन्त्रालयले तयार गरेका मापदण्डका आधारमा निर्धारित उद्देश्य वा कार्यक्रम को प्रयोजनको लागि खर्च गर्ने गरी स्थानीय र प्रदेश तहमा वित्तीय हस्तान्तरण गर्ने अभ्यास रहेको छ । स्थानीय तथा प्रदेश तहले संघीय सरकारबाट हस्तान्तरण हुने उल्लिखित विभिन्न किसिमका अनुदानबाहेक आफ्नै स्रोतमा आधारित बजेट तथा राजस्व बाँडफाटबाट प्राप्त हुने बजेटबाट पनि शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजन गर्ने गर्दछन् । स्थानीय तहले स्रोत प्रबन्धका लागि आन्तरिक ऋण समेत उठाउन पाउने व्यवस्था पनि रहेको छ । शिक्षामा आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत कहाँबाट जुटाउने, कुन कुन क्षेत्रमा स्रोतको विनियोजन गर्ने, विनियोजित स्रोतको प्रवाह कसरी गर्ने र उपलब्ध स्रोतको उपयोग कुन ढङ्गबाट गर्ने भन्ने विषयलाई यस परिच्छेदमा विश्लेषण गर्नुपर्दछ।

यस परिच्छेदमा परिच्छेद ३, ४ र ५ मा निर्धारण गरिएका प्रस्तावित क्रियाकलापहरुको लागि बजेट अनुमान, विश्लेषण, स्रोतहरुको पहिचान र व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ । स्रोतहरुको पहिचान र विश्लेषण गर्दा संङ्घिय सरकार प्रदेश सरकार स्थानीय सरकार र अन्य संघ संस्थाहरुबाट प्राप्त हुने बजेटको अनुमान गरी कार्यान्वयन हुन सक्ने कार्यक्रमहरुलाई प्राथमिकीकरण गर्नुपर्दछ ।

६.१ वर्तमान अवस्था

महादेवा गाउँपालिकाको आ.व. २०८०/२०८१ को कूल बजेट बाट शिक्षा क्षेत्रमा कार्यक्रम तथा परियोजन कार्यन्वयनमा नियमित बजेट विनियोजन गरि शिक्षाका विभिन्न क्रियाकलापहरू संचालन गर्दै आएको छ। शिक्षामा लगानी बढाउनु पर्छ भन्ने विषयमा सैद्धान्तिक रूपमा राजनीतिक तहमा र नेपालका नीतिगत दस्तावेजहरूमा सहमति देखिन्छ । सबैको धारणा लगानी बढाउने कुरामा एकै हुनुलाई लगानी वृद्धि गर्ने प्रयासको महत्वपूर्ण आधार मान्न सकिन्छ । नेपालका सबैजसो राजनीतिक दलको राष्ट्रिय तहको चुनावी घोषणापत्रमा कूल राष्ट्रिय बजेटको कम्तीमा २० प्रतिशत शिक्षामा लगानी गरीने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

शिक्षामा राज्यको लगानीको अवस्था

नेपालमा वि. सं. २०४९/५० मा शिक्षामा राज्यको लगानी कूल राष्ट्रिय बजेटको करिब ८.५ प्रतिशत मात्र रहेकोमा सबैको लागि शिक्षा अभियान (सन् १९९० को दशक) सँगै आ.व. २०६७/६८ मा आइपुग्दा यो प्रतिशत १७.१ पुगेको थियो । कूल गार्हस्थ उत्पादनसँग शिक्षा क्षेत्रको बजेट तुलना गर्दा वि सं. २०५५ देखि २०७५ सम्मको अवधिमा नेपाल सरकारको शिक्षामा लगानी कूल गार्हस्थ उत्पादनको औसत ३.७ प्रतिशत रहेको थियो । विगत एक दशक अवधिमा सरकारबाट कूल राष्ट्रिय बजेटको औसत १३.२ प्रतिशत बजेट शिक्षा क्षेत्रमा लगानी भएको पाइन्छ । नेपालमा शिक्षाको

लगानीमा वैदेशिक सहायताको पनि महत्त्वपूर्ण अंश रहेको छ । विगत ५ वर्षमा शिक्षा क्षेत्रको बजेट तथा उक्त बजेटमा वैदेशिक सहायताको अवस्था हेर्दा कूल शिक्षा बजेटको औसत १०.६८ प्रतिशत वैदेशिक सहायताको रहेको छ ।

- बिगत ५ वर्षमा पालिकाको विद्यालय शिक्षा क्षेत्रमा भएको लगानीको विश्लेषण ।
- हालको अवस्थामा स्थानीय तहमा शिक्षामा (संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट) भएको लगानी ।
- विभिन्न संघसंस्थाहरुबाट शिक्षा क्षेत्रमा भएको लगानीको अवस्था ।
- स्थानीय संघ संस्थावाट सुनिश्चित भएका कार्यक्रमहरु छन् भने सो समेत उल्लेख गर्ने ।
- चुनौति तथा अवसरहरू ।

६.२ उद्देश्य

योजनाको वित्तीय व्यवस्थापनका प्रमुख उद्देश्यहरू देहायअनुसार रहेका छन् :

१. योजना अवधिका लागि विद्यालय शिक्षामा आवश्यक स्रोतको प्रक्षेपण गर्नु ।
२. विद्यालय शिक्षा सम्बन्धी पहिचान गरिएका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत पहिचान गर्नु ।
३. उपलब्ध सम्भावित स्रोतका आधारमा पहिचान गरीएका कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धाण गरी कार्यक्रमगत बजेट निर्धारण गर्नु ।
४. खर्चको प्रक्रिया, तीनै तहका सरकारको भूमिका र दायित्व स्पष्ट गर्नु ।
५. लगानीको उपयोगको अवस्था जानकारी लिने विधि र प्रक्रिया उपयुक्त प्रस्तुत गर्नु र (प्रतिवेदन पद्धति) जवाफदेहिता स्पष्ट गर्नु ।

६.४ रणनीतिहरू

योजनाको वित्तीय व्यवस्थासम्बन्धी रणनीतिहरू देहाय बमोजिम हुनेछन् :

१. विद्यालय शिक्षाको लागि कानुनमा तोकिए अनुसारको आर्थिक दायित्व तीनै तहका सरकारहरू बिचको लागत साझेदारीमा हुनेछ । यसका लागि कम्तीमा संघीय सरकारको शिक्षा क्षेत्रको लगानीको अनुपातमा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले आआफ्नो स्रोतबाट थप लगानी हुने अपेक्षा गरिने ।-
२. शिक्षामा सरकारी अनुदान खर्चको जिम्मेवारी स्थानीय तहको भएकोले आफ्नो तह भित्रको लक्षित शैक्षिक पहुँच र सहभागिता एवम् गुणस्तर सुनिश्चित गर्न स्थानीय तहलाई जवाफदेही हुने पद्धति विकास गर्ने ।
३. सरकारबाट प्रदान गरीने स्रोतको उपयोग गर्ने प्रमुख इकाइ विद्यालय भएकाले लक्षित गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने जवाफदेहिता विद्यालयको हुनेछ ।
४. शिक्षामा सार्वजनिक लगानी वृद्धि गरी कूल गार्हस्थ उत्पादनको ७ प्रतिशत र तिनै तहका सरकारबाट कूल बजेटको वार्षिक रूपमा २० प्रतिशत पुर्‍याइने छ ।
५. नेपालको वैदेशिक सहायता नीतिअनुरुप शिक्षाको बजेटमा हुने न्यूनता पूरा गर्नका लागि निश्चित लक्ष्य हासिल गर्न बाह्य स्रोतको परिचालन गरिनेछ ।
६. उपागमको अवधारणा अनुसार कार्यक्रम खर्च तथा नतिजामा आधारित खर्च गरिनेछ ।
७. सार्वजनिक सेवा, सामाजिक दायित्त्व वा सेवामूलक व्यवसायका रूपमा विकास गरिनेछ ।

८. मापदण्डका आधारमा शिक्षामा निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहन तथा प्रवर्धन गरीने छ भने निजी क्षेत्रले सार्वजनिक सेवा ,सामाजिक दायित्त्व वा सेवामूलक व्यवसायका रूपमा रहने गरी विद्यालय शिक्षा सञ्चालन गर्न व्यवस्था गरिनेछ।
९. अवस्था र आवश्यकताका आधारमा समानीकरण, समपुरक, शसर्त र विशेष अनुदानको अवलम्वन र उपयोग गरिनेछ।
१०. मापदण्डका आधारमा खर्च र प्रतिवेदन पद्धति अवलम्वन गरिनेछ।
११. वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार गरी ल्याई वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वलाई थप सबल बनाइनेछ।

६.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वियनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धि तथा नतिजाहरू बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. शैक्षिक पहुँच, समता, गुणस्तर र क्षमता विकासमा आवश्यक स्रोतको व्यवस्थापन भएको हुने
२. वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व सुदृढ भएको हुनेछ ।

६.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क ।तिरहुत गाउपलिकाको सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तह, अन्य संघसंस्थाहरु बाट विद्यालय शिक्षा क्षेत्र अन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट |

क्र.सं.	अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र बिषय	2082/083	2083/084	2084/085	2085/086	2086/087	५ बर्षको जम्मा	कैफियत
१	तोकिएका विद्यार्थीको दिवा खाजाका लागि विद्यालयलाई अनुदान	8200	8200	8200	8200	8200	41000	
२	विद्यालय सञ्चालन तथा व्यवस्थापन अनुदान	5200	5200	5200	5200	5200	26000	
३	शैक्षिक पहुँच सुनिश्चितता, अनौपचारिक तथा वैकल्पिक शिक्षा कार्यक्रम (परम्परागत विद्यालय, वैकल्पिक विद्यालय, साक्षरता र निरन्तर शिक्षाका कार्यक्रम समेत)	1200	1200	1200	1200	1200	6000	
४	विद्यालयमा शैक्षिक गुणस्तर सुदृढीकरण एवम् कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन अनुदान	5720	5720	5720	5720	5720	28600	
५	शैक्षिक सुशासनका लागि सस्थागत क्षमता विकास, विद्यार्थी परीक्षण मुल्याङ्कन, शिक्षक मेन्टरिङ तथा विद्यालय सुपरिवेक्षण	8970	8970	8970	8970	8970	35880	
६	माध्यमिक तह कक्षा (९-१०) मा अंग्रेजी,गणित र विज्ञान विषयमा शिक्षण सहयोग अनुदान	2312	2312	2312	2312	2312	11560	
७	आधारमुत तह कक्षा (६-८) मा अंग्रेजी,गणित र विज्ञान विषयमा शिक्षण सहयोग अनुदान	1886	1886	1886	1886	1886	9430	
८	सार्वजनिक विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरुका लागि छात्रबृत्ति (आवासीय तथा गैरआवासीय)	817	817	817	817	817	4085	

९	स्थानीय साझेदारीमा विद्यालय भवन निर्माण अनुदान	5500	5500	5500	5500	5500	27500	
१०	सामुदायिक विद्यालयका छात्राहरूलाई निःशुल्क स्यानिटरी प्याड व्यवस्थापन	1300	1300	1300	1300	1300	6500	
११	सार्वजनिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूका लागि नि.पा.पु.अनुदान(स्था. विषय मातृभाषाको समेत)	3960	3960	3960	3960	3960	19800	
१२	विपदका समयमा सिकाइ निरन्तरका लागि सी.आ.तथा द्रुत सिकाई योजना Realplan	400	400	400	400	400	2000	
१३	विपन्न लक्षित छात्रवृत्तिका लागि छनौट भएका विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्ति (PMT)	776	776	776	776	776	3880	
१४	प्रति विद्यार्थी लागतका आधारमा सी. सा. तथा डि.सी.सा.व्यव. अनुदान	1202	1202	1202	1202	1202	6010	
१५	विद्यालय कर्मचारी तथा वालविकास शिक्षकलाई थप तलव भत्ता	8600	8600	8600	8600	8600	43000	
१६	परिक्षा संचालन व्यवस्थापन	500	500	500	500	500	2500	
१७	शिक्षक डायरि वितरण	100	100	100	100	100	500	
१८	तहगत विषय शिक्षकहरुको वैठक तालिम अन्तर्क्रिया तथा छलफल	200	200	200	200	200	1000	
१९	प्र.अ.वैठक यातायात तथा खाजा खर्च एवम् सहजिकरण भत्ता	100	100	100	100	100	500	

२०	पालिका स्तरीय अतिरिक्त क्रियाकलाप,राष्ट्रपति रनिङ शिल्ड प्रतियोगिता समेत एवम् विवध कार्यक्रम संचालन तथा व्यवस्थापन	300	300	400	400	400	1800	
२१	वालविकास केन्द्रका लागि शैक्षिक सामग्रि व्यवस्थापन	500	500	500	500	500	2500	
२२	विद्यार्थी भर्ना अभियान कार्यक्रम	200	200	250	250	250	1150	
२३	विद्यालय तथा कार्यक्रम अनुगमन,सुपरीवेक्षण र अन्तरक्रिया कार्यक्रम	100	100	100	100	100	500	
२४	शैक्षिक क्यालेण्डर निर्माण तथा वितरण	100	100	100	100	100	500	
२५	शैक्षिक सत्र लागि एल के जि पाठ्य सामग्रि लगायत शैक्षिक सामग्रि व्यवस्थापन	200	200	200	200	200	1000	
२६	शिक्षक डायरि लगवुक तथा शैक्षिक सामग्रि खरिद तथा व्यवस्थापन	100	100	100	100	100	500	
२७	शिक्षा समिति वैठक तथा विभिन्न समिति वैठक भत्ता खाजा व्यवस्थापन खर्च	100	100	100	100	100	500	
२८	विद्यालयमा प्रिन्टर ल्यपटप तथा सूचना प्रविधि सामाग्रि वितरण	300	300	300	300	300	1500	
२९	शाखामा प्रोजेक्टर र कलर प्रिन्टर खरिद	300	400	400	400	400	1900	
३०	धार्मिक विद्यालय मदरसा जामियाका लागि कक्षाकोठा तथा फर्निचर व्यवस्थापन	300	400	400	400	400	1900	

३१	विद्यालयमा इ हाजिरी व्यवस्थापन	200	200	200	200	200	1000	
३२	स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण	1500	1500	1500	1500	1500	7500	
३३	प्रारम्भिक बाल बिकास केन्द्र शिक्षकहरुको क्षमता विकास आधारभूत तालिम	200	200	200	200	200	1000	
३४	प्रारम्भिक बाल बिकास केन्द्र अध्ययनरत बालबालिकाहरुका अभिभावकहरुको लागी अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम	300	300	300	300	300	1500	
३५	बिद्यालय सुधार योजना कार्यान्वनका लागी बिद्यालय स्वमुल्यांकन तथा स्वमुल्यांकन पश्चात तयार पारिएका बिधालय सुधार योजना कार्यान्वनमा स्थानीय सरकारको सहयोग	150	150	200	200	200	900	
३६	बिद्यालयहरुमा शैक्षिक सामग्री र खेल सामग्रीको व्यबस्थापन सहयोग	400	500	500	500	500	2400	
३७	विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा शिक्षकहरूमा उच्चस्तरीय क्षमता दक्षता र नैतिकता अभिवृद्धिका लागि अध्ययन अवलोकन भ्रमण	200	200	300	300	300	1300	
३८	अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवन पर्यन्त सिकाई कार्यक्रम संचालन	500	500	500	500	500	2500	

३९	विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा विद्यालयमा मूल प्रवाहीकरण	400	400	500	500	500	2300	
४०	बिद्यालय तथा स्थानीय तह स्तरमा EMIS को व्यवस्थित प्रयोग तथा सबलीकरण	200	200	200	200	200	1000	
४१	स्थानीय सरकार तथा विद्यालय स्तरमा गुनासो पेटीका तथा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण सम्पर्क व्यक्ति व्यवस्थापन	100	100	200	200	200	800	
४२	शिक्षकका लागि ICT सम्बन्धी तालिम	400	400	400	400	400	2000	
४३	बृहत बिद्यालय सुरक्षा न्युनतम प्याकेज कार्यन्वयन	300	300	400	400	400	1800	
४४	साक्षरता अभियान कार्यक्रम	500	500	500	500	500	2500	
४५	अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम	200	200	300	300	300	1300	
४६	विद्यालय खानेपानी तथा शौचालय निर्माण	500	500	500	500	500	2500	
४७	दिवा खाजा व्यबस्थापनमा सहयोग पालिकाबाट थप अनुदान रकम	400	400	400	400	400	2000	
४८	बाल बिकास केन्द्र को लागी (सिकाइ कुना) six corner	1000	1000	1000	1000	1000	5000	
	जम्मा	**66893**	**67193**	**67893**	**67893**	**67893**	**328795**	

परिच्छेद ७ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा स्रोत साधनको विनियोजन र वितरण के कसरी भइरहेको छ, लगानीको प्रवाह समुचित ढङ्गले भएको छ वा छैन, कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रक्रियामा त्रुटीहरू छन् वा छैनन्, शैक्षिक क्रियाकलापहरू निर्धारित कार्यतालिकाअनुसार समयमै कार्यान्वयन भई लक्षित प्रतिफल प्राप्तितर्फ उन्मुख भएका छन् वा छैन भन्ने कुरा निश्चित गर्न व्यवस्थापनबाट कार्यक्रम कार्यान्वयनको लक्ष्य र प्रगति बारेमा नियमित वा आवधिक रूपमा निगरानी, निरीक्षण, पुनर्निरीक्षण, पर्यवेक्षण एवम् जाँचबुझ गर्ने गराउने कार्य अनुगमन हो । यसले कार्यक्रमको प्रगति र वर्तमान स्थितिको बारेमा जानकारी गराउँदछ ।

शैक्षिक कार्यक्रमहरूको सान्दर्भिकता, उपयुक्तता, दक्षता र प्रभावकारिताको सन्दर्भमा सुव्यवस्थित एवम् उद्देश्यपूर्ण ढङ्गले जाँचबुझ तथा लेखाजोखा गर्ने कार्य मूल्याङ्कन हो । मूल्याङ्कन प्रतिफल र प्रभावसँग बढी केन्द्रित हुन्छ । अनुगमन सामान्यतया कार्यक्रम कार्यान्वयनको चरणमा मात्र गरिन्छ भने मूल्याङ्कन कार्यक्रम सञ्चालनका चरणका साथै कार्यक्रम सम्पन्न भए पश्चात् पनि गरिन्छ । अनुगमन र मूल्याङ्कनले शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा भएको लगानीलाई पारदर्शी, नतिजामुखी, जवाफदेही र उत्तरदायीपूर्ण बनाउन सहयोग गर्दछन् ।

७.१ वर्तमान अवस्था

शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्य संघीय तहमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय र शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र लगायतका निकायहरूबाट, प्रदेश तहमा सामाजिक विकास मन्त्रालय र प्रदेश शिक्षा विकास निर्देशनालयबाट, जिल्ला स्तरमा शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाईबाट र स्थानीय स्तरमा स्थानीय शिक्षा शाखाबाट हुँदै आएको छ । दीगो विकासको शिक्षा सम्बन्धी लक्ष्य नं ४ कार्यान्वयनका लागि तयार गरीएको कार्यढाँचा, विद्यालय क्षेत्र विकास योजना, चालु आवधिक योजना, नेपाल सरकारको नीति, कार्यक्रम तथा बजेटका लक्ष्य मापनका लागि विकास गरीएका सूचक, महादेवा गाउँपालिका का शिक्षा सम्बन्धि नीति, योजना तथा कार्यक्रमका आधारमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरीने गरिएको छ । वार्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि मन्त्रालयद्वारा तयार गरिएको कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिकामा वार्षिक कार्यक्रमको अनुगमन सम्बन्धी प्रबन्ध गरिएको छ । विद्यालय, विद्यार्थी, शिक्षक, कक्षाकोठा तथा पूर्वाधार सम्बन्धी मुख्य सूचना प्राप्तिको आधारको रूपमा शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणालीलाई लिइएको छ । विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि, शिक्षक तथा विद्यार्थीको सामाजिक तथा भाषिक पृष्ठभूमि लगायतको विषयमा पनि तथ्याङ्क सङ्कलनको कार्य शुरू गरिएको छ ।

विद्यालय र पालिकाको शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखामा शैक्षिक योजना निर्माण, कार्यान्वयन तथा समीक्षाको लागि शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको उपयोग गरिएको छ । यसका लागि हाल प्रयोगमा रहेको शैक्षिक सूचना प्रणालीमा सुधार गरी एकीकृत सूचना प्रणालीका माध्यमबाट स्थानीय सरकारले आवश्यक सूचना प्राप्त गर्न सक्ने बनाउनु आवश्यक छ । अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका नतिजाका आधारमा कार्यक्रममा सुधार गर्ने परिपाटीलाई व्यवस्थित गर्नु पनि उत्तिकै आवश्यक छ । अनुगमन संयन्त्रको व्यवस्था

- एकीकृत प्रतिवेदन प्रणालीको विकास
- सहभागितात्मक तथा सामूहिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको सुनिश्चतता

- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा सूचना तथा प्रविधिको उपयोग विस्तार तथा व्यवस्थित
- नतिजामा आधारित अनुगमन
- शिक्षक सुपरिवेक्षण र पेशागत सहयोग
- विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण
- विद्यालय कार्यसम्पादन परीक्षण

चुनौती तथा समस्याहरु

१. शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि स्थानीय मापदण्डको विकास गरि मापनयोग्य सूचकहरूको निर्धारण र निर्माण गर्ने दक्ष जनशक्ति तथा अनुगमनकर्ताको विकास गर्नु ।
२. अनुगमनलाई योजनाबद्ध, नियमित र एकरूपता कायम गरी पर्याप्त साधनस्रोतको प्रबन्ध गर्नु ।
३. अनुगमन र मूल्याङ्कनबाट प्राप्त पृष्ठपोषणको उपयोग गर्ने पद्धति विकास र अनुगमनको प्रतिवेदन व्यवस्थित गर्नु ।
४. शासकीय संरचना फेरिएसँगै विद्यालय निरीक्षण र सुपरीवेक्षणको काम संगठित गर्नु ।
५. तीनै तहका सरकारबिच अनुगमन र मूल्याङ्कनमा सहकार्य र समन्वय गरी एकीकृत प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्नु ।
६. सामूहिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको सुनश्चितता गर्दै यसमा सूचना तथा प्रविधिको उपयोगमा व्यापकता दिनु ।
७. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यलाई निष्पक्ष, भरपर्दो र विश्वसनीय बनाउनु ।

उद्देश्य

१. प्रभावकारी अनुगमन प्रणाली विकास गर्नु ।
२. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई नतिजामुखी बनाउनु ।
३. योजना कार्यान्वयनका क्रममा देखिएका चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलव्धि हासिल गर्नु ।
४. योजनाको प्रारम्भदेखि प्रभाव तहसम्मको मूल्याङ्कन गर्न सहयोग गर्नु ।

रणनीतिहरू

१. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको संयन्त्र निर्माण गरी उपयोग गर्ने
२. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन कार्यलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन प्रविधिको प्रयोग र सञ्जालीकरण गर्ने
३. शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई थप सुदृढीकरण गरी आवश्यक सूचकसहित स्वचालित बनाउने
४. स्थानीय सूचकहरूलाई राष्ट्रिय सूचना प्रणालीमा आवद्ध गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने
५. शिक्षाका सबै कार्यक्रम, योजना, परियोजनाहरुको अनुगमन मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन वेभसाइटमा , आधारित एकीकृत शैक्षिक सूचना प्रणाली सञ्चालनमा ल्याउने
६. विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण र विद्यालय कार्य सम्पादन परीक्षणलाई व्यवस्थित र नियमित गरीने
७. सहभागितामूलक र नतिजामुखी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन गरीने

८. शैक्षिक योजना तथा कार्यान्वयनहरुको नियमित, आवधिक, मध्यावाधिक र अन्तिम मूल्याङ्कन प्रणाली कायम गर्ने

९. सिकाइको अनुगमन, सुपरीवेक्षण तथा मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउन कार्यस्थलमा आधारित अनुगमन, मूल्याङ्कन, सुपरीवेक्षण र प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्ने

सिकाइ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क) उपलब्धि

१५. प्रभावकारी अनुगमनको माध्यमबाट योजना कार्यान्वयनका समस्या तथा चुनौतीहरु सम्बोधन गरि अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने र आवश्यकतामा आधारित योजना निर्माणका लागि पृष्ठपोषण प्राप्त भएको हुने।

ख) प्रमुख नतिजा

१. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका आधारमा नतिजा सुधार, संस्थागत संरचना र क्षमता विकास, कार्य सम्पादन परीक्षण व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी र कार्यक्रमहरुको उपलब्धि तथा प्रभावको आवधिक मूल्याङ्कन हुने

२. ७.५ **प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य**

३. *तलको तालिकामा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य*

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य) ५ वर्ष(					भौतिक लक्ष्य) १० वर्ष(	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणालीका लागि सूचकहरु तयार गर्ने	पटक	१	०	०	०	०	१	स्थानीय तह
२	नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणालीका लागि सूचकहरु अध्यावधिक गर्ने	पटक	०	१	१	१	१	९	स्थानीय तह
३	कार्यक्रम कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने	पटक	३	४	४	५	५	४०	स्थानीय ,प्रदेश र संघ)सबै विद्यालयमा(
४	कार्यक्रम कार्यान्वयनको चौमासिक समीक्षा र प्रतिवेदन)चौमासिक /वार्षिक(	संख्या	२	२	४	४	५	सबै	स्थानीय तह र विद्यालय
५	एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन पद्धतिमा सूचना अद्यावधिक गर्ने	बिधालय	०	१	१	१	१	सबै	विद्यालय
६	विभिन्न कार्यक्रमको आवधिक मूल्याङ्कन गर्ने	बिधालय	०	१	१	१	१	सबै	स्थानीय तह
७	विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण गर्ने	बिधालय	०	१	१	१	१	सबै	स्थानीय तह
८	विद्यालयको लेखा परीक्षण	बिधालय	०	१	१	१	१	सबै	स्थानीय तह र विद्यालय

योजनाको लेखाजोखा

क) परिचय

नेपालको सङ्घीय शासन प्रणाली अन्तर्गत बिद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापनका लागि तीनवटै सरकारको साझा दाईत्व रहेता पनि व्यवहारिक रुपमा बिद्यालय शिक्षाको सन्चालनको समग्र जिम्मेवारी भने स्थनीय सरकारको रहेको छ l मुलुकमा संचालित सामुदायिक बिद्यालयहरूको व्यवस्थापन र संचलनार्थ प्राय: सबै प्रकारका स्रोतहरू अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणका माध्यमबाट सङ्घीय सरकारबाट स्थानीय सरकारको कोषमा जाने गर्दछ र तोकिएका सर्त र आधारहरु अनुसार स्थनीय सरकारले सो कोषको व्यवस्थापन र परिचालन गरी बिद्यालय शिक्षाको सन्चालन गर्नेगर्दछ l यसका लागि मुलकको संबिधान र सोका आधारमा तय भएका तीनै तहका सरकारका सम्बन्धित नीति, ऐन, कानून र नियमावली तथा निर्देशिकाहरुले तीनैवटै तहका सरकारहरूले आ-आफ्नो तहको शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माण गरी नेपालको संबिधानका प्रावधानहरू र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा नेपाल सरकारले जनाएका प्रतिबद्धताहरूलाई पुरा गर्नेगरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने रहेको छ l यसैले तीनै तहका सरकारका तहमा शिक्षा क्षेत्र योजनाको निर्माण/विकास पहिलो प्राथमिकतामा रहेको छ । शिक्षा क्षेत्रको योजनाले एकातर्फ राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीयतहको शिक्षा सुधारकालागि नीति र रणनीतिहरू प्रस्तुत गर्दछ भने अर्कोतर्फ योजनालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न साझेदारहरूसँग समन्वय र थप आन्तरिक र बाह्य स्रोतहरू परिचालन गर्नका लागि महत्वपूर्ण माध्यमको रूपमा रहेको हुन्छ । शिक्षा क्षेत्रको योजना सबै सम्भावित लगानीकर्ताहरूलाई योजनाले अबलम्बन गरेका कार्यक्रम, रणनिति र कार्यनीतिहरू विश्वसनीय, दिगो र लगानी योग्य छन् भनी सङ्केत गर्न सम्बन्धित सरकारका लागि महत्वपूर्ण साधनको रुपमा उपयोग गरिन्छ ।

ख) योजनाको लेखाजोखा किन र केहो?

-तिरहुत गाउँ पालिकाको शिक्षा क्षेत्रको योजनामा प्रस्ताब गरिएका कार्यक्रमहरूको विभिन्न पक्ष र सम्भाव्यताहरूको समीक्षा सुनिश्चित गर्न महत्त्वपूर्ण छ ।
-योजनाको लेखाजोखा शिक्षा क्षेत्रका योजनाका कार्यक्रममा केन्द्रित मात्रात्मक र गुणात्मक संयोजन हो ।
-शिक्षा क्षेत्रको योजनाको लेखाजोखा एक प्रक्रिया हो, जसको माध्यमबाट पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजना के? किन? कसरी? कस्कालागी?, आदि जस्ता प्रश्नहरुको उत्तर खोजिन्छ l जसमा:

- शिक्षा क्षेत्रको योजना प्राविधिक रूपमा उपयुक्त छ छैन भनी मूल्यांकन गरिन्छ l
- शिक्षा क्षेत्रको योजना आर्थिक रूपमा व्यवहारिक र न्यायोचित छ छैन भनी मूल्यांकन गरिन्छ l
- शिक्षा क्षेत्रको योजनाको कार्यन्वयन प्रशासनिक रूपमा सम्भव छ छैन भनी मूल्यांकन गरिन्छ l

ग) योजनाको लेखाजोखाका उद्देश्यहरू

- तिरहुत गाउँ पालिकाकाको शिक्षा क्षेत्रको योजनामा प्रस्तावित कार्यक्रमका सबै पक्ष र ,सन्दर्भ ,अङ्गहरूको विस्तृत समीक्षा गर्न ।

- शिक्षा क्षेत्रका अंगहरूमा **(Sub-Sectors)**सङ्घीय राष्ट्रिय/र प्रदेशतहका योजना र पालिकाको योजनाहरू बीचको अन्तरसम्बन्धहरू मूल्याङ्कन गर्न ।
- प्राविधिक, व्यवस्थापकीय र वित्तीय सम्भाव्यताको दृष्टिकोणबाट प्रत्येक कार्यक्रमको मूल्याङ्कन गर्न ।
- पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजनाको सबल र कमजोर तथा सुधार्नु पर्ने पक्षहरूको समग्र मूल्याङ्कन गर्न l
- योजना कार्यान्वयनमा पालिका तहको तयारीको मूल्याङ्कन गर्न, र
- प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्न र योजना अनुमोदन गर्न निर्णयकर्ताहरूलाई सहजीकरण गर्न ।

घ) योजनाको लेखाजोखाका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

योजनाको लेखाजोखामा समेटिनु पर्ने महत्त्वपूर्ण पक्षहरू निम्न छन् र लेखाजोखा समितिले यी प्रत्येक पक्षको सावधानीपूर्वक मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ:

- योजना निर्माण प्रक्रिया
- योजना निर्माण प्रक्रियामा सरोकारवालाहरु अर्थपूर्ण सहभागी र अभ्यासहरू
- योजना निर्माण प्रक्रियामा आधारभूत तथ्याङ्क र जानकारीहरूको वास्तविकता,गुणस्तर , सान्दर्भिकता, स्रोत, र उपयोग बिधि
- योजना निर्माण विधि
- योजना कार्यान्वयनको समीक्षा
- लागत अनुमान र प्रस्तावित वित्त व्यवस्थापन
- योजना कार्यान्वयनका लागि संगठनात्मक र व्यवस्थापन
- प्रस्तावित योजना कार्यान्वयनबाट अपेक्षित शैक्षिक, आर्थिक र सामाजिक लाभहरूको वैधता

त्यसैले, पालिका तहको योजना निर्माण गरिसकेपछि विश्वसनीय, दिगो र लगानी योग्य छ या छैन भन्नकालागी योजनाको बिभिद पक्षहरू समेटेर लेखाजोखा गरिनु पर्दछ, जुन योजना कार्यान्वयन गर्नु पूर्व गरिने महत्वपूर्ण कार्य तथा योजनाको अभिन्न अङ्ग हो l निर्माण भएको योजनाको लेखालोखा कार्यलाई समबन्धित पालिकाले आन्तरिक र बाहिरका बिभिन्न बिषय क्षेत्रका बिज्ञहरूको समिति निर्माण गरी सो समितिको कार्य बिबरण तोकी सम्पन्न गर्नु पर्दछ l

यस निर्देशिकाको उद्देश्य सम्बन्धित पालिकाले निर्माण गरेको शिक्षा क्षेत्रको योजनाको लेखाजोखा गर्न सहयोग गर्नु हो, जसमा योजनाको सबलता, प्रासंगिकता, सुसंगतता र विश्वसनीयता, आदि पक्षहरु हेरिन्छन् । योजनाको लेखाजोखा प्रक्रिया पालिकाको नीति र प्राविधिक संवादमा आधारित र सरोकारवालाहरूको सहभागितामूलक हुनुपर्छ l यो प्रक्रिया योजनामा तय गरिएका प्रमुख सूचकहरूमा आधारित भई बिभिन्न परामर्श (योजना निर्माण समिति, प्राबिधिक समितिहरूसँग बैठक....), प्रमुख सरोकारवालाहरूसँगको अन्तर्वार्ता, र खासखास मुद्दा तथा समस्या रहेका वडा, गाउँ, समुदाय तथा बिद्यालयको भ्रमणहरू, शिक्षा क्षेत्रको योजना र अन्य सान्दर्भिक कागजातहरूको डेस्क समीक्षा, भरपर्दो जानकारीहरुको विश्लेषण (जसलाई विज्ञहरूले प्रमाणित र क्रस-चेक

गर्न आवश्यक छ) समावेश हुनुपर्दछ ।लेखाजोखा प्रक्रिया सकेपछि सोबाट प्राप्त पृष्टपोषण तथा निष्कर्षहरूलाई योजनालाई अन्तिम रूप दिन उपयोग गर्नु पर्दछ । यस अतिरिक्त योजनालाई अन्तिम रूप दिनुपूर्व लेखाजोखाबाट प्राप्त सिफारिसहरूको प्रमाणीकरण कार्यशाला आयोजना गर्नु राम्रो हुन्छ ।

ङ) योजनाको लेखाजोखाको बिधि:

योजना लेखाजोखा प्रक्रियाको बिधिमा निम्न चरणहरू/क्रियाकलापहरू समावेश हुनुपर्दछ:

- प्रारम्भिक छलफल(Birifing)
- मूल्याङ्कन टोलीको बैठक
- अध्ययनको लागि कागजातहरूको उपलब्धता
- फिल्ड भ्रमण गर्नु अघि कागजातहरूको अध्ययन
- बिभिन्न क्षेत्रहरुको भ्रमण
- सरोकारवाला समुदाय सदस्यहरु संग /अन्तरक्रिया
- बिभिन्न सङ्घ-संस्थाहरु संग अन्तरक्रिया
- मूल्याङ्कन मस्यौदा प्रतिवेदन तयार गर्ने
- निर्णयकर्ताहरूसँग मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने
- प्रतिवेदनलाई परिमार्जन र अन्तिम रूप दिने
- अन्तिम समापन बैठक

च) योजना लेखाजोखाका विषयगत क्षेत्रहरू

पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजनाको मूल्याङ्कन गर्दा लेखाजोखा/मूल्याङ्कनकर्ताहरूले योजनामा निम्न उदाहरण अनुसारका विषयगत क्षेत्रहरू हेर्नुपर्छ:

- पालिकातहको शिक्षा प्रोफाइल
- योजना प्रक्रिया र पद्धति
- योजनाको लागि तथ्यांकको बिबरण र व्यवस्थापन साथै उपयोग
- ECED विकास र विस्तार गर्दै
- पहुँच र निरन्तरता
- बालबालिकाको सिकाइ आवश्यकताहरू
- शिक्षा प्रणालीको आन्तरिक दक्षता
- EMIS र अनुगमन
- कार्यान्वयनको लागि योजना
- वयस्क निरक्षरता घटाउने
- आधारभूत शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्ने
- क्षमता निर्माण

- लागत र बजेट आवश्यकता

छ) योजना लेखाजोखाको प्रतिबेदनमा समावेश हुनुपर्ने केही महत्वपूर्ण शैक्षिक मुद्दाहरूको उदाहरण:

- के राष्ट्रिय प्रदेश ,र स्थानीय दुरदृष्टि उद्देश्य ,लक्ष्य र कार्ययोजना अनुरूप योजना बनाइएको छ?
- के योजनाले ECD देखि बिद्यालय शिक्षा ,वयस्कका लागि साक्षरता र निरन्तर शिक्षा जस्ता आधारभूत शिक्षाका सबै पक्षहरू साथै प्राबिधिक र उच्च शिक्षासँगको तालमेल,आ आदिलाई समेटेको छ?
- के यो योजनालाई स्थानीय विशिष्ट आवश्यकताहरू, विशेष गरी जनसंख्या,जातजाती , आर्थिक, भाषिक, पिछडिएको बर्ग र क्षेत्रका आधारमा सान्दर्भिक बनाउने दृष्टिकोणका साथ विकास गरिएको छ?
- के योजनाले योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रक्रियामा सरोकारवालाहरूको सहभागिताको लागि अवसर र अवसर प्रदान गरेको/गर्दछ?
- के योजनाले ठोस रणनीति र कार्यहरूप्रस्ताब गरेको छ ?
- शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गरेको छ? (तत्परता र सान्दर्भिकता(
- समानता, दक्षता, र सिकाइका मुद्दाहरूलाई राम्रोसँग सम्बोधन गरिएको छसबै) ? क्षेत्रको कार्यसम्पादन बढाउने , ,लैंगिक समता, दक्षता, सिकाइको मुख्य मुद्दाहरू(
- योजनाका सबै परिक्छेदहरू बीचमा सम्बन्ध र एकरूपता छ?) योजनाको संगठन(
- पालिकाको शिक्षा क्षेत्रको योजनामा प्रस्तावित वित्त व्यवस्थापन/उपलब्धता ,प्राप्तिको सम्भावना, AWPB र ASIP बीच कुनै सम्बन्ध छ?
- पालिकामा सञ्चालन भइरहेका शिक्षासँग सम्बन्धित अन्य सबै कार्यक्रमहरूलाई योजनाले कसरी समेटेको छ? l आदि ,

अनुसूची १ : स्थानीय शिक्षा योजनाको प्रस्तावित ढाँचा

विषय प्रवेश

पालिका शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता र औचित्य

शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया

परिच्छेद १ : परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

१.२ मुख्य समस्याहरुः

१.३ शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीहरुः

१.४ अवसरहरुः

परिच्छेद २ : लक्ष्य निर्धारण

२.१ दूरदृष्टि

२.२ लक्ष्य

२.३ उदेश्य

२.४ रणनीतिहरु

२.५ कार्यनीति

२.६ अपेक्षित उपलब्धि

२.७ मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण

परिच्छेद ३ : विद्यालय क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्रहरु

३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

३.२ आधारभूत शिक्षा

३.३ माध्यमिक शिक्षा

३.४ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ

३.५ अन्य उपक्षेत्रहरू (प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा, उच्च शिक्षा, आदि)

परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरु

४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

४.३ शिक्षामा समता र समावेशीकरण

४.४ विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम

४.५ आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षा

४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

४.७ शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

परिच्छेद ५ : सुशासन तथा व्यवस्थापन

५.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास

५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

परिच्छेद ६ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

परिच्छेद ७ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

अनुसूची २: शिक्षायुवा तथा खेलकुद शाखाका कर्मचारीको विवरण ,

अनुसूची ३ :शिक्षा योजना मुख्य निर्माण कार्यदल

सन्दर्भ सामग्रीहरु

- विद्यालय शिक्षाका लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुप, (२०६३), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- विद्यालय शिक्षाका लागि स्थानीय पाठ्यक्रम प्रारुप, (२०७१), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- विद्यालय शिक्षाका राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुप, (२०७६), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन मार्गदर्शन, (२०७६), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम, (२०६९), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- आधारभूत तह -कक्षा १)३ पाठ्यक्रम (, (२०७६), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- शैक्षिक स्मारिका (२०७५), शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र भक्तपुर
- शैक्षिक स्मारिका (२०७६), शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र भक्तपुर
- शैक्षिक स्मारिका (२०७७), शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र भक्तपुर
- नेपालको संविधान (२०७२), कानून किताव खाना काठमाडौँ
- शिक्षा सम्बन्धी ऐन नियम तथा राष्ट्रिय शिक्षा नीति (२०७६), कानून कितावखाना काठमाडौँ
- आर्थिक सर्वेक्षण (२०७७), अर्थ मन्त्रालय
- पन्ध्रौँ योजनाको आधारपत्र, सोपान मासिक डिल्लीबजार
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन (२०७४), कानून कितावखाना काठमाडौँ
- प्रधानाध्यापक नेतृत्व क्षमता विकास तालिम (२०७४), शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र भक्तपुर
- माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (२०७१), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय आबद्ध विभिन्न वेभसाइटहरु
- विभिन्न बुलेटिन, पत्रपत्रिका, नीति, निर्देशिका तथा पछिल्ला शैक्षिक तथ्याङ्क
- शिक्षा क्षेत्रको योजना २०)७९ ,(**DRAFT,** शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय